

Година прва. — Свеска седма.
у Бечу 26. маја 1875.

ИЛУСТРОВАН ЛИСТ ЗА ЗАБАВУ И ПОУКУ.

Излази 26. сваког месеца.
Годишња је цена 6 фор. или 72 гр. ч.

ТРПЕН СПАСЕН.

Роман у три књиге.

од

Јаше Игњатовића.

Друга књига.

XVII.

Глађеновић је уписан као „курзиста.“ Из анатомије је већ доста научно од Рингелбаха, па ће му сад лакше ићи, али за то ће га ипак Рингелбах даље поучавати. А да би се са овим осигурао, купио је још пре од њега човечији скелет, па му сад мора долазити; шта више, допустио му је, да може ту и друге курсисте поучавати, а то је по Ђоку боље, јер поред других учи се и он.

Рингелбах кад је жедан, и то врло јако, јер мало је увек жедан —, дође Глађеновићу, а овај га укеба, те мора да га поучава и тек онда се ослободи, кад се Глађеновић од науке умори.

Глађеновић покрај свега тог што није у оскудици и што мора штудирати, опет иде недељом и свецем код Јоштајнера да брије, да им помаже, а и то није бадава. Кад брије, тако мајестетично држи бријачу у руци, па кад сапуни, тако да флегматично размаје пену, и кад повлачи лице мирисавом водом и превуче „харцудерском“ четком, види се, по знаје се „женијалан“ субјект. Али све му је то тако ноншалантно ишло од руке, тако је поносито гледао, да

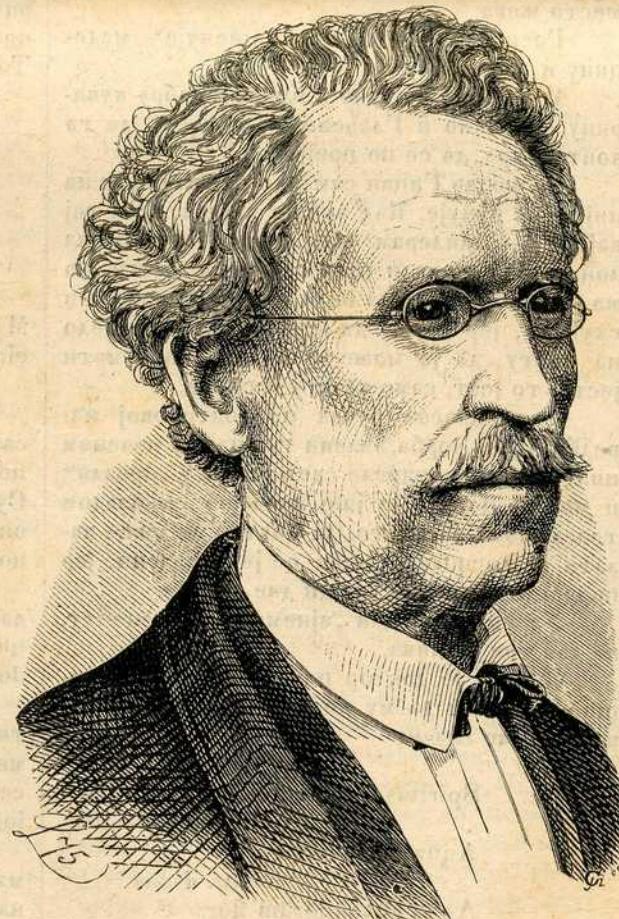
VII

се видило, да Глађеновић не живи од саме бријаче.

Носио се до душе лепо као увек, само је избегавао у хаљинама називајући тон, на пример, не носи вишег црвену мараму, но црну, хаљине вишег угасите, црне, мртвачке боје, баш докторски.

У колико се приближавао докторији, у толико се удаљавао од берберства; али никад не ће са свим престати бити берберин.

Осим тога био му је добар извор, као што је већ споменуто, лечење странаца; наиме један из „доње земље“, који се лечио у „кајзербаду“, код тога болесника је имао Глађеновић доста користи. То је био богати господар Гицан. Имао је болест „диспацију“, то јест, стомак му није могао да вари. Човек од педесет година, имућан, без деце, ништ' му не фали, само дуг здрав живот. Био је дебео, лица доброћудна, особита фигура; трбух испупчен у полукругу од врата до кукова, глава мала. Помисли великог белог шарана, да га у вис исправиш, па да има ноге. И госпођа Гицанка је ту, и она је болесна, има „morbus Bentincki“, то јест што но кажу, предебела је. И господар и госпођа пробали су већ многе докторе, али им ни један не помаже; срце им је здраво, желудац здрав, али бадава, кад су ипак болесни. Госпођа од дебљине не може да хода, одмах се умори, дак-

Вук Врчевић.

дака као перо, све се диже на прстима, изгледа као птица кад хоће да полети. Пређе су гледали на њих као на какво чудо, а сад? госпођа је истина још доста дебела, ал изгледа као „лепа пуне дама“.

Сад се већ припремљају да иду кући; „кура“ је на зодовољство обојих завршена.

Саветују се шта да даду доктору; ту је и Глађеновић. Господар Гицан пита, је ли доста 24 дуката, и хоће сам да му их однесе. Глађеновић вели, да не би морао он сам однети, но господар Гицан хоће лично да му се зафали. Кад тако мора бити, а он каже да је и дванаест дуката доста, и на то господар Гицан попусти.

Глађеновић оде још онај дан доктору да јави, да ће господар Гицан доћи да се зафали, и то рицто 12 сати, и каже му како је његов рецепт обијима помогао. Доктор се љупко насмеши, мисли се да он није крив, што је господар Гицан тако брзо оздравио; ал имао је он више такових муштерија, који су од тога тако брзо оздравили, ма да његов рецепт није био тако страшан. Сирома доктор није знао да је Глађеновићев рецепт уткао болест господара Гицана.

И доиста оде господар Гицан сутра дан рицто 12 сати са Глађеновићем, да се зафали. Др. Јодок је био код куће. Поклонивши се дубоко, зафали се господар Гицан доктору на „кури“, а после кратког разговора и дијетичне ординације, како му ваља код куће живити, то јест по старом начину „само умерено“, опости се и оде, а остави као у потају у једној лепој сребрној кутијици 12 ц. дуката.

Кад се врате, зафали се господар Гицан Глађеновићу, и поклони му оних 12 осталих дуката, што је хтео дати доктору. Милостива му поклони један леп златан прстен „сигаринг“, да може своје име урезати, а изнутра унаоколо већ је било изрезано: „Наталија де Гицан г. Ђ. Г. souvenir.“ Ђока је тек доцније видио шта је унутра. Он се на све лепо зафали.

Сутра дан ће последњи пут заједно ручати, а прексутра ће се путовати. Господар Гицан има код куће много послана.

Сутра ће сасвим по свом начину ручати, а не као до сад по наредби, где су шпаргл и карфиол тако велику улогу имали.

Глађеновића свечано приме, но и Ђока се „наквирцао“ и угладио што може бити, и самој милостивој госпођи Гицанки се светле очи на њега. Да „кура“ дуже траје, могао би Глађеновић постати опасан по господара Гицана.

Ручак је баш по ћефу и наредби негдашњег пацијента.

Црна чорба са рибаним пармезаном не сме фалити, па онда гарнирата говеђина. Красна гарнитура! на њој можеш видити боје — триколоре — разних нација, српске, хрватске, руске, мађарске, све на изменце, унаоколо покрај тога фине исечена гушчица цигерица, мирис примамљује, а из среде вире као из каквог маузолеума красна сочна говеђина. Оригиналитет склада пристоји господару Гицану. Три мочке — „соса“, рен у кајмаку, сенеф и огроzd. Овај последњи се тиче милостиве.

После тога фини пилећи „паприкаши“, па онда купус и сарма. Но ту треба видити шта је у купусу! осим сарме кобасице, сланина и „карманадле“, а изнутра вире још и потрбушини, „пауфлек“.

Сад долази печење. По програму господара Гицана никад не сме доћи тесто пре печења. — Три млада печена ћурета са две салате, „целер“ и обична салата са јјима.

Најпосле пита с месом, што господар Гицан радо једе, и друге посластице.

Пиће господара Гицана је облигатан „мађаратер“, али има и „токајера“.

Дођу наздравице. Глађеновић први наздрави милостивој; бадава, прави галантом! а господар Гицан оцет Глађеновићу; Глађеновић опет господару Гицану. Господар Гицан спомене у својој наздравици, да Бог донесе Глађеновића к њима, како заврши штудије, а Глађеновић опет, да жели што пре у њихово друштво доћи. Сад запева Глађеновић „многа љета“. Слушају га, обое избечише очи; тако „многа љета“ још нису чули.

До сад га још нису чули певати, па се сад тек узбудише и моле га, да им што год пева. Глађеновић их пита шта хоћеду, јер је он „репертоар“ од свију старих и нових песама. Господар Гицан замоли да му пева:

„Желиш ли бити моја,
То храни тајну ту.“

Красна нота, иде на „трајшрит“.

Глађеновић запева и отпева је дивно, сам себе је надмашио. Пева, па око баца на милостиву; милостива то види, па поносито диже подваљак. А господару Гицану се навлаче очи од спомена, кад је Глађеновић дошао до ове строфе:

„Ти свету буди мила,
И сваком пријатна;
У срцу само моја
Пребуди љубезна!“

Стари, љубазни спомен.

И господар Гицан је негда сило љубио, но нису му дали родитељи да омиљену узме, јер је била сирота; тако је исто и милостива имала свога обожатеља, па јој њени родитељи нису дали, што је био сирома, а она богата. Тако су њих обоје богати родитељи из „конвенијенције“ спарили; ал за то опет добро живе и ако није међу њима баш така љубав, да се у њој поједу; међусобно поштовање и уважење је велико.

Сад замоли милостива Глађеновића, да отпева песму:

„А шта сам ти учинио,
Ако сам те пољубио?
За то не ће нико знати,
Небо, земља и ја и ти.“

Глађеновић је и то красно отпевао. Та песма је била као неки „реванш“, а господар Гицан смешеши се глади милостиву по подваљку; шта више и помаже са својим режећим контрабасом, те тако прави милостивој концепсије, поштује њена некадашња осећања.

Ручку је крај.

Господар Гицан добије вољу, да пробави последње вече у театру. Позове и Глађеновића, а овај је готов.

Господар Гицан узме „ложу“. Играли су оперу „Der Barbier von Sevilla“.

Глађеновић седи на десно милостивој, а господар Гицан на лево. Милостива има велики дурбин — „Operngucker“, гледи и даје га супругу, па опет Глађеновићу. Глађеновић гледи на дурбину на све стране; види у „партеру“ доктора Јодока, и овај њега позна. Глађеновић му се клања, на то и Гицановић, а доктор Јодок опет њима по три пут. Глађеновић гледи на галерију, види онде Лоштајнерове субјекте и међу њима Љубу Виноквачића са својом Мађарицом; шта више, види и Салику Селингерову са њеним јуратом. Подбочи се левом руком а десном држи дурбин на очима па гледи; онда га опет преда милостивој, ал за то ипак свуд стреља очима; оперу и не слуша, јер му се та берберска опера не допада. Кад га милостива запита, како му се допада, он слегне с разменима па се тек поносито наслеши, као бајаги, њему то није првина и наслушао се доста опера.

И господару Гицану је већ доста опере; зева, једва чека да буде крај, а већ је и гладан.

После представе седну у фијакер и одвезу се до хотела „код енглеске краљице“. Још после по дне, одмах после ручка како је Глађеновић отишao, оставили су „кајзербад“ и ту су одсели, где се и Глађеновић састао с њима, да иду у оперу.

Ту су опет добро вечерали и опростили се.

Глађеновић је још целу ноћ пробавио у кафани да не заспи, јер мора отпратити своје пацијенте.

У јутру полазе господар Гицан и милостива; баш стоје пред „краљицом“ на Дунаву, а на пароброду се већ пуши.

Глађеновић их спази па за њима, а они се осврћу да виде, иде ли Глађеновић. Ето га ту је. Сад се опет праштају; господар Гицан се загрли и пољуби с њим, Глађеновић опет љуби милостиву у руку, а она му стисне руку и погледавши га умиљато, каже му „збогом“.

Глађеновић стоји на бани и чека, кад ће се пароброд кренuti. Кад се крену, Ђока поздравља последњи пут, маја свиленом марамом, милостива одговара белом марамом а господар Гицан руком.

Отпловише. Глађеновић се обазира, гледи на лево и на десно да види, да љ' ко на њега гледи, је љ' га ко спазио с каквим пасажерима он има познанства, јер су господар Гицан и милостива доиста и као пасажери богато изгледали. На врату господара Гицана виси велики дебео ланац, могао би за њега пет јутара земље купити, а на прсту има велики прстен, да би могао с њим вола убити. И доиста су многи гледали на Глађеновића.

Господар Гицан и милостива приповедају кад дођу кући, како су кроз „велику куру“ прошли и како су у опери били. Господар Гицан ће приповедати и то, како је о зелени живио и како је то красно у опери бити, ма да у срцу не воле оперу, и да би радије слушао Глађеновића певати.

XVIII.

Док је Глађеновић тако проводио и по-крај тога курс слушао, донде је Гавра опет своје терао, постао је ужасан „лумп“. Отац му не шаље више новаца, срди се на њега; што му Глађеновић испод руке да, то отац овоме из потаје враћа, ал све је то мало. Гавра управо од карата и билијара живи. Кадакад му срећа тако зло служи, да све изгуби и заложи, па кад ништа нема, а он легне у кревет и чита цели дан. Кад га Глађеновић по два три дана не види, а он иде да га посети, и донесе му што. Наравно да у таким приликама Глађеновић начини професорско лице и тако озбиљно Гавру саветује, да би вредно било у тој фигури га намалати. Гавра му се само смеја, ал га није хтео врећати. Но поред свега није било интересантног болесника, а да Гавра није био ту, да види како ће се оперирати.

Гавра још седи са јуристом у једној соби. И тај је ретко кад код куће. Господар код куће слабо их и познаје, само „хаузмајстор“ има с њима послана. Кад дође месец, дан да се плаћа, а њих по три дана нема код куће, док који не добије од куд новаца; но онда благо и хаузмајстору, јер кад се капија отвара, пада „трингелд“; а кад господар хоће да им откаже, онда се стари хаузмајстор противи и каже, да други за ту собицу не би ни половину плаћао.

И јесте мала собица; седам корака је дугачка а четири широка, и има само један прозор. У њој један кревет, мали сто и две столице, и то на једној стоји лавор и вода, а друга је за свашта; кад један седи на њој, мора други на кревету. На столу су нагомилане књиге и папире, перо и мастионица, један стари шешир цилиндер, а у њему се држи дуван, једна празна флаша од ликера.

Кад код куће спавају, па какав друг ноћу лупа да хоће код њих да спава, а хаузмајстор не хоће да му отвори, они га провуку кроз прозор. Када дођу и по троје, те онда легне један до једног, други до другог а трећи у попрек и то обучени, па ипак слатко спавају.

Гавра има кадкад, кад га срећа послужи сат и прстен, а кадкад, и то понајвише, иде у отрцаном капуту, до горе закопчан, а под капутом нема сваки пут ни пруслука; марама на врату већ је десет пута наопако и свакојако савијана, да се огрлица од кошуље не види.

Кад је код куће, он се и дању закључа, а кад дође јуриста или какав друг, имају своје лозине, па се по њима пуштају унутра, да не би какав кредитор хукнуо; но и хаузмајстори би увек казали кредиторима, да никог нема код куће; особито га је бранила хаузмајсторска кућа и исповедила је пред својим другарицама, да јој је жао, што је Гавра такав „луми“ и да није такав, каже, могла би га волети.

Кад није никог било код куће, ишла је хаузмајсторова фрајла сама у Гаврину собу да спрема, ал то је ретко било, јер је његова соба понајвише била затворена и у опсадном стању, а кључ код њега. Но кад се случило, да је Гавра оставио кључ, онда му је све спремила, премда кревет није могла никад довести у ред, јер је био стар и раскламиран. Кад Гавра легне у њега, пропадну даске, ал он за то и не хаје; глава му лежи горе, средина трупа ниже а ноге сасвим доле, и то се по месец дана не поправља.

Једаред Гавра седи при ручку, а хукне јуриста и одвуче га; добио је био новаца, па ће и Гаврине заложене хаљине искупити. — Није чудо, и Гавра је њему више него једаред то исто учинио. Сад ће се то вече добро провести. Преобуку се, па оду код Глађеновића, Дренкована и других, који су певачи, па онда јаве и банди „код борбојастова“ да буде за вече приправна, правиће се „серенада“.

И доиста се сви искупе код „борбојастова“ и после вечере ће се кренути.

Кор ће певати и банда свирати све на изменце.

Но куда ће и коме?

Јуриста то чини једној машамодској питомици, лепа је то девојка; да није лепа, не би била машамодска питомица, нити би јуриста за њом фантазирао. А и она је радо гледала јуриста, ма да је био бекрија.

Чекаје дванаест сати, а донде ће јести и пити. Ту се наздрављају јуристи и леној машамоди. Добро су се угрејали.

Како дванаест куцне, а они се крену. То је Глађеновићев план, што доцније то боље, јер — вели — слађе ће пасти фрајли песма и музика, кад се иза сна пробуди, него зараније, кад је још будна.

Била је помрчина, те онако угрејани једва су погодили сокак, а за кућу је знао само јуриста. У мраку су све куће у том сокаку једнаке. Јуриста мало загрејан нагађа, па на једаред стане и каже: ево је. Сви стану у гомилу. И Гавра је ту, ал је он давно преостао певати, него се тек шета горе доле, а и дошао је само јуристи за љубав.

Банда засвира „полонез“, а за тим почну певати. Запаљује се свећа у првом кату. Сви повичу „живила“, јер се фрајла пробудила и сигурно ће гледати кроз прозор. И самом Глађеновићу је мило да види, како ће изгледати у белој „шлафреклији“ и „шлофкати“.

Дуго се не отварају прозори, но чује се неко тупо мумлаче мушки глас. Мало за тим отвори се прозор и зачује се један глас, јак баритон. Ту седи један фишкал, што има фрајлу, па не ће ни по што, да се њој праве ђачке серенаде. Они су пофалили, јер маша-

мода седи у другој кући до те. Фишкал их ослови, да се чисте кући, да га ноћу не узнемирују с њиховом лармом, ал при том није бирао баш најлепши изразе, већ „ноћници“, „пијани бећари“, „бекрије“.

Они сад у пркос не ће да иду, док му не одурају „крњаук“ Charivari, и почну ужасно урлати и маукати. Фишкал ражљућен дочека од горе што му до руку дође, и баци у гомилу крчаг с водом. Удари баш Гавру по лицу. Гавра је сав крвав, крчаг се разбио и своје лице исекао. Они почну бацати штапове на прозоре, а фишкал што дочека, чаше, флаше, четке. Отварају се осветљени прозори и по другим кућама, отвори и машамода да гледи чудо, и позна глас свога јуристе. Фишкал виче на полицију, на патролу, а ћаци му поразбијају прозоре, па одведу окрвављеног Гавру, и то као што је Глађеновић наредно, Лоштајнеру у официну, јер им на другом месту не ће отворити.

Устане сам старац Лоштајнер. Најпре га оперу, на једном месту су му горње усне препом пресечене, те су му морали заштићи. Имали су до зоре с њим после, после га испресецаним и повезаним образом одведу кући.

Гавра је преболео, ал мора неко време ићи повезан.

Те жалосне ноћи пред зору падала је кипа, застудило је. Лоштајнер изиђе угрејан у авлију, мало прокисне, залади се и добије запалење плућа. Стар је, тешко ће преболети.

(Продужиће се.)

СИРОТА БАНАЋАНИКА.

Од

Буре Јакшића.

(Продужење.)

Ја сам сва претрнула.

— Крв! . . . вриснух . . . Алекса! та зар не видиш да си сва крвав? . . .

Он је ћутао; а из очију му потекоше сузе, по бледим уснама трептале су као рубини румене капи проливене крви.

— Алекса! Алекса шта си то учинио? . . . О мој несретни љубавнич! моја крвава заштита! . . .

Даље нисам умела проговорити, сузе су ме хтели угушити, и ја падох на његове рањене груди; глава ми је клонула, колена су ми од пренасти и бола клецала — једва сам осећала и пољупце његове, којима ми је хладне обраде жегао. А после чух његов тужан глас, где ми у испрекиданим звуцима приповеда несрету, која се додогдила.

— Грлице, мене су ранили баш кад сам похару узвршио . . . мене ће ухватити грлице, а ти ћеш остати сама . . . па ће те и глад и беда, и невоља — и људи ће те мучити . . .

После је дубоко уздахнуо.

— Ал ево! . . .

И он ми дркнућом руком пружи један мали завежљај хартијица . . . То беху банке од незннатне вредности: две три петице, неколико сексера и једна воринта . . . то беше своје благо, за које је своју поштену крв пролио . . . Ужасна времена, где се дијамант за крпу продаје . . . , где се парче окорела хлеба са животом купује . . .

— Ово ће ти бити доста — додаде тужним гласом — да до Београда доспеш, а кад

ја преболем и кад ме пусте из тавнице, и ја ћу за тобом . . .

Истина, рана не беше опасна, могао је лако преболети, јер гониоци његови не смеђоше му близу прићи, него су из далека револверима пуцали на њу . . . Набој је био слаб и куршум је одскочио од његових груди; а то, што му је на уста појурила крв, то беше више од узбуђености, од душевног и телесног напрезања.

Ја сам одбацила те несретне артијице од себе, он их покупи, па ми их силом тури у недра.

— На, на! . . . додаде он журно . . . Узми ово, па бежи грлице! бежи од глади! Беж' од непоштења! бежи одавде . . . Тамо, веле, с оне стране Дунава и Саве има још људи, има човечности! Ах пријатељу, како се у животу често варамо! . . .

Шта сам му на то могла одговорити? Шта сам знала радити? Љубила сам му рањене груди, са густим прамењем косе моје брисала сам крв са кошуље му, плакала сам, јецаја сам . . . Ох Боже мој! . . . Превијала сам се као прв око његових колена, падала сам пред њега на земљу, преклињала сам, доказивала сам му, да ћу га ја умети скрити, да ћу га неговати, да нико на свету не ће знати где је и шта би с њим. А кад рана проће, онда ћемо заједно да бежимо . . . али све беше бадава!

— Рањен сам, траг ми је ухваћен грлице . . . Ја одох, ено где свиће! . . . Збогом! збогом можда за навек, збогом грлице! . . .

Он ме притишише на своје широке груди, пољуби ме последњи пут и оде . . .

Оде као сенка, никакав шум нисам чула од његове опаклије или од опанака, пажљиво је корачао све сенком, помрчињом, само да га у нашем сокаку не ухвате; ни једно псето није залајало на њега . . . Чак у трећем сокаку чуо се лавеж паса и глас његових гонитеља. Ја сам дркната од страха, од узбуђености.

— Сирома Алекса! мој несретни, мој гоњени љубавнич! . . .

Ујутру кад је свануло, цела је Кикинда говорила: како је неки злниковац напао на кућу господина комораша — то је онај у панима шеширу — како је похару учинио, како је однео дијамантске и брилијантске наките, које је милостива госпођа о празницима и другим разним свечаностима на своме врату носила; приповедали су, како се и сам господин том приликом одликовао, како је пуцао на њега, како га је ранио и како суга пандури ухватили, како су му после и оца, нашега доброга чича Марка у мађистрату затворили...

На таке гласове је сиротиња у разним изразима показивала своје саучешће:

— Сирома чича Марко! сирото дете! . . . Е, е, на шта не ће човека глад навести! . . .

Тако је сиротиња говорила, али богаташ? . . . Пријатељу, у богаташа нема срца, нема душе! . . .

— Што их не поубијаше као псе и оца и сина? . . . О знамо их ми, та то су хармије још од старина, лопови, паликуће! . . . Знамо их ми! . . . говорила су господа . . . Тај Марко и други, као што су они, три пута су унесрећили нашу Кикинду.

— Знам ја тог Марка, рече један — кад је косом ударио Чончића по глави . . .

— Кад је похарао противу кућу . . . — Кад је убио она три Маџара из Торде. — Кад је пуцао на Наћ Шандора.

Тако су се они надметали у обећивању; а свега тога као свршетак био је:

— Какви је то суд? . . . Што не поубија таке злниковце и хармије, па да будемо мирни код својих кућа, и да живимо мирно наше

са горким знојем стечено имање? А не да нас у нашој рођеној кући нападају, пале и харају . . .

Од свега тога разговора, мени је једно мозак пореметило: чула сам, да је и чича Марко затворен, а то беше доста, да ме до лудила доведе.

Чича Марко затворен! мој рањени љубавник у тешкоме гвожђу! . . . Шта ће бити од њих? . . . Тако сам размишљала, али шта помаже мисао остављеноме сирочету? Ја никога познавала нисам, а мене нико ни поглеђао није.

Решила сам се да идем служити. Одох једној мајсторици, добра жена, имала је двоје троје децице, ја јој се понудих да им будем дадиља; мајсторица ме је неким саучешћем посматрала.

— Душо рече, и ми се на ову годину једва хлебом ранимо, а како ћемо још и дадиљу држати? . . . Него иди некој госпођи те ваљда тај приме? . . .

више гледати . . . Него тихо, једва шапнући рекох:

— Госпођо, ја сам дошла да служим.

Она ме је опет пажљиво мерила.

— Да, да — рече — на ову годину има слушкиња и сувише; дођу, погоде се, покраду те, па онда лепо отиду . . . Ниси ти за моју кућу, те твоје беле и нежне ручице нису за посао . . . Иди па се помози на другом месту.

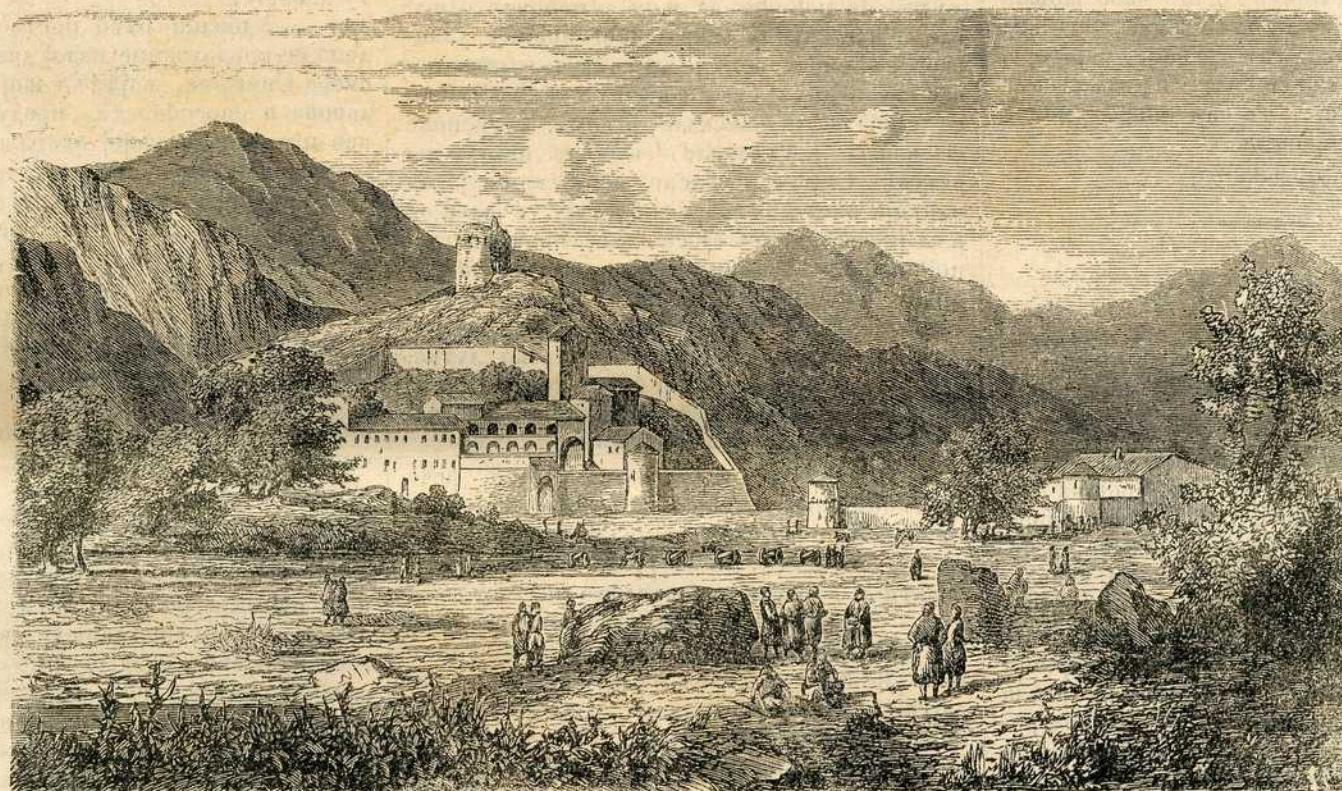
Она се окрете са неким поносом и оде . . . Ја осталох сама на степеницама те госпоцке куће; мислила сам се; куда ћу и шта да почнем сад? . . . Из Кикинде нисам мислила одлазити, хтела сам да видим шта ће са Алексом бити, шта ли са чича Марком? . . У томе залаја пас у ходнику, а глас госпође сенаторовице пробудиме из мојих сањарија

— Зар још ниси отишла? . . . Хеј Палчика, отерај ову просјакињу одавде!

Ја одох кући, хтела сам плакати, али већ не беше суза . . . А шта би помогле сузе, баш да сам их и потоком лила? . . . Моје ране

здравље, то је „курија“. Ту ми рањен Алекса са добрым чича Марком у оковима лежи; тамо опет на ономе крају, што је Галатима окренут, под оним сувим багрењем, онде је наша остављена кућница, коју су Маџари три пута палили, у којој сам љубила и плакала . . . А оно тамо, где су они бели, дрвени крстови . . . то су гробови! . . . Онде мирно почивају они, што су ме за живота онако силно љубили, што су ми тепали: Душо! Храно! Голубице! Грилице! . . . Што су ме учили да у њиховом умилном тепању заборавим на моје крштено име . . . Јаох пријатељу, ала су тешке те успомене . . . Ах, и све сам то оставила за собом, и Башахид и његово поље, на коме ми јујаци четрјест осме изгинуше . . . Све је то покрила сива магла.

Ишла сам лаганим кораком даље, нико ме није гонио, а нико ме није на путу задржавао; слабо сам кога и сретала: поља пуста, опрљена; читав дан путујеш а не сртнеш само по некога пастира, где с празном торбицом о рамену чува глађу и жеђу

Цетиње.

Ја одем . . . Беше то госпођа сенаторовица, на коју ме је мајсторица упутила; жена средњих година, пуна, једра, црте на лицу правилне али одвратне, сувише строге; ја се на то лице не бих никад навикнути могла . . . Прићем јој руци, она се осмехну — осмех јој беше чудан, подмукao, могао бих у њему прочитати оно презирање:

— Гле, и ова долази да проси! . . .

Она ме погледа од главе до пете, обарајући и дизајући своје дуге трепавице:

— Шта би желили?

И она, ме опет мирно и ћутећи посматраше . . . Ја сам осетила како ми крв јури у лице, била сам збуњена, па сам тако и одговарала . . .

— Ја сам дошла, знate . . .

После сам застала. —

— Ви сте дошли — рече она — да вам уделим . . .

Ја сам оборила очи доле, нисам је смела

беху дубље, бол и туга тежи, него да би их неколико капљица тога горкога мелема залечити могле.

Не зnam како је то, али самоубијство није ми падало на памет. На то никада нисам није помислила . . . А боље би било да сам за раније прекинула ову храпаву жицу беднога живота!

Решила сам се, да идем у Србију . . . Још тога вечера спремим моје мало кошуљица и зљиница, све сам то ушила у једно мало ћилимче, како ћу га лакше на мојим слабим леђима носити. Пут беше далек, жега велика а моја снага слаба.

Кад је зора свитала, ја сам већ била на мelenачком друму; а кад је сунце устајало, ја се окретох да још један пут видим колевку мојих јада и невоља, да видим тај шарени суд, у који су текле сузе мого очајања, да се још једном нагледам те окречене гробнице, у којој су ми младост и нада, љубав и туга сахрањени . . . Ено, оно високо, чађаво

изнурено стадо . . . Проћеш кроз село, никде пас да те налаје, нико те не пита: од куда си и куда ћеш? . . . Сваки види да си патник, па вели: иди с миром и тражи себи хлеба! . . .

Пред вече видила сам издалека, где се торњеви са сјајним кубетима, међу осталим огромним зградама беле: то беше у Банату чувена варош Велики Бечкерек . . . Ту је у њему жупанијска столица, ту су оне грозне тавнице, о којима сиротиња у другим зимским ноћима приповеда . . . Те црне тавнице са својим узаним прозорима из далека се виде; лице им је бело окречено — ал онај који је за њих слушао, или у њима живио, томе се срце леди . . . Ја сам сва дрката мислећи на мoga Алексу . . . Зар ту у тим влажним зидинама да сахраши своју ломну снагу? . . . Ту у томе загушљивом ваздуху да дишеш и да — издахне! . . . О Алекса, о љубавниче мој! . . . Па ко ће га питати, да ли га ране болу? . . . Можда ће близу њега у другој мрачној собици бити отац његов, ал они неће ни један

за другога знати?.. А можда ће се у месец дана по један пут и видети; син ће са тугом гледати, како му је отац за кратко време оседио, како се погурио — а старим немоћан отац видећи сина, како му се млађана снага порушила, како му велике граорасте очи упадоше у главу, а око слепих очију се преливају у жућкасто бледу боју оне модрикасте жилице — видиће па ће уздахнути... А трећег или четвртог месеца чуће: како се његовоме сину у влажној тавници ране позледише, за тим ће му казати да је умро, па ће га одвести да види сина, и он ће га гледати, дugo ће гледати у свога јединца, не ће уздахнути, не ће заплакати — него ће лепо подићи оно тешко гвожђе, којим су му руке и ноге оковане, па ће се њима ударити у своју седу главу и стропоштаги мртав поред јединца свога...

Тако сам ја размишљала о унесрећенима, у својој несрћи — а после сам узела два три залогаја сува леба, напила сам се на једном бунару, који је из краје авлије на утрину бечкеречку гледао, па сам онде и заспала...

Из јутра са опорављеном снагом ишла сам даље; није се ни смркло и ја сам стигла у Земун. — Ту у Земуну беше мало живљи свет, изгледаше као да боље живе, него код нас у Банату; видела сам трговце, мајсторе, па и просте људе где се смеју; па сам и сама била мало храбрија, те сам онако уморна лаку и мирну ноћ провела.

(Продужиће се).

УДБАЛА.

Приповетка

ЈЕЛЕНЕ ХАНОВЕ.

І.

Удворани државне саветнице Сорбинове искупила се варошка аристокрација. Гувернерова госпођа са три кћери и две нећаке, а повела је са собом и свога керића; госпођа провинцијалног начеоника у турбанду с перјем; удовица ћенерала бригаде са аршин дугачком кесом, у коју је трпала са свију служавника колаче, — једном речју, сјајна вечерња забава! Друштво се поделило; старије госпође и господе се сајаху за карташким столовима, а младеж се расејала по свима одајама. Једни се биљарише, други удараше у гласовир, а око стола за теј, у зеленој одаји, сакупило се неколико госпођа и госпођица и живо су се забављали.

— Ко је управо та Удбала? повиче једна страна госпођа, која се до сад није мешала у разговор. — То име звони са свим варварским.

— Ко је? понови њена суседка поруѓивим осмехом. То је тешко казати... над њеним је пореклом нека тама, и ја никад нисам могла поњати, какву улогу она игра у Снежиновој кући.

— Улогу красне младе девојке, која својим ватреним очима и каменита срца распаљује; повиче један ветрогњасти млад племић, који се приближио дивану чупкајући непрестано своју шарену вратну мараму.

— Види се, да ће му се добра продавати, рече полугласно једна госпођа. Свака девојка која има добра мираза, зароби му парче срца.

— Зар је Удбала богата? запита опет страна госпођа.

— Да богме: отац јој је трговац; али се наша млада господа узалуд труде. Стари је расколник и сигурно не ће дати кћер ником другом за жену, до једном од своје брадате браће.

— Mais de grâce (али с допуштењем), како је она дошла до свог васпитања?

— Васпитавала се са кћерју госпође Снежинове. Сигурно сте приметили на јучерању игранци ону лепу à l'enfant очешљану плавојку — то је била Софија Снежинова.

— О, ја сам позната са госпођом Снежиновом! при једној посети, коју сам јој учинила, видела сам и Удбала, о којој се сад толико говори.

— Коднас има све што је ново неку драж, рече намргођено једна госпођица, која није могла оправити младим људима њихову младост, а старим младожењама, што се се не жене.

— Али то име Удбала!... не може се наћи ни у једном календару.

— Да вам разјасним постанак тог имени, морала би вам причати дугу приповест, која није ни најмање занимљива.

— Све једно! ја бих је радо чула, настави љубопитљива госпођа. Спољашњост те девојчице има нешто азијатскога... она ме јако занима. За то молим, приповедајте...

— Не знам ништа извесно, одговори постара госпођица, уставши са свога места.

— Не знамо ни ми! рекоше више младих људи, па појоше за њом у побочну одају, где се чуо крупни глас једног бившег уланског официра, који је од четврт године певао све једну и исту сокачку песму. Мушки се смејали и пљескали рукама, а госпође се венито претварале, као да ништа не разуму. Сад се у зеленој соби сврши једна партија виста; играчи поустају, а један од њих приступи, док су се карте мењале, страњој госпођи. То беше омален сед старац, у новом кицошком капуту, који је из Петрограда поручио. Беше глатко обријан, парфимиран и нафризиран као фризерска лутка; знао је све, чуо је све, и био је свагда готов да приповеда местне новости и да буде свакој породици животописац и повесничар.

— Хтели сте знати, ко је Удбала, рече он тоном каквог љубитеља музике, који је у намери, да пева своју најмилију арију.

— Ах јесте! Ви ће те ми сигурно знати казати... молим приповедите ми.

— Да богме да знам! А за што не бих?... У осталом, сви је познају, само што нико не ће с истином на среду. Но не најдате се никаквом роману... то је са свим обична приповест.

Он ућути и почне куцати прстом у своју златну бурмутицу, на којој беше изрезан споменик Петра Великог. Онда запита:

— Јесте л' били кад год у Астрахану?

— Нисам никад.

— Ни у једној вароши руског царства нема таке смесе Азијата и православних као тамо. У великом делу астраханске гуверније живеnomадски Калмуци,* и многи од њих долазе у Астрахан да служе.

— Ви као да хоћете да нам држите статистично предавање о Калмуцима, прекиде га смешећи се нестрпељива слушалица. За тако научне ствари нисмо ни најмање расположени.

— Стрпите се, милостива, одмах ћemo доћи на Удбала. Њен отац живео је у једној српској вароши у астраханској гувернији, а мати јој је била Калмучкиња.

— Шта! руски тргвац ожењен Калмучкињом?

— То нисам рекао! Он није никад био ожењен, шта више, неколико месеци после Удбалиног рођења, удао је своју Калмучкињу

за једног сајсана, то јест калмучког племића и заборавио је.

— Варварин!

— Шта хоћете, милостива! воле промет... промет га је и обогатио. Но то не спада овамо. У осталом, поче му самоћа несносна бивати. За женидбу је био стар, а сродници му се наметали због његовог богатства. Једног дана покаже им врата, а да би их потпуно казнио, науми да своју кћер к себи доведе. Распита где се настанила хорда, у којој је она живела, узме своју тада седмогодишњу кћер од сајсана, и дође с њом овамо, да се уклони од сродника. Ето вам решене загонетке.

— Тако је дакле то!... Али допустите ми још једно питање: зар та девојка није крштена, кад још носи то безбожничко име?

— Молим — извините. Стари расколник крстио ју је по обредима своје секте, и надену јој неко ружно име... Фекла или Матријена, тако нешто; али Снежиновима, где су сви изображенi, нежни и поетични, дошадне се боље безбожничко име, те се сад зове као и пре Удбала.

— Тако!... Али сад ми још реците, за што се госпођа Снежинова тако заузима за ту девојку?

— Удбалин отац постао јој је сусед; деца се придржише малој дивљакињи, а госпођа Снежина, која је у њој открила лепих дарова и способности, предузе себи, да — као што она у својој осетљивости вељаше — развијање тог степенског цвета унапреди. Она је девојицу васпитала, али јој то не ће много користити. Стари расколник је тврдоглав; наша друштва зове „ћаволове жртве“, а његова кћи не сме да их похађа.

У том тренутку понуде приповедачу карту; он се поклони и оде. Страна госпођа изгуби се међу другима.

До последње околности била је приповетка старог господина у новом капуту истинита. Не да оца послуша, него од своје сопствене воље избегавала је Удбала друштва. Кад је дошла код госпође Снежинове, умро је био овој пре кратког времена муж; у кући јој је владала тишина као у манастиру, није примала посете, нити је куд год одлазила. „Малу дивљакињу“ заволела је и држала као своју кћер, и није се обазирала на разлику сталежа, која је између обеју постојала. Удбала је била две године млађа од Софије, али њен разум и њена живахост изједначила је ту разлику у годинама. Девојке су биле као што се каже, једно срце и једна душа. Испрва је Удбала чезнула за слободомnomадског живота, говорила је са осећањем о својој матери и питала плачући, за што мора тако дуго остати на једном месту. Али мало по мало нестајање тих успомена, Удбала се навикну на обичаје образованог света, приљуби се своме оцу и породици своје добротворке, и заборави свој првашњи завичај.

Кад је Софија навршила шеснаесту годину, поће госпођа Снежинова опет у друштва и примала је посете. Ту осети Удбала први пут горко чувство неједнакости. Госпође је предсредаху охолом хладноћом или у најбољем случају тужним осмехом. Кад би која стара дама испустила мараму или карту, рекла би: подигни то, мала! или би јој друга умиљатим гласом заповедила: примакни ми ту сточничу! а прост наклон главе беше сва захвалност. Мушки беху учтивији, првото гледаху у њој наследнику једног милијуна, а то срца те господе свагда умекшава, друго пак, што је већ у петнаестој години била особито лепа и што се одликовала својим племенитим понашањем. На лицу јој не беше ни трага од калмучког типа; од матере је наследила само мале бисерне зубе и дугачку, сјајну црну косу; и очи јој беху црне и чуд-

*.) Калмуци су монголског порекла, и деле се у више племена (улус). Они живе у Кини (Хини), али их има и у Русији: у астраханском гувернерији, око Урала и реке Волге и Дона, и то преко 100.000 душа, од којих су многи примили православну веру. Понајвише су будистичке вероисповести, али их има и мухамеданца. Калмуци су још у првобитном станову и проводе скитања (номадски) живот.

Прим. прев.

новато сјајне, али форме као у Европејаца. Истина не беше тако бела као наше северне лепотице, — али каква лепа румен се разлеваше по њеним мрким образима! Јесте л' видели кадгод у украјинским баштама зрељу јабуку? Погледајте је са стране, што је сунцу окренута — таким ружичастим, свежим, чистим мирисом беху обасути образи Удбалини. Умиљати мушки погледи нису је више увесељавали, пошто је неке увреде искусила; увиђала је своје двосмислено стање и избегавала је са горким осећањем друштва, којих предрасуде није могла победити. Кад су каква кочија стала пред кућу госпође Снежинове, побегла је у библиотеку или кући. Кад се Софија враћала са игранке, приповедала би пријатељици, како је лепо тамо било, како је много играла, како су јој се удварали — како је он пажљив био (он, то је биће, што се искључиво у провинцији налази, идеал сваке госпођице у провинцији, која у свет ступа, предмет њених мисли при теју и сањарија у собњем куту; он, чија би она — млада девојка — најрадије била). Удбала је то слушала сањалачким смећењем.

Па онда су седиле по читаве ноћи и према свећи читале забрањене књиге, које је Софија тајно од услужних пријатељица добијала. Ватра им је тада јурила кроз жиле, уображење се ужарило и кресало варнице, а дух им се силовито узрујао. Које млађано девојачко срце не ће потрести и ганути опис оних слатких суза, оних дивних песама, оних нежних осећаја, што обузму читаву снагу човечију и као муња севну кроз једноставно тавнило садашњости и јаве! Па и ако после тренутне светлости ноћ постане још мрачнијом — млађано срце не плаши се од тога и готово је, да многодишњом патњом искупи те часове блаженства.

У оно време, кад наша приповест почине, беше сва варош у највећој узбуђености. Због неке важне ствари дошао је из Петрограда један ћенерао са три ађутанта. Везене огрлице, нарамнице и ордени те господе заробише све женскиње, и најугледније куће у вароши натицаху се у ручковима и вечерњим забавама. Прву звезду, ћенерала са своја три сателита (пратиоца) водише од дворане до дворане и њему у почаст беху укращени столови читавим редовима пирамида од колача, урешених почетним писменом његова имена, па славолуцима од шећера и слаткиша, и другим вештачким створовима. Но све те припреме нису управо чињене ради ћенерала, који је био већ постар, него за љубав његових пратилаца. Али само госпође и госпођице знаше томе разлог; мушкима је казано, да те госте из престонице ваља дочекати највећом гостољубивошћу, да се не би казало, да у провинцијалној вароши живе сами медведи, и да људи у њојзи морају скапати од дуга времена.

И у кући госпође Снежинове владаше живахно кретање, једно у славу ћенералу и његовим ађутантима, а друго у част једном младом барјактару, кога се сјај тек сад на обзору јављаše. Борис Снежин вратио се после четири године у кућу своје матере. Свечен је то дан за породицу, кад се дечак, који је праћен благословом од својих отишао у даљину, опет врати кући као млад човек, као грађанин отаџбине, који је већ прве кораке учинио на путу своје пунонадне будућности. Како ли се радују родитељи сину, сестре брату, како ли сви из куће иду на сусрет младом официру!

После првих нежних поздрава представи госпођа Снежинова свога сина застиденој Удбали.

— Познајеш ли нашу — „малу дивља-кињу?“ питаше она.

— Је ли можно . . . Удбала!

— Да, она је. Сећаш ли се, како си њу и Софију по твојој „команди“ муштрао?

Борис поздрави своју другарницу из младости срдечно и радосно, и од тога часа измени се много штошта у Удбалином животу. Госпођа Снежинова, од како јој је дошао син, правила је још веће части. Једна свечаност следоваше за другом; Софија, која се друштвом занимаше, није могла као преће већи део дана провести са пријатељицом. И осим тога се она променила: док је само о играма, о љубавним изјавама у прози и у стихови сањала, није ништа тајила пред Удбалом. Али сад беше расејана, занимаше се више но обично својом тоалетом, беше јој дуго време кад је морала остати код куће, и није ни на питања ни молбе хтела открыти узрок томе преобрађају.

На скоро позове госпођа Снежинова целу варош к себи на вечерњу забаву — сви су гости имали доста удобности у дворани домаћинијој. Цела кућа беше осветљена; чељадска соба уређена је за музику; у дворани се играло, у гостинској побочној соби пило. По себи се разуме, да су и странци позвани били. Аристократија варошка слегла се око ћенерала; а ађутанти се савијаше око госпођа и госпођица, играјући с њима „екосес“-у и „матрадур“-у (ваља споменути, да ова приповетка пада у старије доба), и Борис им ништа не уступаше у освојачким талентима . . . Већ га је нека старија лепотица удостојила своје особите пажње. Младе девојке називаше га „le joli garçon“ (лепим дечаком) и играше се с њиме као с мачетом, и не узимајући на ум, да маче има често оштрије нокте, него мотора мачка. Кад заставник од гарде хоће да ужива пуну славу своје униформе, ваља му одмах по иступању из кадетског кора поћи у коју удаљену провинцију. Тамо ће — док му је год униформа нова — најпоноснија женскиња њега ради окренути леђа дворском, па и колешком светавицама.

Парови приступе да играју „екосес“-у. Удбалин играч из необозривости одведе Удбалу до ћерке председниковичине и нама познате мало зрелије госпођице. Обе осетише, да су у свом достојанству поврећене и напустише своја места. Скоро сви парови учинише то исто; Удбала се морала натраг повући. На другу и трећу игру није нико више смео да је позове — доста се јасно могло чути, да нико не марида стоји до „бог зна чије“ ћери. Јако ожалошћена повуче се она у неку удаљену одају.

— За што седиш овде тако усамљена? запита је Борис, који је случајно туда прошао.

— Ја не спадам у ваш круг, одговори она сузним очима. Ја се управо нисам хтела ни наметати, али Софија ме је наговорила... и сад морам да гледам својим очима, како ме презиро.

— Људорија! Ко те је увредио?

— Сви, што беху око мене.

— Кажи ми, шта је то било.

Удбала му приповеди, како јој је увреда нанешена.

— Ходи, драга Удбalo, ја ћу с тобом играти! рече Борис, и одведе је против њезине воље у дворану за играње и стане с њоме до Софије. Он беше тако срдачан и љубак, да се сирота Удбала опет разведрила. Лице јој оживе, очи се засјаше, и она изгледаше тако лепа, да су сви и нехотице упали погледе на њу.

После игре одведе је Борис у круг младих девојака.

— Немој заборавати, да ћемо играти „мазурку“ заједно, рече он, пре него што ју је оставио.

Младе девојке гледају је поругљиво, но Удбала није за то марила . . . она беше сретна!

— Ко је та красна црномањаста девојка? питаше ћенерао.

— Ђерка једног овдашњег трговца, одговори неко близу њега.

— Тако! рече ћенерао.

— Богатог трговца.

— Тако! повиче један ађутант.

— Да, она ће једног дана добити лепо наследство, дода неки званичник. Наследство то изнеће више од једног милијуна.

Нико не одговори на ту примедбу, али ћенерао подиже главу, стави руке на леђа и не испушташе више Удбалу из очију.

— Она је занста врло лепа! мрмљаше он за себе.

Мало за тим седне иза Удбale, разговарајући се пријатељски са Борисом и труђаше се, да и са младом стидљивом девојком разговор отпочне.

Сутра дан се пронесе глас, да његова преузвишеност проси Удбалу, трговчу ћерку, а тај глас беше јак удар за разне честољубиве планове. С друге стране се опет говорило, да један ађутант хоће да узме Удбалу а не ћенерао. То беше утеша за честољубиве, али се осетљиви на то једише.

Истога вечера дозна се и узрок необичном Софијином понапању. Један, и то најљубазнији од оне тројице ађутаната волео ју је, изјавио јој и своје осећаје, и они се заручише. Госпођа Снежинова науми да се пресели у Петроград, да не би од своје деце раздељена била; Борис је имао само још месец дана допуста; Софијином заручнику вратило се тада такођер у престоницу вратити, и како госпођа Снежинова жељаше још једном да прегледи своја добра, то буде утврђено, да се време до одласка проведе на селу.

Удбала плакаше горко, јао јој беше да изгуби на један мах све: пријатељицу, матер и заштитницу. Отац је на њезину молбу пусти да то последње време са госпођом Снежиновом на селу проведе.

Они оставише варош на велику радост оних госпођица, које се побојаше за остале ађутанте, док се Калмучкиња са својим милијуном не удали. Беше то крајем септембра. Већ су лаки мразови лишће на лепим дрвима бојадисали пурпурном и златном бојом. Владеоска кућа лежала је на неком брежуљку у сред баште, коју је река окружавала у виду потковице, тако да је сачињавала полуострво. Поред обала реке пружала су се леје са цвећем и гајевима. Беше то тако сеоско добарце, што нам погледе своје на себе привлачи и што нам и нехотице из груди мами усклик: Сретан ли је, ко ту може живети! Ми и не помишљамо, да се можда многи горки уздаси отму из груди у тим дивним гајевима, да многа горка суза кане на те цветне леје,

Тада је наравно срећа и радост становала у кући госпође Снежинове. Софија у свом љубавном заносу беше опет весела и пријетна, као и пре. Борис је себи будућност цртао најдивнијим бојама и градио куле по ваздуху. Суседи и знанци из варопи долазише, те честиташе и остајаше често по више дана. И ћенерао се дао често виђати, и попут се увек према Удбали показивао јако љубазан, то су је већ као будућу ћенералицу сматрали. Опростили су јој оно „бог зна чија је“, понашали се према њој предуслеђивије, указивали су јој шта више и мале доказе пријатељства, што није наравно имало ни најмања утиска на њу. Заручење пријатељице јој јако ју је занимало и пробуди у њојзи неко особено чувство. Злоба то не беше — за таки осећај не беше њезина душа способна — на против, она се радование Софијиној срећи, али при том не могаше савла-

дати неку жалост. Колико се пута, кад се Софија из пристојности с гостима забављаше, и кад јој се заручник у другој одаји биљарио, сукобише погледи заљубљених и изражаваху пред Удбалом у једном тренутку оно, што није кадра ни једна реч изрећи, али што Удбалино срце схваћаше потпуно! У томе погледу огледаше се живот, љубав, срећа — тај поглед долазаше из душе и прођираше дубоко у душу. Други нису наравно ни пазили на то. Ни Софијине пријатељице ни онај поседник, што се Борис с њиме биљарио, нису приметили ону електричну варницу — само је Удбала видела љубавну муњу; ова је се такнула и продрла је кроз њу, тако да се осећала дубоко потресеном. Ништа тако јако не разнеки младе девојке и не гони им тако сузе на очи, као кад су вереници

време и прилика. Кад се донкан увече повуку гости у своје одаје, кад се госпођа Снежинова саветује са својим управитељем добара и кад се вереници у једном куту занесу љубавним шапатом, често се Борис у другом куту препирао са Удбалом и побијао њезину тврђњу, да јој природа дала хладно срце и да нема осећаја за нежна, срдачна чуства. Он је волео њезин живањи, необични начин изражавања, ванредну смесу немачке сањаличности и источњачке страсти; и пошто се навикао да је сматра као своју сестру, то се јако љутио на њезину хладноћу, у коју се притворно умотала, а овамо није ни слутио, какву је ватру крила под том привидном равнодушиношћу.

Једног вечера позове госпођа Снежинова Удбалу к себи, да с њоме на само неко-

пријатељици у наручје и преклињаше је, да оцу ништа не говори и да је поштеди од те ужасне среће.

— Удбало, је си ли при себи? новиче госпођа Снежинова.

— Ја га не љубим.

— Та за бога ћенерао!

— Али од шездесет година . . .

— Орденима украшен.

— И борама!

— Мудар, изврстан, љубазан човек.

— Тако је . . . Ваља га штовати.

— Муж од опште припознатих заслуга...

— Тим не може моју љубав задобити.

— Помисли, ићи ћеш с нама у Петроград.

— Само да умножим број тамошњих гробова . . .

Сваки наговор беше залудан. Удбала не

Мехадија.

близу њих. Ту онда плачу све сестре невестине у каквој усамљеној одајици и заљубе се — и ако само за време — у оног, кога првог виде. И Удбала у горком осећају, да је сама себи остављена, избегавала је жубор друштва и одавала се у самоћи своме јаду, својим сузама, и не знајући за што јој теку.

Између ње и Бориса развио се мало по мало одношај, који није био без опасности. Борис јој је приповедао о необичним пригодама, што их је доживео, о догађајима од како је изишао из кадетске школе, а она је њему поверавала своје снове и јаде. Софија, која се сада само једном предмету предала, пренела је на брата звање своје код Удбале: звање поверилика свију тајана — важно, опасно звање! Томе високом достојанствунику открива се све: и за најмању одвратност ил наклоњеност према другима мора он знати — само му се једно таји, док не дође

лико речи прозбори. Удбала се поплаши, и полазећи својој заштитници, питаše се, шта је могло дати повода том тајанственом разговору. Али је изнад очекивања немило изненади, што је чула. Госпођа Снежинова саопшти јој после кратка увода, да се судба милостиво на њу осмехнула — да јој се најсјајнији живот пружа, најпотпунија земаљска срећа нуди, једном речи: да је стари ћенерао проси за жену. Никад, ни у својим најсмелijim сновима не би се она усудила желети таку част за своју поћерку, рече она. Али у место радости, што ју је госпођа Снежинова очекивала, изражаваше бледо лице у младе девојке само страх. Удбала склопи руке и упре бојажљиво своје укочене сјајне очи на своју заштитницу. Госпођа Снежинова понови свој предлог и дода, да је обећала, да ће оца питати за допуштење. Али сад грунуше Удбали сузе, она се баџи својој материнској

хтеде ни по што санзволети. Госпођа Снежинова остави јој неколико дана на промишљање, мољаше је, да се о свему озбиљски размисли и опомињаше је брижљиво, да не пренагли са одбијањем своје среће.

И Софија покушаваше да је наговори.

— Чуј ме! упаде јој Удбала у реч; руку на срце: би-ли ти пошла за њу?

— Ја љубим другога.

— И — одговори ми искрено — би ли се ти, да не љубиш другога, могла одважити, да поћеш за тога старца и да се одречеш свега, што си о будућности сневала? За што да и ја — тамо касније — не љубим другога? за што да своје најлепше наде напустим, за што да мени препречиш пут, који тебе срећи води?

— Да, мене, мене . . .

— Знам, шта хоћеш да кажеш. Ти си по своме рођењу стекла положај у друштву,

а ја сам сирото, презрено створење. Али баш због тога волим ја тим више своју слободу и не ћу да полазим ни за кога, који не тражи моје љубави, но очиних новаца.

Софија не знаћаше ништа да одговори на тај разлог, те се мане даљег наговора, а госпођа Снежинова лати се последњег средства: она наложи Борису, да убеди младу девојку, која као још неискусна одбације тако велику срећу. Али тек што је Борис прве речи изустине, погледи му Удбала оштро у очи, а лице јој је час руменило, час бледело.

— Па и ти Борисе! повиче очајничким изразом; па и ти можеш желети . . .

— Ја те љубим као своју сестру, и желим да будеш сретна.

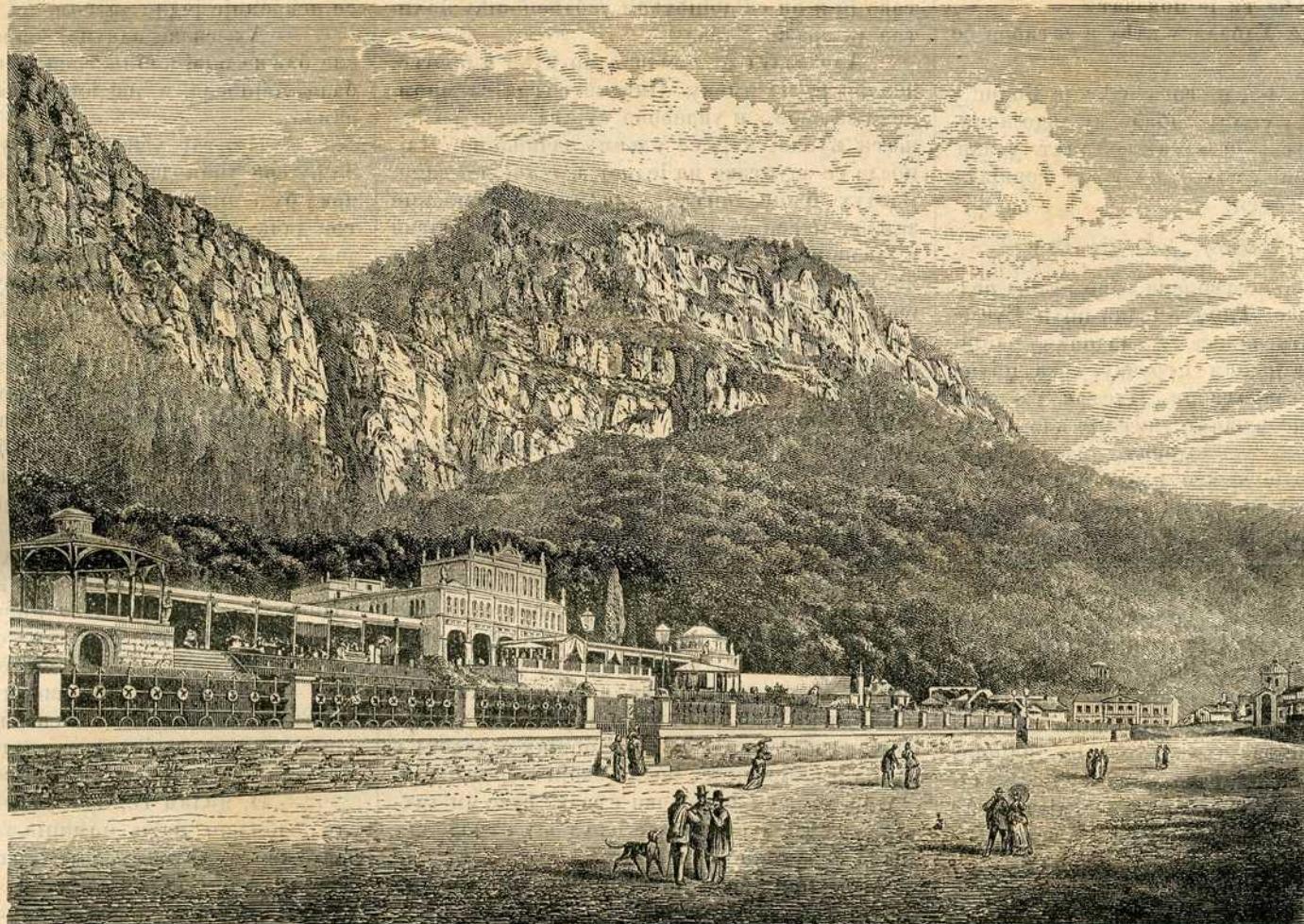
— Ти ме љубиш . . . желиш, да будем сретна, и предлажеш ми, да се за дру . . .

у храму вестином, и најревносније је настојала, да га нико не открије. Удбала се са свим препородила, од како се љубав у њојзи пробудила. Као да се иза сна тргла, бацала је са себе вериге, што јој их је живот друштвени хтео да наметне, и поче опет бивати жестока, необуздана, као што је од природе била. Европско васпитање је само зауздало њезине особине, али их није угушило. У колико је пре била пред страним људима стидљива и мучалива, у толико је сада слободнија изгледала. Па и само веће друштво није је више тиштало, јер јој се сво мишљење усредсрежавало у једном предмету. Она је видела само њега, говорила је само ради њега; он је био као неки невидљиви покретач свију њезиних дела и мисли. Знанци се чудише, како Удбала равнодушно иде на

схвати, што му је она рекла. Чинило му се да није можно, да проста грађанска девојка одбацује његово достојанство, и да му се није радосно бацила на орденима украсене груди, те захте, да се он с њом разговара.

Даде му се прилика за то; говорио је лепо, шта више нежно, и трудио се, да Удбалино срце гане. Залуд! Она га је молила да одустане од своје просидбе; изјавила је без околишења, да она понуђену јој срећу не зна уважавати, и тако је ћенерао морао признати да је потучен, те се морао са губитком на траг повући.

Сумрак се поче хватати; јесење веће то беше тако лепо, да изгледаше као срдачан опроштај са летом. Мирис венећег лишћа испуњаваше ваздух, а зраци зализећег сунца позлатише врхове дрвећа и разлише свуд у

Курзалон у Мехадији.

за старца удам. Остави ме . . . мани ме се! ја не кривим тебе . . . Ти и не знаш . . . не! бог нека ти опрости, што ми сад тако чиниш на јао!

— Ја теби . . . шта ће то да значи?

Али Удбала ишчезе, и Борису се први пут указа нека слутња пред очима. Али још држаше, да је то варљива сујета, и покушаваше, да се тога отресе.

После тога разговора не могаше Удбала дуже крити своје осећаје. Она љубљаше Бориса поред све његове равнодушности. Она се никад не завараваше празним сањаријама. По њезином мињу био је Борис далеко над њоме; она га је гледала са неким бојажљивим поштовањем — све би за њу учинила, само се његовој љубави није смела надати. Као каквог заробљеника чувала је она свој осећај у дубини свог срца; чувала га је, као што су некад чували свету ватру

VII

сусрет растанку са својим пријатељима; назваше је неблагодарном, хладног срца девојком; и заиста је кад-кад изгледала необично весела. Нико није знао, да она после тог смеја и говора побегне у своју одају и да горко плачући клоне изнурена на диван; она је само као и глумица, своју научену улогу пред гледаоцима приказала. Па и „он“, који је ту измајсторисану веселост и тај прави бо изазвао, није приметио, да је осмех девојчин усиљен и да свежина њезиних ланита изумира, као јесењи цвет кад га мраз дирне. Више пута је говорио са жалошћу о предстојећем растанку, али глас и израз му био је миран; докле се сирот је Удбали сва крв срцу устремљавала, могао је он већ на ново о обичним стварима говорити.

На неколико дана, пре но што ће породица отпутовати, дође ћенерао да од госпође Снежинове чује одговор. Он није могао да

наоколо оно чарно трептење, што само у јесен може да буде. Јата ѡдралова летеше испод злаћаних облака према југу. На кућњем балкону искупило се више особа; само је Удбала сама шетала међу цвећем, што је почело венути.

Борис изиђе из куће; он пришантра нешто својој сестри, па се брзо сиђе по стеницима и пође за замишљеном Удбалом.

— Очему мислиш? питаše је он; или о лишћу што опада или о звездама? Да, заборавих, да тебе звезде не привлаче. Данас си једну одбацила од себе.

— На против — ја волим звезде — ал неправе не волим; њихову светлост не могу да подносим. Моја је звезда мала, тавна и други је једва примете; али она стоји високо на небу и погледа мило на нас . . .

— За што си себи изабрала тако малену звезду?

— За што? Удбала стане и узбере „дан и ноћ“, па запита:

— Је љ’ти позната прича о овом цветку?

— Није; али одговори ми прво на питање, за што си тако малену, удаљену звезду претпоставила сунцу, месецу и многим другим сјајним звездама, које се, као што знаш, без икаквих чаробних вештина могу ухватити рукама . . . особито тако малом, белом руком, као што је твоја.

— Ти тако мислиш?

— Заиста! . . . Друге не би ту прилику пропустиле . . .

— Чуј ме, Борисе, прекиде му Удбала реч; за три дана ћемо се растати . . . хоћу да ти дам малу успомену, да је собом понесеш, хоћу да ти напишем причу о овом цветку.

— Чини ми се, да ти волијеш ботанику, астрономију.

— Можда! . . . али не, та то је само шала, прича, степска скаска.

— Па покажи ми твоју звездницу.

— Цветак ће ти је показати.

За тим оде Удбала у кућу и затвори се у своју одјају.

Два сахата после тога нађе је Борис у дворани. Били су сами; Удбала му даде исписан листак хартије и одмах се опет удали. Борис приступи столу, на коме горијају свеће, и поче читати:

„Прича о цвету „дан и ноћ“.“

„Кад је земља створена, био је под ведрим небом високог Тибета један цбуни. Сунце је било запло; вечерња се хладовина раширила, кад се на једном стручку тога цбуна један мали цветак отвори. Цветак тај није имао красне боје ружине, нити је као охоли летос-цвет хтео господарити над другим цвећем. Смерно је држао главу и тихо гledoао у државу великога Буде. Свуд у наоколо беше хладно и мрачно. Другари малога цветка почиваху на својим танким стабљикама; ноћни лептири пролеташе поред њега и не примећују га. Сироти цветак страшио се тако усамљен и спустио је жалостиво своју главицу. Али на мах сијну једна звезда на тавном небу; њезини трептежни зраци спустише се на цветак, те охрабрише усамљеника, освежише га дахом лахорића, напојише га росом . . . и цветак оживе, подигне главицу, погледа око себе и угледа пријатељску звезду. Љубавно и благодарно удисаше његове зраке; они му дадоше нова живота.

„Зора се указа; звезда потавни пред светилом дана. Хиљадама биљака отворише своја недра топлој светlostи, што обасја и малени смерни цветак. Али он се опомињаше неког сјаја звездног, те не имајаше осећаја за красоту сунца. Још лебдијаше око њега тихи мелем-сјај звездин, још осећаше у својој круници оживљавајућу росу; он се окрене од сунчане светlostи, затвори своју круницу и скрије се међу лишће свога цбуна. Од тога доба постаде за њу ноћ дан, а дан ноћ. Чим зора заруди, затвори се цветак; тек у сумрак, кад засјају сребрни зраци звезде, подигне се опет, те је поздрави и удише њезину оживљавајућу светlost.

„Исто је тако и са срцем женскиње. Прва слика, која ју такне, прва мила речца, први доказ љубави продру дубоко у душу женскињи. Једна реч од онога, кога љуби, побуди јој најосетљивије чувство, дочим остаје хладна и за најстраснија уверавања других. Не пита она, да ли ће се њезина драга звезда међу милијунима равних изгубити — њезино срце зна је наћи на скромном јој путу и благосиља јој течај. Она се може дивити сјају сунца, али ће свагда и увек припадати само својој маленој звезди.“

* * *

Бориса је дубоко дирнула та алегорија. Свану му пред очима, многе околности, на које до сад није ни пазио, представише му се у новој светlostи. Загонетка је решена: млада девојка, што беше час тужна час радосна, учини му се као свим особено створење, у коме се сјединила првобитна природа женска са образованошћу деветнаестога столећа. До сад није разумео, за што га је Удбала често тако нагло остављала, и одмах се за тим са срдочном, сестринском повериљивошћу враћала, па се на мах опет хладноћи и формалности одавала. Није разумео, за што јој се, кад је он с њом о обычним стварима говорио, очи час запламте јасном светлошћу, час опет сузама помраче, за што намршти нежне обрве и спусти трепавице, или за што јој свеже лице у једном тренутку и порумени и побледи. Сад му се чињаше све јасно. Плаховитошћу прве љубави полети му срце младој девојци. Ни њезино порекло, ни понос материн, ни предрасуде света не могоше га задржати. Као слепац, који опет прогледи, тако је и он са дршћућом узбуђеношћу похијао да тражи Удбalu.

Али залуд је тумарао по кући и башти, вичући је по имени. Она се титра са мном, рече за себе, и уvreћена сујета поче разговарјати љубав, која се у њему зачињаше. Најпосле се заустави на једној зеленој чистини. Ваздух беше оштар, лак мраз покриваше земљу, месец се заклањаше за тавне облаке и јављаше се опет у пуној светlostи, као несташна лепотица, која се опет покаже у оном тренутку, кад је човек почине заборављати. Не далеко распознаваху се колебе сељачке, у којима се још по где-која светlost указиваше. — Све почиваше у дубокој тшини, ништа се не чу, до тихо жуборење волова између рогоза око обале, тихи шапат лишћа од тополе, кречање тиће ноћнице, или шуштање опадајућег лишћа, што је летело на земљу као ноћни весник, да људима јад донесе.

Борис стаде; сумња и љубав, чежња за Удбалом и брига за новим животом узрујаше му срце. На један мах опази тражену Удбалу на једној зеленој чистини. Кад јој се приближи, хтеде она побећи, али он је ухвати и погледи је, као да је хтео да испита дубину срца њезина. Канда се душе обојих огледају у очима им. Месец их прели својим светлилом. Обузе их неки детињски страх; сузе им држашу на трепавицама, а око полу отворених усана лебдијаше осмејак.

— Оно дакле не беше шала? питаше Борис дршћућим гласом.

Удбала ништа не одговори.

— Не сmedох веровати . . . Ти . . . ти ме љубиш Удбalo!

Она му ухвати руку и стави је на бијуће своје срце.

— Од данас не ће нас никоја човечија сила раставити, повиче он узбуђено. Ја сам твој пријатељ, твој брат . . . а ти, хоћеш ти моја бити?

— Бејах твоја још пре но што знаћах, шта се са мном забива, одговори она тихим гласом.

— И ти ћеш бити моја . . . само моја и увек моја?

— Ја ћу те љубити, докле год даха у себи узимам, али твоја бити . . . не, то није можно.

— Није можно! шта ти ту говориш?

— Промисли се . . . ја сам јадно створење, које сав свет презира.

— Не, Удбalo! Оно су будале, што су те врећале. Није тебе залуд судбина довела из далеких степа у крило наше породице. Ја ћу тебе опет оживети и освежити, мој малени цвете, да ћу ти станишта у своме срцу, па ћемо заборавити овај свет. А и шта нас се он тиче?

— Ми можемо заборавити свет, али он не ће нас заборавити. За три дана одкинуће те он од мене, и нас ће растављати стотине миља.

— Није даљина што дели, него немогућност да се она преће; али шта мене може удалити од мого цветка? ко тебе може од мене одкинути? За што да се растајемо?

— То се не да изменути, одговори млада девојка. Али ако ми обећаш, да ћеш ме љубити, да ћеш ми и код петроградских лепотица веран остати, онда ми растанак не ће бити тако тежак.

Борис јој даваше најстраснија уверавања. Он ју је заиста љубио, и ако то до сад није себи веровао; он је љубио први пут, свом снагом свога срца, а ласкова сујета улевала је уље утињајућу ватру, те је у пла-мен букнула и пројурила кроз жиле младоме човеку, те му крв пројегла.

На сеоском сајату избијаше једанаест; глас звона продираше на далеко кроз ноћну тшину. Љубавници ћуташе и приљубине се искреније једно другом.

— Ax, сваки одкуцај звона примиче нам све ближе онај кобни тренутак, уздахну Удбala најпосле и наслони главу на његово раме.

— Не, тај ужасни тренутак неће доћи! Ја ћу све учинити само да га отклоним. Али нека буде шта му драго . . . нама остају још три дана, па за што да помућујемо нашу садању срећу мишљу на жалосну будућност? Посветимо ова три дана искључиво љубави, заборавимо на све осим тебе и мене . . . тако ће нам та три дана бити читав живот. Па и ако мој труд, да с тобом останем, не узима успеха, то ће се у данима растанка, у данима јада наше душе обазрети на ову срећу, и та успомена ће нас ублажити.

Удбала га ћутећи слушаше; на један мах притисне руку на чело, као да јој је каква мисао пала ненадно на ум.

— Још никако не могу да верујем, шапташе она; толико среће не може душа да ми поднесе . . . Јеси ли ти то уистини? и ти ме љубиш . . . мене! Јуче јопи не сmedох се усудити да мислим, да сам тебе достојна.

— Јуче ја сам себе нисам разумевao . . . А ти . . . како ли си се сваки час мењала! како си често на један пут од мене побегла. Не давно рекла си ми, да ти се допада . . .

— O, молим те, престани! Никад ја нијам озбиљно на њу помишљала. Од куд да нађе места други у срцу, што га ти испуњаваш! Ax! Борисе, да знаш . . . да ти могу казати, шта сам у ова четири месеца осећала! Ти си ишао у посете, у друштва, био си вeseо а без мене. Често си ми приповедао са усхијом о лепоти других женскиња; хтео си да им се допаднеш у мом присуству . . . а према мени си био тако хладан! Закључивала сам шта више из твоје љупкости, да немаш љубави. Колико смо пута били сами нас двоје по читаве сајате, и ти си говорио увек о обичним стварима. О Борисе, како ли си ме тиме мучио! Кад си који пут био нежнији спрам мене, тада сам заборављала своје јаде, своју изгубљену наду; тада сам хтела да ти се бацим пред ноге, да ти покажем своје рањено срце, те да врелим сузама замолим за једну љубавну речцу, па да онда бегам . . . да бегам у своју степу, где бих могла живети у сећању на тебе и где не бих морала ни с ким делити своје драгоцене амајлије. Али баш у таким тренутцима окренуо си се ти као хотимице од мене. Ти си ишао на игранке, у позориште . . . а ја сам скривала своју љубав, гутала своје сузе и била сам усамљена у своме јаду . . .

— Удбalo . . .

— Немој ме прекидати: хтела бих све да ти исповедим. Кадкад сам хтела да те искушац, да се осведочим, да ли заиста не

бесећаш никакве љубави спрам мене. Тада сам се силом смејала и ћеретала; била сам весела као и други; чинила сам се, као да те не видим, или сам ти шта више рекла, да имам тобоже неке наклоности према ком обичном човеку. Како ли сам тада пазила, да ли ћу на теби приметити израз љубоморности или срдитости... заман! ти си ме равнодушно саслушао, хтео си шта више да посредујеш и наговарао си ме најпосле, да пођем за старог ћенерала. Ах! Борис... Ти вараш сам себе... Ти ме не љубиш!

Глас јој дрхташе кад је те речи изговарала, и сузе јој потекоше низ образе. Но Борис је обухвати рукама, притисне је на срце и увераваше је о својој љубави, као што и сам у овом тренутку беше о том уверен. Удбала најзад убрише сузе и подиже главу.

— Нека буде тако! рече она... па и да је обмана, за што да се не предајем томе заносу, што ме тако усрћава. Не ћу да испитујем дубину твоје душе. Речи само, да ме љубиш, драгане... па ако би то била само заблуда од твоје стране, ја ћу веровати твоју речи, хоћу ради свога блаженства да угушим сваку сумњу у себи. Пријатељу, брате мој... Је ли да ме љубиш?

Она је уздигла главу и упраша тако про-дирући, љубављу и надом осијани поглед на младог човека, да Борис није знао друкчије одговорити, него тиме, што јој је затворио горуће усне дугим, врелим пољуницем.

Кад већ и у једноликом животу, у ком срце за будућношћу чезне и сваком се минулом тренутку радује, брзо противчу недеље, месеци и године, како ли су брзо морала проћи она три дана, у којима љубазницима беше сваки тренутак драгоцен тако, да би му радо привикнули: стани! причекај!

У једној силовитој речи руској има једно кобно место; уз непрестано хујање и потмулу лупу продиру туда вали кроз гранитско стење. Изгледа, као да је дух мрака те стене набацио једне на друге, да би валима пре-пречио пута, те изнагнао реку из свога корита. Али поносна река, сведок нашеј славе, не уступа натраг; прикупљајуји своју снагу пење се она све на више, скаче у поноре, продире запенушену напред, баца у висину водене искре, а где не може да продре, ту се успиње очајничком јарошчу на стену тако, да се потреса горостасно гранитско камење. Најпосле нађе пролаз, те онда плови тихо и уморено у материнско крило. С пролећа, кад вода надоће, хите становници, што око обале живе, да преплове опасне вртлоге. Неколико балвана спојени дрвеним ексерима, то им је лађа; и томе ломном сплаву пове-равају смели синови Украјине своје имање и свој живот. Првог лепог дана крену се. Тада се заједнички помоле Богу, навуку чисте, беле кошуље, као да се спремају на смрт, па тако почну пловити низ реку. Сплавови им плове са свим тихо између красних обала. Из далека се чује бесна хука валова... бродари се приближују кобном месту. Сад пусте весла из руку — јер шта може човечија снага на прама силним елементима! — падају на колена. Сплавови јуре напред, валови бе-сне и разбијају се око њих, и пеном попрскани стреме у пропаст. Ко се не би осврнуо у том тренутку на зелену обалу! Тамо им стоје мирне колебице, тамо им се налазе жене, деца, сестре, а пред њима зија паклено ждрело. Црне стене провирују испод таласа, и бродару се чини да у хуци валова чује вапај оних несретника, што су се пре њега у дубину сурвали. Још један тренутак само, па ће и он бити бачен о стену: са праском разбијају се балвани од сплава... Бродара спо-падне самрти страх; он пружа руке за обалом, хтео би да поврати прошле часове, маша се за сваки цбуни, што је међу камењем прорастао... али вите стабљике исклизе

му из руку, а вали, све страшнији за страшнијим појуре на њу и одвлаче га ужасном удесу на сусрет.

Но не разбију се сви бродови, не прогута река све бродаре... Кад-кад их река у пркос непријатељском граниту пренесе на својим снажним плећима, и они могу мирно наставити своје путовање.

По таким валима гонили су се Борис и Удбала. Они су ишли све даље и даље... већ им је кобна хука допрла до ушију... а за стенама од растанка не беше љубавничима никакве наде. Није их смрт очекивала, али их је сваки пролазећи тренутак одвлачио на сусрет бескрајном растанку, самоћи, сузама, јаду, што срце полако раздира...

Кад је Борис к себи дошао од узбуђености, видео је да није кадар извести своје жеље. Ваљало му се на неко време растати са драгом. Они то обоје схваћају, а тужно очекивање мутило им је блаженство. Чинијаше се, као да кратки рок среће им, даваше овој неку вишу посвету. Сваки часак доносно је нове насладе и усхите погледом, стиском руку, речима, што их само они разумеше, хиљадом ситница, што их други и не опажају. Чинило се скоро, као да и људи и судба у очи претећег облака, што је лебдио над главама драгих, не хтедоше мутити по-следње тренутке среће им. Кадо су се чиниле припреме за пут, то нико није ни мотрио на њих, те су спокојно могли продужити своје усамљеничке шетње. Али лепи часови протекоше; дође и последњи дан и нагињаше своме крају.

Како је неугодна она тишина и онај по-редак, што наступа после припрема на далек пут! Спремање је довршено; чељад не трчи више из једне одаје у другу; нема више ствари у наоколу; сандуци су натоварени, слуге се одмарaju, одаје су празне. Изгледа жалосно као у кући, из које су самртника у цркву однели. Човек чисто осећа, да је остао само још један последњи чин... а и тај ће се скромим довршити.

Дворана је осветљена двема догорелим свећама; у кући била је дубока тишина, кроз дреће дувао је ветар; из чељадске одаје чуло се храње слуге; у побочној одаји писала је Софија опроштајно писмо. Удбала је седела на једној наслоњачи код камина, па се загледала у плаветникасте пламове, који се над угљевљем дизаху. Скрштених руку стојао је Борис према њој; обоје су ћутали а лица су им изражавала дубоку жалост.

Најпосле рече Борис:

— Мени је чисто жао, што си ми тајну свога срца изјавила, што си ми открила оно, што ни слутио не бих. И без тога био би нам растанак тежак, али не бих осећао таку тугу, какву ми сад задаје мисао на твоју усамљеност. Али не! настави живахно. Без те туге не би проживели ни ова три сретна дана... прва и можда последња...

— Не, Борис! прекиде га Удбала; нису последња... срце ми каже, да ћемо се опет видети, и ја ћу твоја бити. То је воља судбине — она ће се испунити. Чуј ме само! Кад још бејах у степи*), нају на наш аул**) страховите заразне богиње. Стотине посташе жртвом те заразне болештине, а особито деца, и нико их се не смеди дотаћи. Калмуци држе, да је та болест знак божијега гњева, те баце заражене болеснике у стену, у том уверењу, да никаква човечија помоћ није када избавити их од гњевних богова. И становници нашега аула покупише своје шаторе, одоше и оставише ме са крчагом воде у пустињи. Али моја мати остале код мене упркос њиховим претњама и глади. Тада бејах девојчица од шест година и сећам

се као кроз сан, да је сунце на мене жегло и да ме је жеђ морила. Кад нам је воде нестало, појила ме је мати својим сузама, па ипак — извесној смрти предана — викала сам непрестано, да не ћу да умрем, и неки нагон шантаже ми, да ћу живети. Нисам се преварила! Козаци, који су туда пролазили, смиловаше се и однесу нас у њихово село. Отуд се исцељена вратим у наш аул. Исти такав нагон каже ми и данас, да ћемо се опет видети... где и како не знам, али сам тврдо уверена да ће то бити.

— И ја сам тога уверења! повиче Борис, ухватив је за руке. И ја верујем, да ћемо се видети, верујем, да ћеш моја бити. Ко ће нам стати на пут!... ми смо млади, слободни... још неколико година, и твоја ће се судба за навек скопчати са мојом. За то ме не мучи толико будућност наша, колико садашњост са својим грозним растанком. Морам да те оставим саму међу странцима... ко ће те у твојој жалости тешити? како ћеш своју тешку тугу сносити? Твоја звезда би ће далеко од тебе... ко ће те тешити сироти, остављени цвете?

— Ти драги! Кад ти одеш од мене, ја не ћу више рачунати време по данима, него по твојим писмима. Свака твоја врста освежиће ми срце и дâ ће ми нову снагу. Докле смо год сада заједно били, беше ми прва мисао кад се пробудим из сна: хоћу ли га данас видети? С каквом ли сам радошћу по-здрављала дан, који ми је ту наду испунио! С каквим ли сам нестрпљењем опет чезнула, да се сврши дан, који сам без тебе морала проживети. Сад ће ми дани и године давати увек грозни одговор: Не ћеш га видети! Шта ће бити са мном, ако ме твоја писма не утеше и твоја присутност не накнаде. Сећај се тога, Борис! Ја сам кадра све сносиши, ако ме се сећаш; само ме може то уништити, ако ме заборавиш.

Поноћ је избила. Софија, која је своје писмо довршила, прође кроз одају и опомене брата, да му ваља сутра рано устати. С неким устезањем подиже се Удбала и хтеде поћи за Софијом, али јој нека чаробна сила не даде ни маћи, и она окрене своје сузама орошено лице младом човеку, који блед и узбуђен пред њом стојаше. И његове очи беху влажне.

— Борис!

— Удбalo!

Он рашири своје руке да је загрли, а она му се баци на груди.

— Збогом! збогом! шантаже обое заједно, и последњи пољубац изгуби се у јеџању. Неколико тренутака не могоше се отргнути једно од другога; онда Борис одведе Удбалу онако загрђену до њезине спаваће одаје, рече јој још једном „збогом“, затвори полако врата за њом, и одјури на поље на балкон, да на хладном ноћном ваздуху поублажи своје узбуђено срце.

Са раном зором беше све у кући на ногама, и после кратке молитве крену се госпођа Снежинова и њезини на пут, праштављуји се са сузним очима. Истог дана доведе сеоска попадија Удбалу у варош, где јој је отац становао. Поншто се сиротица растаде са својом помајком, сестром и драганом, који је у њојзи први пробудио осећај за неки виши живот, остале сама самцата! Нико не имаћаше учешћа у њезиној тешкој судбини. Госпоштина варошка, која ју је за кратко време подигла, баци је опет тим већим презрењем доле, кад су ћенерао и госпођа Снежинова одпотовали. Друштво не може себи никад да опрости таке заблуде; али у место да само себе казни, обично падне гњев на иневини предмет његове погрешке.

По свом васпитању и племенитом мишљењу била је Удбала високо над својим стаљежом; али по свом рођењу стојала је у

*) Степа = пустиня.

**) Аул је код Калмука то, што код нас назеобина.

очима отменог света врло нико... веома незгодно стање, какво само може бити. Њој равни зваше је „охолом госпођицом“, а отмене госпође „бестидницом.“ — Тако је она, као источна Пернда лебдила у неком средњем пределу, те се није могла ни на небо попети нити се на земљи скрасити. Али све то слабо се ње дотицало; њезино љубављу и патњом испуњено срце није имало осећаја за незннатне болове увређене сујете. Шта се она — која је свуда само лик драганов видела — бринула за презоран поглед или подругљиво смешење! Осим тога није она скоро никуд излазила и само се са оцем разговарала. Овај јој је у часовима одмора приповедао о својим пословима, о радњи са дрвима и житом; или се вајкао, што ју је пустио на село, где се поболела и постала жалостивом. Старац је приметио, да се Удбалина нарав променила. Њезине веселе пе-сме умокоше, а на место прећашње живажности ступила је нека очевидна туга. По читаве дане седела је не мичући се и одговарала је на очина питања наопако. Често ју је посматрао и лако махао главом, па је гладећи своју браду прогуњао за себе: Нека иде збогом та госпоштина! Прави узрок Удбалине промене није ни слутно; и пошто она није ни плакала нити се тужила, није му ни на ум падало, да је потајни јад мори.

Јесте ли који пут посматрали вечерње облаке, што на обзору тако разноврсне слике представљају? Час нам се чини као брег, час као шума или као ваздушни дворац. Па глете, сад се опет сједине у густу црну масу. Из далека се чује потмула хука: ватрени зрак севне из мрака и трзајући се спушта се доле; гром загрми и пукне, бура тресе дрва, киша сипа као из кабла а људи стрепе и дришу, као да је дошао суђени дан. Али на скоро се разиђе бура и непогода; муње и громови умукну, облаци се разделе, небо се разведри и земља се смеши као поплавлено дете, коме још теку сузе низ образе. Још један сахат, и све се опет утишало и разведрило.

Песници различно тумаче те силовите природне појаве. Ја у њима видим слику јада, очајања мушкиња.

Али има облака и друге врсте. Таки облаци дижу се лагано над каквим сувим, неплодним пределом, и никакво језеро ни извор не даје им хране. Мало по мало дигну се са обзора, и немају снаге ни да живе, ни да их нестане.

Кад се зора рађа, стоје они на истоку, те изгледају као да моле, да светлост учини крај њиховом несретном бићу... Но сунце се роди и иде својим сјајним путем, па и не гледи на бледе облаке. Свечера се нагну западу, као да чезну да са последњим сунчаним зраком угону у море, али их сунце одбија од себе, и спушта се у таласно плаветнило, а сироти облаци блуде усамљени по неизмерном простору. То је слика јада, очајања женскиња.

Јад и туга женскиња не показује се у бурним изливима — нико их и не види. Они леже дубоко у срцу и разједају га као прв водени љиљан. Кад се засија тренутна радост на лицу патнице, мимопролазећи увесьавају се тиме без икакве слутње, као и снежним листовима цвета, што плови на површини воде. Не пада им на ум, да је сироти цветак подгрижен, да је патница у унутарњости своје душе болесна, да отров тече кроз њезине жиле и да ће само гроб удавити прва, што јој срце гризе.

Такав беше Удбалин живот.

Прошло је неколико месеца, од како је породица Снежинова отпотовала. Једина радост беху Удбали писма, што их је Борис писао с пута и из Петрограда. Њезина сањалачка душа налазила је у њима читав свет

духа и појезије, те их је читала сваки дан с новим усхитом.

Једног јутра, баш кад је опет добила једно писмо од свога драгог, приступи она слатким мислима испуњена своме обичном послу: да оцу зготови теј. Али је залуд чекала на њу да се пробуди. Сунце је већ високо одскочило, угљевље у самовару већ се угасило, а старац још увек спаваше. Како је иначе био увек тачан, поче се Удбала томе чудити. Најпосле уђе полако у његову одају; он лежаше на постељи лицем дувару окренут; она приступи ближе... не чу се ни дисање. Она га ухвати за руку... рука беше хладна као лед!... Преко ноћи га је ударила капља; мртав и укочен лежаше јој отац на постељи.

Удбала паде онесвесићена на тле.

Чим сродници трговчеви чуше за његову смрт, падоше као тице грабљивице на његову оставину. Пре свега тражише, да ли има какав завештај у корист Удбали. На несрћу пропустио је старац, да напише своју последњу вољу, и његови наследници сковошаје сад ужасан план. Да би кћери одузели сваку могућност, да тражи свој део наследства и да себи узме заштитника, закључише они, да Удбала одведу њезиној дивљој матери у степу.

Млада девојка беше у жестокој гроздици. Непрестани јад и чемер подрише јој животну снагу, а страх од очине смрти са свим је сруши. Метнуше је у једну кибитку (кола), дадоше јој ковчежић са рубљем и хаљинама, један братати нећак очин седне поред ње, и брза три коња одвезоше је из вароши, у коју је као маја дивљакиња ступила, где се мало по мало одучила од оних навика, које би је у степи усрећиле; где је свој дух изобразила, живот срца развила, најслађи сан младости сневала и тако горку тугу искусила.

Њезин немилостиви пратилац возио се с њом дан и ноћ. Тешко му је било наћи аул, где је живела Удбалина мати, али новац и постојанство доведоше га најпосле к цели.

Полумртва доспела је сирота девојка до калмучких шатора, и ту је приме материне руке. — Пратилац одведе саисана, њезина очува на страну. Он му даде хиљаду рубаља и обећа, да ће му сваке године по толико слати, ако се обвеже, да ће девојку строго чувати, тако, да не може ни побећи, нити доћи у додир са образованим светом. За хиљаду рубаља заклео се саисан свима својим Бурханима, Делај-Ламом и целим Тибетом, да ће све на длаку испунити, што се од њега захтева, и задовољен успехом свога пута врати се Удбалин пратилац натраг, а сирота млада девојка, што би била дика свакоме друштву и усрећила сваког изображеног човека, остале у степи.

Тако дакле беше Удбала сама у непрегледној пустињи, међу дивљим народом, кога је језик и обичаје са свим заборавила. Обиталиште јој беше шатор од прљава, чађава сукна; храна јој беху јела, од којих се већ при погледу гадила; дане је проводила у нерадњи; и поред свега тога морала је трпети, да се супротни људи око ње скупљају као око неке чудновате животиње и да у њу зајављају.

Тешко је описати Удбалино стање. Живот јој се тако брзо преобразио и изменио, да је испрва то једва могла да схвати. Како да разјаснимо ту особину човечије природе! Здрави, јаки људи умиру од једног гутљаја хладне воде, од једне промаје, а најнежније створење у пркос јаду и чемеру, болести и стоструким, мучним патњама изиђе испод жрвња судбине, који у свом непрестаном обртању само неколицину изнесе на висину, дочим хиљаде својом тежином угуши и смрви. У кибитци свога нечовечног сродника дошла је Удбала први пут к себи, али

се осећала још тако болном, да је све држала за грозничави сан и бунцање, те није могла ни питати куд је воде. Кад је дошла у аул, поче прибирати своје памтење, али се још налазила у неком занесеном стању, и није била кадра да себи јасно представи јаву. Каква би срећа за њу била, да је душевно умрла! Јер шта је лудило, него душевна смрт? Лишен саобраћаја са светом, изгубив сећање и разум, дух човечији утрне или се свом снагом преда једном предмету. Он је сретан, што је заборавио садањост и будућност и што живи једино у свету снова, где му уображење представља све по његовој жељи. Он испуни овај свет самим милим сликама, саједини се са најдражијим створењем, од кога га бесконачност дели; види што је невидљиво и поседује што је немогуће. Тако је живела Удбала у својој грозничавој фантазији. Говорила је с Борисом, гладила меку косу и слушала љубавне речи; блудела је с њим по степени, враћала се с њим под шатор, и свуда, у свако доба, на месечини и поред огњишта, свуда му је видела миље, љубављу зажарене очи. Њој се цео живот састојао само из три дана, све остало било је густом завесом обвијено. Она је живела од првог до трећег дана, и онда је почела опет од првог дана. Два месеца прођоше тако, и они сидаху међу најсретније у животу јој. Али мало по мало поврати јој се свест, и она увиди своју њевољу. Глас драгога слушала је све реће и реће; његове очи исчезнуше, и све се више расветли ноћ, што јој дух обмотаваше. Часови буђења беху ужасни; па и та јасност, та свест јављаше се испрва као нека хавет само у неким тренутцима, те је опет у каосу нестаде. Али после сећање и разум победе блажени заборав, те јој је овај само када, и то на неколико тренутака утеше доносно.

Кад Удбала позна своје ужасно стање у пуном обиму, беше јој прва мисао, да бега. Куда, беше јој све једно... само да умакне из тих степа, од тих људи и ако је можно од себе саме!

Пошто се бојала последице осуђеног бегства, хтела је пре свега да јави Борису за своју судбину. Али како да набави пера и мастила? како да отправи писмо ма и у најближе село? Калмуци су ретко долазили у додир с Русима, па и кад би се нашао човек, на кога би се поузданти могла — камо да пошље писмо? Борисова писма са његовом адресом пропала су у очиној кући под грабљивим рукама његових наследника — остале јој дакле само сопствена снага. Ропство јој је постајало све несноснијим, али сваки начин бегства, који је измислила, морала је опет напустити. Саисан чувао је у њојини живи капитал, који му је хиљаду рубаља камате носио. Свако јутро измислила је Удбала по један план за своје ослобођење, а свако већ испустило јој је наду. Она се са свим предала својим плановима за бегство, тако да је за све друго била неосетљива. Није излазила из шатора, седела је непомично као мраморна слика на свој асури, подбочивши главу о руку; само једна једина мисао могла јој је дати живота, мисао, што се дала скupити у ове две речи: *Борис и слобода*. Свака честица њезиног бића била је као магнетска игла само једном правцу окренута. Два пута је покушавала да бега; — али је ухвате, и од тога часа удвојили су пажњу њезини чувари. У своме очајању призовала је Удбала целу природу у помоћ. Ако је ветар хујао преко сухе степске траве, то је она у томе чула позив да за њим пође, или јој се то чинило као туговање за њезином несретном судбином. Ако је каква дивља коза пројурила, ако се тица небу под облаке захуктала, пружала је она своје руке за њима и молила их да је собом поведу... залуд! Све око ње

беше слободно, ветар, животиње, све се кретало по свом нагону и вољи, само она беше везана за пусти, дивљи предео! Најпосле изгуби Удбала дух и одважност и науми да узме себи живот. Мисао самоубиства пригрли она свом ватром монголске крви, коју је од матере наследила. Она се силом начини мирна, тако да је сансан мало попустно од своје ревносне пажње и чувања. Но једне ноћи, кад је све око ње у дубоком сну почивало, остави она своју асуре брзо као степска змија, приближи се дувару, где је оружје висило, узме један нож, па изађе из шатора. Пред врати спаваше неколико Калмука; оде неприметно даље, спусти се на колена и окренута северу, где је Борис боравио, упре врх од ножа на своје груди. Али оружје јој испаде из руку, хладан зној обузе јој чело; она се поплаши од свога злочина и мољаше бога хришћанскога за оправштај. Но у тај мах чује, где је у шатору по имену зову; приметили су да није тамо . . . она се подиже и у очајању, скоро луда од страха и бола, сјури нож у груди.

После неколико тренутака нађу је. Беше сва кrvавa, али још жива. Слаба рука није била кадра да влада убитачним оружјем; нож је оклизнуо, па је само са стране повредио. Рана јој беше незнатна. После осам дана седела је Удбала опет као и пре код задимљеног огњишта, међу оружаним дивљацима и гадним наказама неким, што су се издавали за чаровнике и врачаре — лепи цвет у гњезду гадних насека — нежан, изображен створ међу сировим и глупним светом. Сансан је тукао своју жену због нехатног чувања и најмио неку стару жену, која сироту заточеницу није ни дању ни ноћу испуштала из очију; осим тога су јадној девојци ноћу ноге свезивали.

Шта да почне Удбала? Смрт и слобода беху за њу непостиживи, и она је наличила на човека, који, нећући се на стрменито брдо, где га на врху испичује испушење свих жеља и нада, склизне и пада у понор. У првом тренутку је од пада онесвешћен, у другом гледи да изиђе на светлост, а у трећем изгуби наду на избављење и тражи брузу смрт; најпосле, кад му се и то ускрати, а он остане у дубини и навикне се на мрак, на изгубљену наду и зајудну чежњу. Кад-кад пружа руке за сунчаном светлошћу, која пусти слаб зрак у дубину, представи себи у мислима срећу, што је на врху

брда, па се најзад врати на своје станиште, што га је себи начинио толико угодно, који је то у мрачној дубини можно.

Један велики песник рекао је одавно, да или туга савлада човека, или човек тугу.

Дан пролазаше за даном; време, тај велики помоћник, учинило је своје и залечи мало по мало Удбалине душевне и телесне ране. Она се навикне на скитачки живот и поче опет говорити језиком, што јој у првом детињству беше познат — језиком, кога су се оштри звуци некада чули на пушчењим се развалинама руских градова, које је свирели Бати букињом Цингис-кановом запалио. Она се опет приљуби својој матери, која с њом беше скопчана двоструком везом крви и успомене. Само се с њом могла руски разговарати, и Цала ју је неговала, не из

себичних побуда, као њезин муж, него из саучешћа, милосрђа и материнске љубави. Цала је сву своју младост провела међу Русима, па и ако су јој се од тога доба чувства затутила, те није осећала никаквих виших потреба, ипак је схваћала, како мора бити тешко из раскошног живота руске вароши прећи у дивљи, сиротињски, прљав живот. За то се она бринула за Удбала који је по силама својима била кадра; она јој је давала од сваког јела најбољи део, намештала ју је на најлепша и најмекша ћебета и асуре; па често, кад је чула да јој се кћи тргне ноћу иза сна, помишљала је плачући на оно време, кад је своје драго

су се у Снежиновој кући тако дивили, малаксао је; оштри зрак уништио јој је ону нежну, милу драж; живци су јој се отутили од непрестаног дима под шатором и нека тамна замисљеност обузе јој душу. Кад је стари сансан после дуге пажње дошао до уверења, да је Удбала напустила своје плавове за бегање, даде јој мало више слободе, и она постаде страсном јахачицом. Често је, ухватив се чврсто коњу за врат и гриву, летела преко неизмерне равнице, гонила плашљиву дивокозу или се утркивала са степским вихором. Јурила је као стрела, као да је хтела да побегне од садаљости а да стигне прошлост. Дах јој је застајао, а крв хујала

у ушима. То силовито кретање опијало јој је ум и мисли, у трку јој се чинило да се руши небо и земља. Често је јурила као олуј, док јој није сустао коњ од умора, или док је није снага издала. Тада се прострла на траву или песак, па је тако лежала неколико тренутака.

По кад-кад су Калмуци подизали своје шаторе око реке Волге, која се — кад лети прелије своје обале — распира по шумама као море. Безбројне лађе плове тада по њојзи, на катаркама вију се разнобојне заставе, а бродарске пе-сме оре се на далеко. На један мах навуче се какав сињи облак, што буру предсказује; водени вали постају све мрачнији, пе-нуще се и хује; изроди се бура, и на место песама зачује се лелек и вапај.

Удбала је посматрала таке призоре с дивљом радошћу: у борби елемената дисала је слободније, а погледи су јој уживали у комешију валова, како један другог прескаче и прогута. То ју је привлачило — душа јој је чезнула за тим валима и хтела би да остави вреду степу — али ју је само једна мисао задржавала од те страсне жеље: ти вали нису текли тамо, камо је она и у сну и на јави чезнула; пролазећи градове, шуме и степе Волга се упутила другом завичају — али и она је као верна драга хитала своме заточенику, усамљеном мору, да се с њиме саједини.

Удбала се морала навикнути и на немирно сељакање и шумарање свога племена, на његове светковине, на немиран и једно безбрижан живот његов. Њојин се допадало оно брзо кретање, кад на један знак поглавице сви скоче на ноге, скупљају своју имовину, скину шаторе, те све заједно с децом натоваре на камиле,

а старо и младо уседне у свечаном руву на коње, па људи у највећем трку бацају своје капе у висину и пуштају стреле за њима, или са обученим соколовима лове степске тиџе. Женске у тим сеобама уживају потпуну слободу; у опште учествују жене и кћери будиста у играма и частима мушких, што код скитачких мухамеданаца није обичај. Али Удбала није могла да сноси ону лењост, што је са пастирским животом скопчана. Кад се аул настанио на каквом новом пашњаку и кад се шатори подигну у обичном реду, обично ју је спонадало неко горуће нестрпљење. У сиромашнијих Калмука радиле су жене тада најразличније послове: оправљале су и крпиле асуре, готовиле ручак, чистиле седла, или су шиле хаљине, а људи су беспослени овамо онамо

Бошњак.

дете дала од себе, само да му осигура оно лепше живовање, што га је и сама некад познавала. Али њезини рачуни нису добро испали . . . судбина је срећу, што ју је она кћери хтела припратити, пре обратила у горки јад.

Проће године. Удбала се оканула својих самоубијствених мисли; предав се својој судбини мирно је трајала дане и тешила се надом, да ће је Борис једног дана наћи и од овог невољног живота избавити. Било је још часова, у којима јој старе успомене душу поплављају; тада се и јад у свој жестини своју појављивао; она је плакала, очајавала . . . али бура се опет на скоро утишала, и онда се предала некој мртвој типини. Но урођена јој веселост изчезавала је све више и више; њезин живахни, узвишен дух, коме

тумарали или су се на сунцу извалили па пушили и ћеретали. Отменије Калмучкиње, што су водиле порекло своје од „белих ко-стију“, плеле су златом и свилом изvezене гајтане за хаљине, или су једна другој чиниле посете и забављале се степским новостима. Но Удбала се јако гнушавала од сувости и нечистоте тих жена, те је избегавала њи-хове састанке.

После три године од како се она вратила том скитачком племену, остане кнез истога, Нојон-Циргал удовцем. Било му је седамдесет година, и био је добар и слаб човек, који се у свему покоравао свештенству. Нојон-Циргал није имао деце, и његов једини сродник, млађи му брат по имениу Нојон-Шарциг, није био ни налик на њега. Од природе тврдокоран и свиреп, васпитао га је врховни свештеник или „бачигелонг“ као фанатичног идолопоклонника, те је тако постао стубом старе калмучке вере, према којој су му суплеменици почели хладнити. Калмуци бојали су га се, држали га за злог духа аула и са страхом су помишљали на оно време, кад после смрти благог Циргала зли Шарциг наследи братовљева права. — Нојон-Шарциг се ретко дао виђати; затварао се у свој шатор и трајао је дане у молитви и договору са врховним свештеником. Само је кадкад ишао у лов, и пре него што је пошао, договарао се дуго са невидљивим духовима. Његову сујеверну нарав јако је мучило, што му је брат Нојон-Циргал примно неке европске обичаје, и једило га је тим већма, што је по стародавном обичају морао показивати према свом брату ропску покорност, те дакле није смео јавно устati против њега. Но Циргал га је љубио као свога сина и опраштао му је његове сувости, бојећи се Шарцигове жестине и мира ради.

Шарциг је на неколико месеца одпутовао. Циргалу је било дуго време у својој са-моћи, те му — као и многим људима у таким приликама — падне на ум, да се жени. Наследнику за свој номадски престо није се надао, него је само жеleo пријатне забаве, а то би му жена могла приуготовити. Но тешко је било себи достојну жену наћи. По владајућем обичају, ваљало се поглавару оже-нити девојком из кнежевске породице, али сестре и кћери оних неколиких калмучких кнезова или су биле већ уdate или још су-више младе за удају. Најпосле му паде на ум мисао, која му се све више и више до-падала. Он је саопшти неким гелонзима*); ови су се опирали најодлучније, представљали су кнезу хиљаду немогућности и претили нај-после гњевом богова. Али Циргал се није дао овога пута одвратити. Он је знао из ис-куства, да ће благи богови најпосле попу-стити, ако се тврдо уздржи своје воље. Тако је и сад било; после неколико дана узалудног опирања попустише гелонзи. Стари кнез до-зове Удбалиног очуха, саопшти му, да је он, „по милости Буде и белога цара“ владајући кнез Нојон-Циргал, бацио око на Удбала, и да је хоће да подигне на високо достојанство кнегиње. Клечећи саслушао је саисан говор свога поглавице, бацио му се благодарно пред ноге и вратио се опијен радошћу у свој ша-тор, да извести своје о срећи, којој ће се цео аул дивити.

И Цала је била усхићена милошћу кн-жевом... а Удбала?

Три године су прошли, од како ју је суд-бина одцепила од свега, што јој је срцу било драго и што јој је живот сладило; од како је изгубила оца, пријатеље, име и имање и од како је прогнана у пустину, из које није могао ни њезин вапај допрети до каквог при-

јатељског створења. Да је остала у образо-ваном свету, то би се не само три, него три пут три године тврдо надала, да ће Бориса опет видети, и с том надом одупрла би се свим ударима судбине, пре би се глађу умо-рила, него што би се дала увући у нов по-пор, али сад је била раскинута свака свеза с њезином прошлочију, и никде се не покази-ваше могућности, да ће је моћи опет наста-вити. Не само спољни живот, него и начин мишиљења јој се изменио. Прво детињство и садањост смили су се у њезином духу, а го-дине, што их је међу образованим светом провела, лебдили су јој пред очима као јасан сан. И ако није обожавала бурхане (богове) својих суплеменика, ипак се она тако рећи уживила у калмучке обичаје, навикла се на њихове скаске и бајке, те питала по кадкад: да ли Удбала, која је сад у степи, и Удбала, која је у дивно укraшеним дворанама Сне-жиновим играла, нису два различна створења? Да јој душа није можда куд тумара, па се сад, пошто је разорено оно лепо, мило нежно тело, у ком је боравила, преселила у тело номадкиње, те да даље живи са немилом успоменом на прећашње јој биће? Она је љубила Бориса још непрестано ватрено, срдачно, али као што љубимо пријатеље, који су се у вечност преселили и којих слику видимо још на звезданом небу или у својим сузама. Но удавба није јој никада падала на ум, и понуда Циргалова изненадила ју је као гром из ведра неба. Ни по што! повиче она; али у том тренутку нападне је очух као бе-сан и баци је на земљу. И не обзирући се на њезин отпор чиниле су се припреме за свечану свадбу — јер ко се освртао на њезино пристајање или опирање!

На неколико дана после тога посаде за-иста младу кнегињу са великим свечаношћу на један остатак монголскога престола под једним парчетом оног горостасног шатора, што га је некад Цингис-кан био разапео од Пекинга до Новгорода и од белог мора до ушћа реке Ганга. И са пуним достојанством владајуће калмучке кнегиње седела је Удбала у богато урешилом шатору, опкољена саисанским госпођама, које су је ропски дво-риле, а кроз сукнене дуварове њезине палате допирали су радосни усклици веселог народа.

Од тога дана окрене се живот Удбалин мало на боље. Стари кнез ју је заволео, чинио јој сваку угодност, и прими по њезиној жељи још више европских обичаја, него што је имао до сад. У његове кнежевске шаторе до-несу се столови и столице, почне се шта више и виљушком јести; изнутра је било све чистије и по руски удешено — преко тога нису те промене прелазиле.

Кад се Шарциг врати, узрјуја се сав аул. До беснила га разјари вест да му је брат узео за жену кћер просте калмучке племићке, де-војку, која је поред тога била још и у полу Рускиња и другог верозакона. У осталом Калмуцима неизабрањује закон венчати се же-ном од друге вере. Верозаконска трпљивост њихова допушта шта више, да деца из та-ких смешаних бракова, могу примити мате-рину веру — а у том случају наравно губе право наследства. Има случајева, да се кал-мучки кнезови ожене мухамеданкама. При свем том обасипао је фанатични Шарциг свога брата, гелонге и све, који су кнезу били одани, поругама, претњама и клетвама. Он је ишао тако далеко, да је претио, да ће убити жену, која је, по његовом мињу, морала брату му опчинити. Ствар се за сада сврши на томе, што се Шарциг још већма него до сад одавао самоћи, и што је већом свире-пошћу гонио све, који нису били одани вели-ком Шакија-Муни.

Беснило шарцигово и његово прори-цање несрће учинише огроман утисак на сујеверни народ. Још пре његова доласка по-

родила се у саисанских госпођа завист због Удбалине среће; сад се оне сложише са Шар-цигом и тврђаху, да је женндба кнежева богове разгњевила, и да ће Шакија-Муни предати цело племе Ерлик-кану, т. ј. цару пакла.

Удбала се није бојала незаслуженог гњева народног. Она је живела тихо у своме шатору, разговарала се скоро само са својом матером и својим служавкама, и ако се по који пут сукобила са злобним погледом ма-лих, шкиљавих очију Шарцигових, то се она окренула мирно и вратила у своје склониште.

Прва година брака њезина проће на миру, али се у другој чинило, да се услед ванредних околности испуњавају кобна про-рицања Шарцигова. Зима беше дуга и јака; најстарији људи не памтише таке зиме. Про-стране степе беху снегом покривене, и сваки дан падаше снег по ново; густи облаци наву-коше се на небу, а сунца канди за навек не-стаде; стада блудише жалостиво овамо и онамо тражећи хране; камиле се тужно де-раже и скапаваше у такој множини, да су их једва кадри били пождерати чопори курјака и паса, који су се са грабљивим тицама о стрви-не отимали. Калмуци клонуше духом. Већина је потрошила храну, поклала овце и коње, и глодаше само још кости око угашеног огњи-шта. Крајем зиме настаде права глад. Роди-тељи продајаху своју децу за цак брашина. Мршави, сама кожа и кост, вукоше се Кал-муци кроз степу, и окренуше се тражећи хране насељенијим пределима, а више пута могло се у снегу наћи лешина од тих сиро-тих путника поред оглоданих костију степ-ског пса.

Незадовољство народно поче најпосле узимати на себе опасан вид. Сујеверне тужбе све се више распостирају; Удбала опту-жише као вештицу, а старог кнеза због бо-гохуљивог брака — али на срећу један поглед Циргалев умирио је узрујане духове. Калмуку се још дететом улије страхопо-штовање према кнезу, и никаква невоља не може га у томе поколебати. Најпосле приспе и пролеће, те ублажи народу невољу. Сиро- машније породице не могоше наравно повра-тити своја изгубљена стада, и оне јаднике, што су умрли од глади, не могоше пробудити топли сунчани зраци. Осим тога су гелонзи на заповест првосвештеника распро-стирали по народу најбесмислене гласове о младој кнегињи. Тако је и после тог кобног времена, тињала у непелу мразот против ње.

Међу тим почела је и Удбала да подлеже кобним удесима свога спољашњег живота и бурама своје душе. Све је више опадала и венула, гледала је изнемоглим погледом око себе и осећала је у души, да ће се на скоро опростити својих окова.

(Свршиће се.)

ЦИНЦАРИ.

Етнографска студија

Ф. КАНИЦА.

Цинци, Румуни, Мавро-Власи или Куцо-Власи зове се једно велико народно племе у јевропској Турској, које је расејано по читавој њеној површини и које је један од најважнијих њених културних елемената.

И у самој престоници, у Бечу, налазимо најдаље огранке тог особитог народа. Осни-вачи у свету чувених фирама: Сина, Думба, Тирка и др. поникли су из њега.

У опште се држи, да су они Грци. Па и у самим научњачким круговима мало се што-зна о том интересантном народу, којем они припадају. Још и данас би могао учени хал-

* Гелонг је — свештеник, а бачигелонг — први свештеник (епископ) у Калмука.

ски професор Туман, ком имамо захвалити прва испитивања о пореклу и језику Цинцара, као пре сто година тврдити: „Ја познајем историчне научењаке од заната, којима ни њихово биће није било познато“.

У већем броју налазимо Цинцаре већ у знатнијим трговинским местима на доњем Дунаву у Будиму, Пешти, Новом Саду, Земуну, Панчеву и Београду. Они су најдаље према северо-истоку турени елементи романског племена. Али на северо-истоку налазимо најдаље предстраже Румуна у Истрији између Монте-Мајора и чепићког језера. Они се називају Власи, живе од чести у општинама, које су искључиво од њих настањене, као: Сушњевица са 1093 душа, Бреда са 657 душа и т. д. и има их скупа по некима 3000, а по другима до 6000 душа. Друга усамљена општина на северу Македоније је Савиц код Тузле у Босни.

У Бугарској, Македонији, Трацији и Албанији најзнатнији су трговци из тог вредног народа. Скоро у свима варошима тих земаља, као у Тирани, Дурацу и т. д. има зесебних влашских крајева, мала.

Са земљорадњом и сточарством бавећи се налазимо Цинцаре у већим компактним групама на југо-истоку Турске, утиснуте међу арнаутска племена Тесалије, на јанинском језеру, за тим јужно на Пинду. Даље к северу као мали отоци, окружени арнаутским, грчким и бугарским елементима близу Кастроје и на оридском језеру. После неколико миља даље од адријатске обале средње Албаније у окрузима Елбасана, Пекина и Каваје недалеко од реке Шкумба и у равничарима на обалама Мусакје, у области Берата.

У Трацији има само једна цинцарска оаза код Басарџика на Марици, са главним местом Перистера.

У Грчкој живе Цинцари у северо-источном делу. Грци их зову Куцо-Власи (рођин Власи); узрок тог поругљивог имена није довољно доказан. Назив „Цинцари“ добили су тракијски Власи од Словена због њиховог изговора броја пет „чинц“, место „чинц“ у дако-влашком језику.

Сами Цинцари најрадије се зову Румуни и држе се као и народ данашње румунске кнежевине за потомке Римљана и то оних, који су у Македонији насељени били. Али историја о такима ништа не зна. Шта више, наличност њиховог језика са влашким упућује на близо племенско сродство са Власима, који с оне стране Дунава живе.

Али ни њихово порекло није до данас довољно расветљено. Низур их назва загонетни народ. Други се испитачи надметају у хипотезама, које ми предазимо.

Најисле се Миклошић темељно бавио са румунским језиком. Он налази, да је миње Шафаржиково неосновано, по ком су Румуни тек у петом или шестом столећу из смесе Гета, Римљана и Словена постали; као и миње Конитара, по ком постанак њиховог језика у оно доба пада, кад су се Римљани први пут утврдили на источној обали адријатског мора.

По Миклошићу датира постанак румунског језика од почетка другог столећа, кад су се римске колонисте настанили на левој обали Дунава. Он исторично доказује, да су Румуни поромањени Даки и Гети били, и да се њихово потискивање из Дакије, која је под Аврелијаном у Мезии основана (*Dacia ripensis*) к-северу, тим разјашњава, да су Словени у петом столећу освојили источне земље Хемуса.

У оно се доба ваљда и дакијско-романско насељење Македоније догодило; јер судећи по једнаком језику, не може се узети, да су тракијски Румуни другог порекла, него дакијског.

.Латински је елеменат не само на граматични облик румунског језика по правилу упливисао, него му је и највећи део реченица позајмно.

С друге стране има у румунском језику облика, који се морају староседалачком елементу приписати, који је јамачно сродан са данашњим арнаутским, а потом — по бистром разјашњењу Миклошића — и са старонилирским. И иначе слаже се румунски језик са арнаутским и има многе речи са овим једнаким.

У речима има многих из грчког и словенског, а наиме старословенског елемента.

Чини се, да су Словени и при примању хришћанске вере код Румуна уплита имали. Данас сви исповедају православну веру; али служба се чита на румунском језику. За то право жртвован су Цинцари у Пешти у једној скупој парници против грчке општине, велике суме и добили су га најпосле од цара Франца I.

Осим свога језика говоре Цинцари како су где расејани, међу Немцима, Мађарима, Србима, Бугарима, Арнаутима или Турцима, језике тех народа и скоро сви новогрчки. Овај језик су узели и за трговачки, јер Цинцари немају ни свог књижевног језика, ни своје литературе. Он је сад већ потиснуо цинцарски идом у многим пределима, који су преће искључиво румунски били. Тако у Загорју, где само још десет села тај језик говоре.

Арнаути називају тракијске Влахе врло карактеристично чобанима; јер још и дан данас живи највећи део Цинцара у средњој и јужној Албанији,nomadски. Њихова лепа мала села, која су по спољашности и унутарњем уређењу налик на грчка, стоје преко лета са свим пуста. Често не остаје ни једна душа да чува незатворене куће, из којих се ни онако нема много шта изнети. Тек се у зиму силазеnomadi са својом стоком са висина у топлију равницу на обалама. Почетком зиме враћају се кући и главари породица, који проводе лето у даљини као крчмарци на друмовима, као ковачи оружја, златари, зидари, кројачи, ћурчије и т. д. Као вредни, разумни и бистри, познати и тражени су Цинцари свуда, а при њиховом особито штедљивом живљењу обично много више заслуже, него што потребе њихове чељади код куће изискују.

И на страни посе Цинцари своје особено одело, налик на арнаутско. До колена дуга кошуља са борама, жут капут од чоје са узаним рукавима и црним гајтанима. Преко тога често црни пршићак са рукавима до лаката и дугачком острог падајућом огрлицом; првен појас, фес и опанке.

Тип Цинцара је особито карактеристичан, ма да је често помешан са страним расама, с којима су удруженi. У опште се опажа сродство са дакијским Румунима. Боја је које обично угасита. Глава лепо устројена, оштре црте лица, и угасите севајуће очи, показују интелигенцију и енергију.

До сад се обично држало, да су Цинцари само цастири и мањи трговци; али њихова велика наклоност за венитачке занате, њихова ванредна даровитост за архитектуру нису по заслуги оцењиване.

Изузимајући Цариград, Атину и Београд, Цинцари су скоро једини архитекти у Турској и Грчкој. Најтеже задаће, грађење камених мостова, кубета и грађевине са сводовима извршује Цинцарин лако својом урођеном оштроумношћу.

Што се чистоте стила тиче, не сме се наравно узети строго критично мерило за њихове архитектонске послове. Али за то ипак могу, као на пр. смедеревска црква са пет кубета, да се сравне са многим грађевинама немачко-српских инжењера, који су се

на техничким школама учили. Шта више, они ове и надмашују, кад се узме, да се њихово једино школовање у оном састоји, што од својих предака науче, и кад се узму у обзор прости алати, којима раде.

Цинцарин је по највише архитект, зидар, бравар, стolar и дунђерин у једној особи. Изузимајући ливене и коване гвоздене делове за грађевине, који се из Аустрије доносе, прави све друго он сам.

Као златар и цизелер ужива он леп и заслужен глас; а дивне сребрне филгранске наките из Ниша и Видина, који су у свету чувени, праве цинцарске руке.

Урођену бистрину, може се рећи лукавство, показује Цинцарин особито као трговац, као посредник трговине између истока и запада. Он је за обрт на континенту Турске оно, што су Јермени и Грци за поморску трговину. Има много цинцарских трговачких кућа, које стоје у непосредном саобраћају са првим трговачким и фабричним вароштима у Европи.

Обично се пребацује Цинцарима, да имају мало родољубља, ал им се тим неправда чини. Без знатне историјске прошлости, расејани у малим оазама међу најразноврснијим народима, који имају знатну историјску прошлост, од чести славну садашњост и лепу будућност, морамо се још чудити, да се тракијски Власи нису већ одавна сасвим претопили у народе, који су око њих. У том погледу су Цинцари чврсти као Чивути, а то још већма упада у очи зато, што Цинцари нису одељени вером од својих суседа, као Чивути.

У политичном погледу одушевљава и Цинцарина, као и све друге народе у Турској, мржња против Турaka. Историја српског ослобођења приповеда јунацтва војводе Цинцар-Јанка, који је у Крајини Србе често вођио победи над Турцима. Он је у Србији у најлепшој успомени, а кости му леже уманастиру Раваници. Велику одважност и патриотизам показали су Цинцари при бомбардовању Београда 1862. године.

У опште имају образовани цинцарски варошани највећу симпатију за Грчку, од које очекивају своје ослобођење од турског јарма, и са чијом би сјајном будућношћу они своју судбину најрадије спојили.

Као што рекосмо, не говоре они само новогрчки језик, него шаљу своју децу и на веће школе у Атину, где се напајају великојелинским духом, па вративши се кући са млађаном ватром га распростиру. Тако ће Грчка, док једном своје природно наследство добије, наћи у једином цивилизаторском елементу вароши у Албанији, у Цинцарима, који су испуњени великојелинским идејама, интелигентне савезнике, који ће јој утврђење властијају олакшати.

Спојени вером са Грцима, одаје се Цинцарима као слободни грађани Грчке, са свим новој отаџбини. Неговање њиховог језика, које је већ сад слабије, јамачно ће се још већма занемарити, а временом ваљда и са свим изгубити. То је жалосна судбина распришаних мањина, која налази своје разјашњење у законима народних живота. Али Грчка ће примити са увијавношћу и благоволењем Цинцаре као корисне културне елементе; сетиће се, колико из доба свог народног препорођења има захвалити патриотизму појединих Цинцара; колике је заслуге само члан једне породице *), грчки посланик у Бечу, за унапређење вентина и наука у класичној Атини стекао.

Преостаје нам само још да бацимо поглед на бројно распространење тракијских

* Покојни барон Сина основао је 1826. год. прву грчку општину у Бечу. Он је купио и прилоге у корист грчког устанка, а то је била велика одговорност при познатим назорима кнеза Метрениха о филхеленизму.

Влаха. — О томе је тешко навести извесна дата, јер као све помоћне науке за историју, тако је и статистика у Турској одвећ јадна. Ваљани Туман вели, да Цинцари сачињавају половину становништва у Трацији, а преко три четврти у Македонији и Тесалији — да се у Албанији у великим броју налазе и да они највише вароши у тим земљама настањују.

Претераност у том мнењу даје се извнити великом незнањем турског становништва у прошлом столећу у опште.

Прилично тачне податке имамо од новијих путника само од Пуквила (Pouqueville), који узима на краљевину Грчку 11.000, а за област Пинда 70.000 Цинцара. После од Инглеза Лика (Leake), који држи, да у Епиру, Тесалији и Македонији има до 500 расејаних влашких села; али ту не ће бити урачуната многа цинцарска места у средњој Албанији, Мусакији и Грчкој.

Укупни број Цинцара — као петнаести део читаве румунске расе — од прилике 500.000 душа, биће по податцима, које сам ја на мојим разним путовањима по Турској скупио, најближи истини, кад се у тај број узму многобројни, по целој Турској и Аустро-Угарској расејани чланови тога народа. Али у тај број нису узете оне влашке колонисте, које су се овог столећа насељле у Србији, Бугарској и Добруци на десној обали Дунава. Ови сами броје на 180.000 и доста је чудновато, да се ти дакијски Румуни — противно својој тракијској браћи Цинцарима — све више и више међу словенским становништвом шире.

Манастири и цркве у Херцеговини.

Написао Вук Врчевић.

VII.

Кратак историчан додатак.

Излишно би било, а у исто доба и превећ дуго, кад би се упушио да опширно и исторично додам овђе (ће му нема мјеста) о многим некад главним а данас у развалинама налазећих се манастира по жалосној Херцеговини, али не могу пропустити, да нешто не проговорим о најгласовитијем разореном манастиру Тврдошу.

Ови најстари херцеговачки манастири по народњему доказивању саграђен је од херцег Шћепана, на обали с десне стране ријеке Требишнице, далеко од града Требиња, к истоку један добар сат ода. Говори се, да је било урезано на горњем прагу црквени врата година и при коме је владици био сазидан, али ко ће сад тај праг у развалинама наћи, и знати, је ли натпис читав, или праг од турскога маља и ћускије остануо здрав.

У манастиру, од његова постања па све до разорења 1693. године (?) вазда је био по један домородни владица Херцеговац, (чијега је епархија до онда потпадала под патријаршију Пећку) и вазда је било од 15 до 25 калуђера, који су онда држали све парохије, које се данас у требинском окружју налазе, зато што у оно вријеме — по свој прилици — није било мирски свештеника, доклен је

речени манастир у својој битности цвјетао; а да је онда и народа много мање било него данас, о томе нема двоумљења.

Као што је повјесница нашега народа основана на — може се слободно рећи — два дијела, на темељу народни доказивања, која су као аманет вјерно с оца на сина прелазила, тако се по казивању данас живући стари људи и свештеника потврђује, да су се у манастиру Тврдошу три српска краља крунисала, који су сваке године по неколико дана сиђели у требињски град, ће је био и један манастир свет. Николе, (данас у Гомили, а на бившем звонику начинише Турци при Асан бегу Ресулбеговићу са-хат, који се и данас налази под име: са-хат-кула).

Ја сам 1864. године нарочито пошао да прегледам развалине овога манастира, е да бих ишта у њему историчнога нашао, уједно с мојим пријатељем бившим калуђером манастира Дужи, а садашњим игуманом истог манастира Мелентијем Перовићом, ће сам све и сва мого — ће је што било — од прилике видети. Ево шта:

На црквеном олтару још је читав њемер (свод) и по њему се виде доста прилично измоловани на око 4 еванђелиста, а над светом трпезом при своду свети дух, али од свете трпезе плоча нема јој ни трага. Свуда на око 40 зидови црквени оборени су до темеља, као и све ћелије, ће су калуђери живјели у грдним гомилама, по којима се уфатила огромна купјенова драча и маховина.

Још се у првобитности налази једна четвороуголна равница, свуд на око 400 метара ограђена клачним зидом над ријеком Требишницом, ће су калуђери љети по вечери сиђели и уживали лад, и у тихој самоћи сматрали речену ријеку.

Још се види једна подземна густијерна свуд на око 400 метара ограђена, да би рекао чојек, да је лани од највештијег европског мајстора окартано. „Овјен су — вели ми оче Мелентије — ондашњи калуђери сасипали вино, кад је изобилно година рађала и кад би све манастирске бачве напунили. Види се ће су биле колибе, амбари, појате и гувна као и ондашњи уљаник, у кому су по казивању народњем били најмање 500 улишта пчела. Види се у првобитној грађи у Гомили камења, ће је била манастирска трпезарија, и пространо гробље свуда на око 400 метара, ће су се калуђери копали, а на око 400 метара око авлије мноштво гробова, ће се — по свој прилици — оближњи народ копао, но и прво и последње не види се од самораста свакојаких дрвета, купјене и љуте драче, већ само онда кад би чојек врх гробља дошао.

По наронном потврђивању без икакве сујме зна се, да је и свети Василије — којега цјелокупно тијело почива у манастиру Под-Острог у Црној Гори — пострижник манастира Тврдоша, па да је у 40-тој години свога живота захелио

провести остатке своји дана као прави пустињац, и да би се једном за вазда уклонио од свију на земљи живући људи, нађе за његово пређивање у Белопавлићкој једну — управ чудотворну — пећину, у којој је све до смрти живио, а после његове смрти ондашњи Белопавлићки Христјани у истој пећини укопаше, и мало после ограде и једну црквицу којије је простор оне пећине допуштао, у којој сахране његово тијело, ће се данас налази они оглашени манастир.

Док су домородни владике у манастиру Тврдошу живјели (а и други после разорења, све док је Херцеговина под цариградску патријаршију потпала,) пакад би која кнежина опремила владици установљену мирију, сваки је владика отписао, како је примио, а ово писмо у народу звало се „благосовено писмо.“ Ево о овоме достовјерног доказа:

Године 1863. чујући да онда живући парох с Надлуѓа, а сад усопши поп Ристо Одавић има мноштво свакојаки рукописни и наштампани црквени књига (србуља), зажелим к њему у госте поћи с мојим кутњим газдом а поповим кумом Луком Пиштељем, е да бих какву записану историчну биљегу у њима нашао; али ево што ми за србуље рече: „Имали смо их господине читав товар, па мој покојни стари отац — Бог му душу помилова! — чу да многи некакви људи из Њемачке траже наше староковне црквени књиге, и негђе у латинску земљу шиљу, те их он покојник затвори под кључ у хамбар, а при смрти закле ме најстрашнијом клетвом: да све србуље шиљиме у гроб закопам, па ја тако и учиним, бојећи се очине клетве. Нашао сам — вели ми — циглу једну у ћоши на тавану испод крова, кад сам лани кућу подизао, за коју ми није пок. отац знао и ево је, али је са свим истручнула.“ Ево дакле што наши неки свештеници раде, о којима ја овамо рекох да су камен вјери!!!

Узмем ову престару рукописну србуљу, којој су листови тако већ били влагом иструнули, као што нашици обичавају рећи: „гледај ме, ама не мичи ме;“ али опет, ја сам је сву с краја на крај пребрао.

На корицама и у првим листовима у почетку и на крају књиге, било је много нешто записано, али се ништа није могло прочитати осим само (а и ово једва) „записа Санда Саландар, Бог да јој душу прости.“

Између листова речене књиге, нађем два рукописна листића, која по дозволењу попа Риста узмем, и обадва овђе верно достављам с дотичним преписом, за да би се по времену факсимилно могли снимити и да би читаоци могли упознати се са старим и данашњим рукописом и правописом овдашњег свештенства:

a) Поздрави Јован Ђачин је писао да је у овоме море вити по скеми

срдствѣ и кумствѣ нека се вѣнча ми ти
заповѣдамо Ігумен Теодосиј Пронг-
менъ Паисија и сви ћисти Духовници

Писа Јгумен Теодосиј у манастиру

а) Поздрав Јовану Буђену. Ради оне
ћевојке што је питао, може бити по свему

го матеры а ћасъ архипатрикое вѣ-
головені съ доми ћа съ чеди вашими
вѣголовені ми писетъ ви Аминъ. По
сему знано вѣди вамъ мои Правлавни
Христијани како проходимо помеждъ васъ
и ви насъ аљпо дочекасте и царкво ми-

ноемвріја 25. го. 1751. оу Монастиръ
Требинѣ. (М. П.)

б) Авксентије божијеју милостију митро-
полит херцеговачки.

Смиреніје наше пишет ви кнезину
Николе Рашовића, и обште всем право-

Девојачка ношња у београдском округу.

срдству и кумству. Нека се вјенча, ми
ти заповиједамо. Игуман Теодосије, про-
игуман Паисије и сви остали духовници.
Писа Игуман Теодосије у манастиру.

б) Ађенти. Бож. м. м. херцеговачки.

Смиреніје наше пишет ви кнезину
Николе Рашовића ћисције всем право-
славним христијаном мири ћа вѣгослов да
имате ћа Гђа Бга ћа покров престаја Бо-

рију и вѣчнѣю милотину лијепо предаће
гроша 22. и Динара 40. да ми ће вѣгово-
ловені ћа ви ћа Гђа Бга ћа да ви се плоди
и роди вѣко ћизбиље благое вѣшица
мало ћа вино ћа елен ћа свака срећа ћа па-
предак ћа 8 дома ћа на пѣт, ћа 8 срећи ћа
на пиви ћа на скакому мета ћлагодат ћа
Божија да превијаје са всеми вама ћа
чеди вашима.

славним христијаном мир и благослов да
имате од господа Бога и покров пресве-
тија Богородици, а од нас Архијереј-
ско благословеније са доми и с чади
вашими амин. По сем знано буди вам
мои православни христијани, како при-
ходисмо по между вас и ви нас лијепо
дочекасте и царскују мирију и владиче-
скују милостију лијепо предаће гроша

22. и динара 40. да ми сте благословени и да ви господ Бог да, да ви се плоди и роди васјакоје изобилије благоје у пшеници, масло и вино и јелеј и свака срећа и напредак и у дому и на путу, и у срећи и на њиви и на сваком мјесту. Благодат Божја да пребивајет са всеми вами и чеди вашими.

Нојемвија 25-го. у манастиру Требињу.

Из писма под слово а) види се — као што сам овамо на своје мјесто казао — да су манастирски калуђери нешто боље од попова знали склањати степене сродства и кумства, и да су они заповиђели попу да вјенча младића и ћевојку вазда, кад би поп сумњао да ли то закон допушта или не.

Друго: по казивању данашњег игумана Мелентије Перовића, био је игуман Паисије и писаоц Теодосије (назначен у истом листићу) из манастира Дужи у Шуми, али се не зна којему су попу писали, ни датум; по свој прилици би ће писалп староме попу Ристу Одавићу с Надлуга, у чијој сам србуљи нашао ово писамце, а зна се, да су оба умрли у вријеме куге, која је свирјеповала у ове крајеве — по народњему казивању — године 1808. Игуман Теодосије звао се на презиме Ногулић из села Мустаћа, проигуман Паисије Јокановић из Треблове, оба од Требињског окружија.

Из овога другога владичина под б) дужан сам примјетити следеће:

а) При владици Аксентији био је кнез у Над-лугу Никола Рашовић, и сваки је кнез био дужан окупити у дан свечани сву своју кнежину пред црквом, и поп пред пародом проучити ово „благословено писмо“ владичино.

б) Из овога писма види се, да је онда цијела кнежина плаћала на годину по 22 гроша и динара 40, а то као што пише „царскују мирију и владическују милостију“ (дакле милостића а не дуг!) Но овде треба ми казати да у стара времена, па све до с ову страну 30—40 година није био грош чаршијски што и данас, него по доказивању многи овдашњи стари трговаца, дукат је вредио 9 гроша, данашњи 56, па кад се 22 умноже са 9, било би ондашњи грош 198, а данашњи 1232; али и царске мирије и владичине милостије, које данас плаћа Рашовића кнежина два пута више, него је онда плаћала.

в) Премда се је звао манастир „Тврдош“ опет се називао „Требињски“, као што се на окрајку опоменутог писма види, јер при херцегу Шћепану, па све до времена, кад је Херцеговина, подпала под цариградску патриаршију, Требиње је вазда било главно мјесто цијеле Херцеговине, као што је данас Мостар по царској организацији Босне и Херцеговине (1827.?) разделивши их на пашалуке, кајмаканлуке, мудирлуке и на спајилуке (провинције, окружија, дистракта и опћине.)

г) Који је био новац „динар“ (гроша 22 и динара 40) у залуд сам питао многе овамо живеће старце, и нико ми није знао казати, него неки кажу, да је данашња турска сребрна пара, неки да је био што и стари аустријски крајџар, а неки, да су ово били новци стари српски краљева, па у народу прозвани „динар“ *).

Из оба ова писма видијеће читаоци каква је онда била оскудица у карти од писања; како су у кратко а све што треба јасно писали; а да су писали онако као што су говорили, види се по томе, да ни у првом, ни у последњем нигде никаквога знака правописа нијесу метали, него се по смислу разумијевало ће је свршетак, ће ли почетак сваког периода. Можемо dakле старинска писања сматрати тако кратка, али у исто вријеме и јасна, што данас телеграфичне депеше.

У владичино писмо (под б) видимо да до онога времена није се знало за неколико слова, која су и онда не обходимо нужна била за писање нашега језика, као н. пр. Ѯ, ѯ, Ѯ. и ѡ, и да су ријечи скраћивали под титлама по славенском калупу.

У прво писање под а) — које је много доцније од горњега — наилазимо слова и Ѯ и ѣ или Ѯ, ѯ и ѡ никако; н. пр. „поздрав Јоану Бучену“ — мјесто „Бучену“, и по овоме последњему види се, да су херцеговачки калуђери нешто савршенији у писању постали од први, али свеђер држали су се старе азбуке Кирилове, са свим тим да у њој нема слова Ѯ, него ѣ.

Од кад су се почеле књиге штампани по Вуковој новоизмишљеној азбуци, у којој се не виде слова Ѯ, є, ю, ј, Ѣ, Ѣ, ѵ, као ни многа друга из Кирилове као: Ѯ, Ѱ, ѻ, Ѹ, ѹ, ѻ, Ѵ, него нова и сходно скројена за наш језик ј, Ѯ, Ѯ и ѵ. Многи стари свештеници код сва овамо три народа анатемисаше и књиге и списатеља, па и све читаоце, говорећи: да су ово латинска слова, па данашњи нови учењаци наушише нас по издалека полatinити.

А о рукопису (као н. пр. ово моје) чуо сам покојног попа Јова зеца стара и проста чојека, поборског пароха у будванском дистректу, кад ми је говорио: „кад ми други пут будеш писати, куме Вуко, кумства ти! пиши ми нашки као што се пише, а не некако на латинску, јер од како ти и твој друг почесте писати некакво ваше криво-куко глагол (г, а не њиово старо г) и криво-врато

*) Сва три народа ови крајева (Херцеговина, Црна Гора и Бока Которска) свакоме новоме новцу прениачи име по своме калупу. На пр. год. 1848. кад је изишao сребрни новац од 10 новчића, неки су је звали „шестица“, а неки „бanovaц“, неки „петица“ а по Херцеговини „грош.“ Бакрени аустријски новац од 4 новчића, овде и кроз Боку зову свуда, „патақун“, а у Црној Гори „ћеклић.“ Тако dakле по времену губи се и вриједност ситни новаца.

буки (б мјесто овако ѡ) од тада и наша права ришћанска вјера поче малаксати, Бог вам душу судио!“ И шта више?

Кад се херцеговачки калуђери ће случајно састану с дalmatinским и унавици савршеним калуђером, те се поразговоре кад се први дома врати, на мјесто што би имао уважавати науку дalmatinски калуђера, и предати се к науци ако ништа, а оно у читању свакојаки црквени књига, он на против у његовој памети суди, да су сви учени на пола Латини, те жалећи свој закон каже „спаси мја господи јако оскуђе преподобни,“ т. ј. да нема више они стари камења, са којима се сазидала првобитна Христова црква: „на сем камену созижду црков моју, и враша адова не одољеш ју.“

Кад би човек право судио, давајући простим и ученим свештеницима своју важност, прем да у са свим другојачим смислу, казао би, да ни херцеговачки не би никаквог уважења данас у ученим народима имали, а још мање учени свештеници у овоме простоме и сиромашноме народу. „Не завидим, на час сваком своје“, рекао је неумрли Доситије у књизи: Совјети здраваго разума, а да сретњи живот проводе прости свештеници од учених, то нам јасно свједочи народња пословица: „Док се мудри најмудроваше, луди се најживоваше.“ Први су dakле гојено цвијеће, а последњи горостасно дубље.

Из ова два овамо наведена писма, знамо да су од калуђерске руке оба написана, а навести ћу овде друга два, која су мени Турци писали кроз ове десет година од кад се налазим у Херцеговини, и ево их:

под а) овако гласи:

а) „Од мене Алаге Сердаревића селам и поздрав моме досту и пријатељу консул Бегу у Требиње. Само за овизати како шаљем они мазар (прошеније) да га спријемиш и промијениш му тарих (датум) за што је стар како ти знаш. Ако Бог да те се сигура док си жив ти и ми никада ти заборавити не ћемо ни наша ћеца, па ти како знаш пиши и шаљи, и да си здраво и мирно.“

Ево друго под б) које гласи:

б) „Од мене Дедаге Ченгића *) консул Бегу милосни поздрав. Ако питаш за нас, господару Богу фала и у царскоме здрављу здраво сам и рахат са свом дружином. А по томе примио сам ваше писмо по Омераги Хасанбеговићу што си ми спремио, и разумио сам све што си ми писао, и Омерага ми је казивао за те и фалио ми се с тобом; а и мене би веома мило било да се видимо и да се узnamо, ама ако Бог да у здрављу и рахатлуку моремо се виђети о љету у Гацку и неколико дана протеферичити

*) Данашњи Дервиш Beg Ченгић титуларни паша, син оглашеног јунака Сманл-аге Ченгића из Невеснића.

а књигама се заборавити не ћемо, и да си здраво и рахат.“

(М. П.) На 11. фебруара 1865.

Ни у једном од ова два рукописна турска писма није било ни ч, ни ц, па ни ъ, која се у ћирилици налазе, а камо ли она конвенционална, која се у Вуковој азбуци налазе и која су неопходно нужна за писање нашега језика као н. пр. ј, Ѣ, џ.

Оба ова писма кад би их чојек сравнио с оним Али-паше Ризванбеговића Сточевића које је фотографично изложено у књизи Вуковој (примјери србско-славенског језика наштампан у Бечу 1857.) рекао би, да је све једна рука писала, само да је перо некад тање а некад дебље било; дакле сви данашњи Турци, који с ћирилицом пишу, може се рећи, да нијесу по манастирима учили као остали попови и калуђери, него један од другог припадком и у беспослене дане; а будући да Турци (кад по турски пишу) пишу к себе, а не као сви народи — осим Чивута — од себе, види се, да наше писање нешто сличи турскоме, зато, што је Турчину потешко окренути писање од себе, као што би и нама било по турски пут себе.

На свршетку овог описа још ћу нешто додати, чим да потврдим, да је Требиње и његова околица старинска постојбина србских некадашњих владаоца, а особито ерцог Стефана, по којему се и зове данашња Херцеговина. Ево што сам могао виђети одајући у истраживању исторични записа.

Од Требиња преко ријеке Требињице један пушкомет, налази се једна разваљена црква доста поголема на самој обали поменуте ријеке, и око ње не-прегледно гробље с великим плочама, али на моју жалост ни на једној никаква записа, па ни емблеме (као што сам по другим гробљима у наоколу Требиња и Херцеговини гледао) *) не нађох, осим само на доњему прагу цркви западни врата урезане само ове сљедеће ријечи, које сам с натегом дигнуо, а друге су се све ријечи излизале улазећи народ и излазећи из цркве. Ево тај натпис:

ВЕЧНИГО КРАЛА ВЛАДИСЛАВА (излизано) СИНЯ БЕХ (излизано)

Утврђави Клобуку (на граници турској и црногорској, у којему данас стоје тursки пандури) има такође један гроб с горопадним отесаним каменом четворугалним, виду се урезани емблеми мач и над мачем барjak, а са стране — пут истока само ове ријечи:

ВУКОСЛЯВЪ ЗЕМЉНОВИЧЪ

Ја сам ови натпис дигнуо у мом записку с оловником још године 1863., али ми каза пандурски буљубаша Адем

*) Виђи Вуков Рјечник под ријеч „Стећак“, под којом је обширо говорно о овим стародревним гробовима, особито у Имоски у Далмацији.

Зуков Шеховић родом Корјенић, да су турски солдати године 1867. пренијели ови камен и помакли га при једној ћоши за проширити ону пољаницу, и — рече ми Адем — да је ови натпис остануо над земљом, т. ј. да се сад не види.

О постанку човечијег рода.

Х Е К Е Л.

Прво предавање.

Међу узоритим делима духа човечијег, што чине да се наука на много делова дели, мало их беше значајнијих и од већег уплива, од светске системе Коперникове. Готово хиљаду и пет стотина година владаше ученим светом сферична астрономија Александрина Птоломеја. Као што се сваки уверити могао, беше наша земља чврста средина свemu свету, која се уздрмати не може, а око ње се сунце, месец и звезде, у концентричним крузима крећу. Креће се од истока на запад, та о томе се бар сваки може гледајући уверити! У хришћанству се ова система тим више утврдила, јер се дивно слагаше са библијом. „У почетку створи бог небо и земљу“ иочиње прва књига Мојсејева. А 16. стих прве главе вели: „и бог створи две велике светlosti: једну већу, што ће управљати даном, и једну мању, што ће ноћи управљати, а осим тога и звезде. И мете их бог на пету небесну, да светле на земљу.“

Шта могаше бити чвршће и сигурније од птоломејевог система? Не наоблачи л' се небо тамо горе? Не стоји ли земља доле чврсто? Не пењу ли се звезде увек горе, пријетно светлуцајући? Зар не могаше сваки паметан човек очима видети а рукама описанти, да земља стоји чврсто, стално, а да се сунце, месец и звезде око ове средине светске окрећу? Па како се ова мисао лепо слагаше са положајем човечијим у природи! Та човек, ова права „слика и прилика“ божија, ова последња мета и највиша намера стварања — беше владалац и све и сва на земљи, као што земља беше средиште, и све и сва на белом свету!

После дуге мрачне ноћи жалосног средњег века, указа се зора шеснаестога столећа са снажним напретком и грудним превратом на свим пољима човечијег знања и вере. А из ове зоре подиже се као звезда првога реда, Польак Коперник, кога спис: „о обртају небесних кругова“, (De revolutionibus orbium coelestium), највећу револуцију у тадашњем посматрању света учини. Коперник истина не доживе уцлив својих великих дела, јер први пштампан примерак дела му, виде он, баш кад је умирао. Али многобројни ученици и присталице му помогоше, да се тај спис свуда рашири, и насконо одржаше Кеплер и Галилеј потпуну победу коперниковом систему. Узалуд покушаваше Тихо де Брахи, с једне стране одличан посматрач, а с друге нејасан мислилац, да спасе Птоломејев систем, или бар да га споји са коперниковим системом, те да нађе средњи пут, што ће обе странке задовољити. Тврђења Коперникова, Кеплерева и Галилејева беху тако проста, јасна и светла, строги математични докази им тако јасни, да сваком непристрасном испитачу природе мораше ова истина бити јасна: Земља се окреће! Сваки дан се окреће од запада на исток око своје осовине! Она је звезда међу звездама, планета међу планетама, која се око заједничког центрума сун-

чаног креће; а око земље путује само један трабанат, месец!

Ми не можемо себи представити уплив, кога ови напретци у познавању природе учинише на човечанство 16. и 17. века, што тек сад из сна средњег века будити се поче. Не само сирова и необразована маса устаде против нове науке, која свет хоће да изврне. Не, и учени људи не могоше се раставити од укорењењих традиција. Па и најувиђавнији, што признаше истину коперниковог система, бојаху се од хрђавих следстава, ако се она распостире, па су гледали да то ограниче. Особито се бојаху за црквене науке, и заиста многи канони мораше отпали, и библија је њен ауторитет у многоме изгубила. Пре свега дакле противљаху се жестоко коперниковом систему славољубиви свећеници, да навађајем догматичних канона опасног им противника оборе. Та сва морална уредба светска, па и сам морал у човечијем животу пропао би — по њиховим речма — са пропашћу Птоломејева система. Мачем и ватром треба таке безбожнике истребити, што проповедају таку неморалну науку а довољно је познато, како беше оштроумна хришћанска инквизиција у изналаску мука у славу божију. Седи Галилеј, највећи ћеније свога времена, више година скапавао је у затвору римске инквизиције, сваке недеље морао је читати седам псалама Давидових за кајање, и клечећи пред неизналицима поповима, руку на јеванђеље метнувши, мораде опознати вечне истине, што их он најјасније упознаде. Али горда реч му: „она се ипак покреће.“ (E pur si muove) — баш после формуле опозивања изговорена, кад је устајао — постаде изреком свију испитача природе, који са дивном храброшћу преокрчише пута природним истинама у борби са сујеверјем и поповском владом.

Узалуд прођоше сви покушаји, да се земљи заповеди да стане, „она се ипак покреће.“ Али и после борише се против наука Коперникова, Кеплерева и Галилејева, а тај се отпор још јаче показа, када велики Инглез Њутн открије највеће од свију човечијих открића — гравитацијони закон. (Снагом тежине и привлачењем маса доказа он просг и механичан узрок покретању планета). Овим законом је нова механична система тако чврсто и необориво основана, да се свећеници морадоше из петних жила упети, да ову страшну, сваком божанственом открију пркосећу: „луду науку“ оборе. Па и овде беше покрај незналица фанатика и научених људи, који хтедоше да спрече слободни развјитак природних наука. То најбоље доказује на гласу филозоф Лајбница, који прокле Њутнов гравитацијони закон, што природну религију подкопава, а ону што се исповеда, одриче.

Сада нас на те противности и борбе најживље подсећа Дарвинова теорија и покрет, који је услед тога постао. Истина је, да нам се на први поглед чини, да је предмет ове науке постанак животињског и биљног царства, а ротација (обртање) земље и покретање планета, да је тек споредна ствар. Али посматримо ли ствар дубље, увидићемо, е је она што тако важна, те да се селекцијона теорија Инглеза Дарвина може достојно доставити покрај гравитацијоне теорије земљака му Њутња. То ће нам још боље објаснити онај уплив Дарвинове науке на „историју створења“, а специјално на историју створења човека.

Дарвин истина каже у свом славном делу, да му је задатак, да реши питање: „како постадоше разне форме животиња и биљака, које ми у опће као родове или специјалне разликујемо?“ Али ово питање спојено

је са два врло важна питања, наиме прво опће питање: „како у главном постаде живот, живи свет организама?“ А друго је за себено питање: „како постаде човечији род?“

Прво од ова два питања, оно о постанку животних бића, може се решити само емпирички, доказивањем прастворења (*Urzeugung, Generatio aequivoaca*), т. ј. спонтаног (својевољног) постанка организама од најпростије врсте, што се може замислити. Таки су монери, (*Protogenes, Protatomea, Protomuxa, Vampyrella*) савршено проста клупчад из прашљувачке, без сваке структуре и организације; и они се ране и (делењем) плоде. Такви монери, као што је онај, што га славни инглески зоолог Сукелеј откри (*Bathybius Hackelii*) покривају у облику тврде пљувачке, које највеће дубине океанске, између 3000—30000. Како су такви монери створени, није још посматрано, али то није невероватно, и мора се за нужду узети као излазна тачка свему биљном и животињском царству.

Решење обојих питања већини природних испитача беше тако тешко, да их нису ни додиривали, или их тумачише са непојмљивим снагама у природи. Многи изјавише, да је решење тих питања немогуће, и да је постанак животних организама неприродан узрок, па га према томе природна наука не може ни решити. Шта више, та се питања могу само тиме разјаснити, ако се прибегне к натприродним силама, које просте природне снаге савлађују, па јој оне служе. Неки замишљаху себи ову неизнату загонетку и одлучно натприродну снагу створења, као својство личног створитеља, што је мање или више на човека налик; други је називаху: „животном снагом“, „органским принципом“, или „умерено делујућим праузроком“ (*causa finalis*) и т. д.

Није нужно споменути, да се у разних народа та историја створења, у погледу на натприродне и мистичне (тајносне) представе, слаже. Ма како да је та историја створења код разних народа разна, ипак се код свију народа у томе слаже, што се први постанак живота на земљи, постанак биља и животиња, а пре свега постанак човечијег рода, приписује нечем натприродном, што се не да разјаснити механичним узроцима, ни физикалним и химијским снагама, но само неком стварајућом особом.

Тежиште Дарвинове науке лежи у томе, — било оно изговорено од овог великог испитача природе, или не — што он доказује, да су најпростији механични узроци и чисто физикално-химијски процеси доста, па да реше оне највише и најтеже задаће. Дарвин дакле ставља на место стварајуће снаге, што органска тема животиња и биљака лепо и добро гради и саставља — суму тако званих слепих, без намере и плана делајућих природних снага. Место својевољног стварајућег акта долази нуждан закон развијања. Тиме је јако расширена лажна мисао, да стварајућа снага има ма какву наличност са човеком, са свим побеђена.

Наравно, да је због ових закључака, Дарвиново дело, што је епоху учинило, на најжешћи отпор, најљућу борбу морало на ини код свију оних, који замишљаху, да без натприродног стварајућег акта, мора пронасти тако звани „морални светски ред.“ С једне стране противљаху се сви испитачи природе, који стављаху апсолутну разлику између мртве и живе, анерганске и органске материје, и који за процесе на мртвом или на анерганској пољу (н. пр. за покретање планете или образовање земље) — узеше механички делујуће узroke, или слепе природне снаге (*causae efficientes*), а за процесе на живом или органском пољу, (код животиња и биљака), узеше намерно делујуће узroke,

или стварајуће радне снаге (*causae finales*). Овима се с друге стране пријеши свећеници, којима Дарвиновом теоријом господство ограничено беше. До душе проћоше после Дарвиновог реформаторског дела и неколико година, па тек онда постаде тај отпор опћим, јер Дарвин сам не мете у своје дело најважнији закључак своје науке (образовање човека из низих животиња), а исто тако стави он из страну и питање о првом постанку живота. Али пошто тај најзначајнији закључак одлични и храбри природњаци (Хукслеј, Карло Фогт, Луј Бихнер), јавно изговорише, подиже се бура свом силом, а беснило јој још дуго ће културни свет цепати, али ће се на послетку свршити победом науке развијања.

Напредак природног знања изазва оне исте претње и страхоте, као у време Коперниково и Галилејево. Са пропалим канонима, говорило се, да ће не само религија, но и свак морал пропасти. Пошто знање ослобађа човештво од тиранских окова сујеверја, помаже тиме, да се упропасти сваки грађански и друштвени ред. Али као што је у 16. столећу нова наука о покретању планета око сунца, снажно подигла напредак правог знања у природи, а тиме и сву цивилизацију, то и ми поздрављамо Дарвинову науку као звезду предходнице нове периоде у човечанској културној историји, периоде, која је сада већ за даље прелетила, него што је за собом оставила најмрачније време старог и средњег века.

Као што неки писци, и присталице и противници Дарвинове теорије изводе, она је тако тесно скрочана са постепеним развијањем рода човечијег из низих животиња, да се једна наука не може без друге замислити. Ово је од врло велике важности. Или су врсте биљака и животиња сродне, и пр. све специје једне класе, све таце или сви папраци, па су постале из првобитне форме тица или папраца, постепеним преобрађајем — и тада је човек за цело постао из низих сисаваца: мајмуна, преће полу-мајмуна, још преће из тица, амфибија, риба, и т. д. Или то није тако: поједине биљке и животиње су саме од себе створене, и онда је човек независно од осталих сисаваца, сам за себе створен. Али кад ми верујемо на такво неприродно „стварање“, то морамо прићећи непојмљивом чуду, па признати да то не разумемо, и науком да никако доказати не можемо. Па када призnamо опћу истину Дарвинове теорије, то тиме мислим, да је човек постао из низих животиња, а зато не ћemo ни наводити доказе.

Познато је, да Дарвинова теорија тврди, да је она сличност, коју ми у укупној организацији биљака и животиња опажамо — породична сличност, сродство по крви, и да израз „сродство“ с којим се обично та сличност форме означава, нема само уображеног, но и стварног значаја. Сродне врсте по форми, по Дарвину су сродне врсте по крви. Ако је то истина, то онда мора тако звани: „природни систем“, у који природњаци разне врсте по већем или мањем степену сличности им рећају — бити право стабло организама.

Због особите важности, коју ова чињеница нашем предавању даје, морамо то објаснити на једном примеру. Узимимо какву познату питому животињу, н. пр. мачку. Све разне форме кућне мачке сматрају природњаци, као потомке једног јединог старог „праоца“, и по томе у једној јединој врсти или специји спојене (*Felis domestica*). У ред мачака спадају још и друге врсте, као н. пр. лав, тигар и др. Све ове разне врсте реда мачака слажу се у облику тела, зубами, ногама, толико, да их за то као врсте једног јединог рода (*genus*) сматрамо. Из тога се

опет изводи заједнички постанак свију врсти мачака, од једне једине старе, опће „прамачке“. Лав (*felis leo*), тигар (*felis tigris*), пума (*felis concolor*) леопард (*felis leopardus*), дивља мачка (*felis catus*) домаћа мачка (*felis domestica*), то су све потомци од оне старе, давно изумрле „праформе“ мачака. Исто тако сматрају се мачколики грабљивци (*felina*, т. ј. мачке и хијене) као десценденти (потомци) једне једине мачколике грабљиве форме, која је још много преће живела од прамачке. Исто су тако постали сви редови и специје псетоликих грабљиваца (*canina*), од псетолике „праформе“. и. т. д.

Када у природној системи животиња напред поћемо, и све групе, што су на послетку наименоване, сравнимо, то ћемо наћи код свију грабљиваца, мачколиких, псетоликих, медведоликих, куноликих и т. д. такво слагање у најважнијим зоолошким знацима, у форми зуба и ногу, а тако знатне разлике од свију осталих сисаваца, да смо за то све оне „фамилије“ спојили у природно великој групи, у ред грабљиваца (*carnivora*). Ако смо присталице Дарвина, то ћемо тим спајањем изрећи генеолошку мисао, да сви ови грабљивци воде порекло од једне једине практре грабљивачке. Наравно да овај „праоц“ целога реда мора бити много старији, но поједини „праочеви“ преће названих грабљивачких фамилија.

Као што за грабљивце можемо узети једну практру, тако исто важи то и за сваки други ред сисаваца, н. пр. за ред гладара, мајмуна, полу-мајмуна, китова, торбара и т. д. Сви ови разни редови у класи сисаваца, слажу се тиме, што матерњим млеком новорођенче одхрањују, па је отуд та класа и добила име „сисаваца“. Даље, сви сисавци разликују се од тица, рептилија, амфибија, риба, и т. д., дакле се међусобом слажу. Тако је доња вилица у сисаваца простија но у тица и рептилија, јер је код њих (т. ј. у тица и рептилија) из много костију сложена; шта више, код сисаваца нема кости што подупире лубању, а код ових има (т. ј. доња вилица). У сисаваца је лубања спојена са првим вратним теменом двама грбавим зглавцима, а код тица и рептилија, само са једним. Због ових и више других узрока, сисавци се међу собом више слажу, ио што се разликују, т. ј. они су сроднији један с другим но ма са којом тицом или рептилијом. Ове редове и класе изразио је систематик тиме, што је све редове сисаваца, спојио у једну класу сисаваца, све редове тица у класу тица, све редове рептилија, у класу рептилија. Али ако гледамо као и Дарвин, мори ћемо нешто важно видити, т. ј. сви сисавци воде порекло од опћег прастарог праоца сисаваца, све таце од прастаре пратице, све рептилије, од прастаре прарептилије.

Пошто се тако у природној системи животиња горе пењемо — а то важи и за биљке — остављамо за собом уже, ниже и млађе групе форама, и достижемо више шире и старије групе. Тако ћемо доћи од врста, к родовима, од родова к фамилијама, од ових к редовима, од редова к класама. У свакој вишијој групи има сличство низих, мање развијених група. Свака виша група је по нашем генеолошком схватању природног система, старија грана „прадрвета“, а ниже групе то су млађе гране и границе оне гране. Ако је у главном Ламаркова и Дарвинова наука о постанку истинита, то су без сумње све оне биљке и животиње, што их ми у једну класу стављамо — десценденти (потомци) једне једине опће практре. Али мислимо и за један којак даље поћи, и с пуним правом тврдити, да све оне класе животиња, што се у битним знацима организације им тако јако слажу, да их природњаци, од почетка нашег столећа,

по примеру Бера и Кивјера — спојише у тако званом „кругу“ или типу — воде порекло од једне „праформе.“

Такав круг или тип, или боље стабло

стабло зглавкара (Arthropoda, Gliederthiere). — У сваком од ова три стабла је укупан строј тела и индивидуални начин развијања тако карактеристичан, да си-

животиња у једном стаблу, филум-у или типу, нама пред очи стављају, за природњака су довољне, па да се увери о истини науке о постанку. Што се специјално кичмењака

Козаци.

(филум), јесте стабло кичмењака (Vertebrata, Wirbelthiere) у који спадају класе: сисаваца, тица, амфибија, рептилија и риба. Други филум чине мекушци (Mollusca, Weichtiere). Ту спадају класе: морски раџи, пужеви, школјке. Трећи филум састоји се из инсеката, паукова, стонога и рака, а то је

гурно можемо тврдити, да су сви чланови сродни. Сви кичмењаци морају водити порекло од једног јединог пракичмењака, сви мекушци од једног јединог прамекушца, а сви зглавкари од једног јединог праглавкара.

Чињенице сравњујуће анатомије и историје развијања, што ово крвно сродство свију

тиче, који нас овде највише интересују, то се сви н. пр. слажу образовањем и сместиштем скелета нервног система, а тога нема код других типова. Унутарњи скелет кичмењака, састоји се (с почетка из централне, чврсте масе, хрскавичава штапа, (кога доцније кости потисну) из кога се после кичме-

ница развије. На једној површини (леђма окренутог) овог хрскавичавог штапа израсту као нека продужења, која се сва после споје у једну затворену цев, а у тој цеви лежи моздина, најбитнији део нервног система; ту моздину имају сви артроподи без разлике, а друге је животиње немају. Под тим хрскавичавим штапом има једна шупљина, у којој је смештен дроб, бела и црна цигерица и т. д. Па само из ових анатомских одношаја (и не узев у помоћ историју развијања) можемо највећом сигурношћу рећи, да су сви зглавкари од једног порекла.

Оне остале класе, што још у животињском царству заосташе, спојите Бер и Кивјер у четвртом и последњем типу — зракастим животињама (Strahlthiere, radiata). Али то није природни филум, као три пређашња, но вештачки спој од више разних стабала или филума. По досадањем гледишту нашег зоолошког знања, мора се група зракара најмање у 4 разна стабла поделити, а то су ова: I.) зvezданке (Astroda, Echinodermata, Sternthiere); II.) Црви (Vermes, Würmer); III.) Биљне животиње (или животињске биљке, што је све једно: Zoophita, Coelenterata, Phanerophita); IV.) Правоживотиње (Protozoa). Ту спадају организми најнижег реда, а на најдоњем степену су монери.

Од ова четири нижа животињска стабла, стабло зvezданака и зоофита, исто су тако природне јединине од сродних врсти по крви, као три виши фила. Група црви садржи врло разноврсне форме, а међу њима налазе се и првобитне праформе виших животињских фила. Кичмењаци, мекушци и зглавкари су у генеолошкој свези са црвима преко других животињица. Биљне животиње пак, само су на корену у додиру са црвима. Одељак правоживотиња или протозоа, којих је положај још несигуран, садржи с једне стране првобитне праформе, а с друге стране велики број несавршених организама, који нису ни праве животиње ни праве биљке, па за то их је најбоље спојити у засебној неутралној групи, у царству прабића (Urvesen, Ogotista). На сваки начин дају се систематски одношаји свију ових група организама, разјаснити и појмити само науком о постанку.

Природни систем животиња и биљака, као што га зоологи и ботаничари већ од дужег времена уредише, није само за то, да се различне форме по већем или мањем степену сличности им у групе уреде; но он добија већу важност тиме, што намказује природне одношаје организама, по крви сродних, што нам представља истинито и право „прастабло“ им.

Обично се сада наука о постанку (десцендентна теорија) спаја са именом Дарвиновим; али ипак иште историјска истина, да признамо, е су тако многи природњаци и пре Дарвина мислили, а од чести и извели. То беху особито природни филозофи, а на челу им највећи песник у Немачкој Волфганг Гете и славни Лоренц Окен, у Францеској Жан Ламарк и Жофроа-Сен Хилер (старији). Тако се Гете већ 1796. г. подиже па рече: „то смо дакле добили, да без страха смемо тврдити, да све савршеније природе органске, међу којима видимо рибе, амфибије, тице, сисавце, а овима на врху човека, имају форму једне праслике, које се делови расплођавањем непрестано мењаше и мењају.“ А на другом месту вели Гете (1824.): „Свакој организацији основа је првобитна заједница; различност облика бива пак због нужних одношаја према спољњем свету; па за то се с правом сме узети првобитна различност и незадржно напредујуће мењање, да би се могле појмити исто тако константне (сталне) као и

одступајуће појаве.“ У овим и другим речима Гете-овим, могла се јасно познати основа науке о постанку, или десцендентне теорије, коју други и теоријом преобразовања (Umwandlungstheorie) или трансмутацијоном теоријом зову. Заслуга пак, да се ова врло знатна наука, први пут у форми самосталне и савршено промишљене знанствене теорије објави, припада Ламарку, кога се дело 1809. „Philosophie zoologique“, поред Коперниковог дела спокојно ставити може.

Сад би могао ко помислити, да је десцендентна теорија, која из убраха баци јасну светлост на постанак животињских и биљних врста, који дотле беше таван и сасма непознат, чим се обзанила, учинила на научном и природњачком пољу исту револуцију, као система Коперникова. Али то не беше тако. Шта више, на науку о постанку, која чини основу за знанствену зоологију и ботанику, тако се слабо пазило, да се у IV. и V. десетијуму скоро са свим заборавила.

Дарвинова заслуга (кога је дело „о постанку врста у животињском и биљном царству природним савлађивањем“ 1859. г. изашло), не лежи само у томе, што је напрасно зајутелу десцендентну теорију пробудио новим животом, и што ју је он много савршеније и опширије но сви предходници му извео, и њу доказима из зоологије и из ботанике снабдео. Велика, већа него она прва заслуга великог инглеског природњака та је, што је он први удесио теорију, која процес о постанку врста механично разјашњава т. ј. физикалијм и хемијским узроцима, тако званим слепим, без намере и плана делујућим снагама. Ова партија, што сву зграду механичног, природног схваћања крунише и довршује, наука је о природном савлађивању (Selectio naturalis), која се може и научном савлађивања или селекционом теоријом назвати. Ова је теорија: „Дарвинизам“, али није право, да се под овим именом сва наука о постанку или десцендентна теорија разумева. Ако се ова хоће да обележи именом најзначнијег осниваоца јој, то би се морала звати: „Ламаризам.“

Слепе и без плана делујуће природне снаге, које Дарвин као природне узорке свију замршених појава у биљном и животињском царству узима, то су животна својства наслеђења и изједначивања. Ова два најважнија животна својства, имају сви организми, све биљке и животиње без изузетка, и то су два засебна појава, две друге животне радње, функције расплођавања и одхрањивања; изједначење се слаже са одхрањивањем индивидуа, а наслеђење са расплођавањем или умножавањем организама. — *X*

Али ако су укупне појаве одхрањивања и расплођавања чисто механични природни процеси, што се само физикалијм и хемијским узроцима постижу, то онда исто важи о врло важним, тајносно делујућим функцијама дотерирања (изједначивања) и наслеђења. Само наизменично деловање ових двеју функција и околности, у којима то деловање бива — узорци су органског стварања и промена. Међу тим околностима најважнији су наизменични одношаји, у којима сваки организам, према својој органској околици стоји, према биљкама и животињама, што с њиме на једном месту живе. Скуп ових наизменичних одношаја саставља Дарвин под именом „борба за опстанак“ (Struggle for life), могао би се и: „борба за експанзију“ „такмачење за живот“ или можда најбоље: „борба у онкладу за животне потребе“ звати. У необично јасном и осведочавајућем начину показује Дарвин како све органске створове, све одно-

шаје организама по форми и по строју можемо себи разјаснити као нужна следства наизменичног деловања дотерирања и наслеђења у борби за опстанак.

По што овде не ћемо даље на Дарвинову теорију прелазити, то ће мо ову последњу, тако често лажно схваћану мисао распознати и ради бољег разумевања показати врло важне сличности и разлике при сравнењу природног и вештачког савлађивања. Вештачким савлађивањем вртар и економ исто је тако у стању, да произведе нове форме организама, као што то чини природним савлађивањем. Нове врсте биљака, што их вртар, а исто тако нове расе кућних животиња, што их вештачким савлађивањем економ произведе, нису мање једно од другог различни, но тако зване врсте или специје, које разне животиње и биљке у дивљем природном стању показују. У оба случаја влада процес савлађивања.

Докле с једне стране стварање и промена животих форама и код вештачког и природног савлађивања једнако и с једнаких узорка бива, дотле има и замашних разлика. Наизменично деловање међу дотерирањем и наслеђењем при вештачком савлађивању условљава и управља по плану делујућа волја човечија, а код природног савлађивања „борба за опстанак, без икаквог плана“. Промена и стварање животињских и биљних форама, бивају при вештачком савлађивању на корист човека што их савлађује, а при природном савлађивању на корист савладањог организма. Вештачко савлађивање произвади у врло кратком времену нове форме, које се знатно од првобитне праформе разликују; природно савлађивање пак делује лакше и спорије мења. За то су промене органске форме, које бивају вештачким савлађивањем много непостојаније, и лако се изгубе у следујућим генерацијама, а продукујат природног савлађивања много је постојајији, и одржи се дugo у генерацијоним редовима.

Па да Дарвин и није најсавршеније као што се дододило, науку о постанку науком савлађивања поткрепио, а промену врсти као нужно следство „природног савлађивања“ доказао, и опет би били приморани да примимо науку о постанку као што ју већ Гете и Ламарк изговорише, јер је то једина теорија, која нам разјашњава скуп појава у органској природи. Ту спадају пре свега појаве, које виђамо у разних биљних и животињских врсти по сродству по форми или строју; за тим појаве у ћеографском и топографском расхијењу, у индивидуалном развијању им, и у историјском развију, како нам наука о скамењивању (палеонтологија) доказује. Пре свега мора се споменути врло важна сличност међу индивидуалним и палеонтолошким развијањем организама. Све ове и многобројне друге појаве разјашњавају се само главном мишљу Ламаркове науке о постанку тиме, да су све различне биљне и животињске врсте, разно променути потомци једне једине, или мало њих праформама; праформе, што не постадоше вољом или радњом неког личног створитеља, већ прастврањем. (Generatio aequivocea.) Пошто се сви нама познати редови у животу животиња и биљака са овим слажу, пошто се томе ни једна појава не противи, то имамо право, ако науку о постанку, или десцендентну теорију, као велики оми нију индукциони закон, ставимо на чело органских природних наука, зоологије и ботанике.

(Свршиће се).

Вук Врчевић.

(В. слику на страни 145.)

Овог се лета навршило пуних четрдесет година од како скроман српски књижевник Вук Врчевић са великим трудом скупља народне умотворине по Боки Которској, Црној Гори и Херцеговини. Четрдесет година!... Није ли то читав човечији век? — Да, цео живот свој посветио је Вук Врчевић скупљању народног умотворја, борећи се често у животу са многим неприликама! Он је са својим неуморним трудом и радом знатно обогатио нашу књижевност, и тиме стекао себи великих заслуга, које нас побуђују, да у кратко упознамо наше читаоце са животом и радом тог заслужног старине књижевника.

Вук Врчевић родио се у Рисну у Боки Которској 26. фебруара 1811. године. Отац му беше опћински тајник и рисански учитељ у српском и талијанском језику; имајући четрнаесторо деце, с највећом је натегом себе и своју породицу издржавао, али је ипак за то своју децу ваљано васпитао. Год. 1831. умре отац Вуку Врчевићу, а Вук тада у својој двадесетој години замени оца свога у оба звања, и прими на се сав терет и сву бригу кућевну, да с великим трудом, а с врло малом платом издржава читаву породицу. Поред сличног званичног послла ипак се радо бавио проучавањем и читањем дела Доситија Обрадовића и дубровачких списатеља, а уз то је читao и дела славних талијанских књижевника. Кад је своје сестре поудавао, а браћу научио српском и талијанском језику, зајели да где год у свету бољу срећу потражи, али зет његов у Будви не хтеде га пустити, већ га прими к себи као агента његове трговине. У јесен год. 1833. пресели се Вук Врчевић из Рисна у Будву, и ту се нађе у новоме и за њега са свим невештим послу. Ту је и на даље пратио српску и талијанску књижевност, у колико му је то време допуштало. У Будви се бавио све до год. 1841. и видевши да се није за трговца родно, прими се те године тајништва грбаљске опћине, а за тим се ожени у Котору. Године 1848. побуни се и Бока, као и многе друге земље у Аустрији, те тако буде принуђен дати оставку на тајништву, а за тим добије место код которског трибунала као первовођа. Црногорски кнез Данило понуди год. 1852. Вуку Врчевића да буде његов секретар, а он одазвавши се кнезовој понуди, одсели се у јесен те године на Цетиње. Ту је најзадовољније провео више од две и по године, но по што на Цетињу не беше тада никакве редовне школе, то беше ради васпитања своје деце приморан, да даде оставку, и ако се са Цетињем врло нерадо растајао. При поласку обдари га кнез Данило за његове заслуге са „крстом за независност Црне Горе“. У мају 1855. г. пресели се са својом породицом у Задар, и ту ступи као первовођа код дalmatinског намесништва, где се са највећом муком борио, радећи по 14 са-хата на дан, које званично а које приватно; године 1859. мал' не изгуби вид очињи, но на срећу одмах оде у Беч, и ту своје очи излечи. У марта год. 1861. побуни се херцеговачка раја, а ондашињи намесник дalmatinски барон Мамула, предложи Вуку Врчевића за конзулярног агента, а министарство га одмах потврди, где се у Требињу и данас још као аустро-угарски вицеконзул налази.

На књижевном пољу почeo је радити Вук Врчевић године 1835., кад га је отац наше новије књижевности пок. Вук Стеф. Карадић у Будви походио, и с њиме се ту опријатељио, па од оног часа све до данашњег дана непрестано је Вук Врчевић скупљао народне умотворине, најпре по Боки Которској, за тим у Црној Гори, а последње време у Херцеговини. Све до смрти Вука Стеф.

Карадић слао је скупљено народно благо у Беч, које је пок. Вук употребио, и свагда га у предговору својих књига као пријатеља и вредног скупљача спомињао. Год. 1839. штампао је у Далматинском Магазину једну десетосложну песму против народних критичара. У то доба преводио је многе талијанске лирске песме на српски језик, а наиме радио је превађао стихове класичног талијанског песника Метастазија. — Тада у Задру излазећи лист „Правдоноша“ донео је год. 1848. више чланака из пера Вука Врчевића. Боравећи на Цетињу скупљао је поред народних умотворина, и грађу за историју Црне Горе, и за животопис владике Петра II. и кнеза Данила. Год. 1855. напише књижицу: *Морално забавне и шаљивопоучне загонетке*, у десетосложном стиху, и даде је штампати, по што се пријавило преко хиљаду претплатника. Дошаоши у Херцеговину год. 1861. одмах се уверио, да је дошао у још неначети расадник разних народних умотворина, те одмах и ту поче скупљати народно благо, од кога је више скупио, но што се и сам надао; један знатан део тог народног најлепших блага штампан је у Дубровачким забавницима. Читаву збирку женских народних песама, коју је Вук Врчевић више година по Херцеговини скупљао, послала је Вуку Стеф. Карадићу у Беч, коју је овај за штампу праредио, но која је тек после Карадићеве смрти год. 1866. трошком народних прилога угледала света, под именом: „Српске народне песме у Херцеговини“. Године 1868. штампало је српско учено друштво у Београду две књиге Вука Врчевића: „Српске народне приповетке“ и „Народне игре“, које га је исте године за заслуге на књижевном пољу изабрало за свог почасног члана. Год. 1870. послала је српском ученом друштву још три рукописа за штампу, две књиге јуначких песама, и једну књигу народних пословица, но које до данас још нису угледале света. У најновије доба излазе врло занимљиви чланци из пера његовог у задарском листу „Право“, које су неки српски и хрватски листови прештампали. И данас још у старости својој и поред мучног званичног послла неуморно скупља народне умотворине, ма да је већ у Херцеговини на том пољу до паљетковања — пабирчења дошао.

Рад Вука Врчевића на књижевном пољу од велике је вредности и важности по нашу књижевност, јер он је са великим трудом покупио све народне умотворине у Херцеговини, тамо, где је наречије најлепше, а језик српски најчистији.

Вук Врчевић је добар отац, искрен пријатељ, велик родољуб, а скроман и веома вредан српски књижевник. Историја наше књижевности овековечиће име његово, признавши му његове заслуге, а српство биће му на веки благодарно.

Ми данас, кад се навршило пуних четрдесет година његовом књижевном раду, доносимо лик тог заслужног Србина, жељећи му од Бога, да остатак свога живота проведе у здрављу, миру и задовољству, а на корист и дуку српског народа.

Мехадија.

(В. слику на стр. 152. и 153.)

На југоисточном крају Аустро-Угарске, на прагу много спомињаног „оријента“, у некадашњој 13. банатско-крајишкој пуковнији створила је природа у сред врлетних гора једно скромно местанце, које се са своје красоте може упоредити са најлепшим местима за уживање природе. То местанце је Мехадија са својим на далеко чувеним сумпоровитим и гвожђаним изворима, куда врве болесници и гости не само из оближ-

њих земаља, из јужне Угарске, Србије, Румуније и Турске, него чак и из Немачке и Русије. — Мехадијска Херкулова купатила била су још у старо доба као лековита позната и похађана, а без сумње су била посвећена старогрчком полубогу и јунаку Херкулу — Ираклију. Име Мехадије, као и имена многих развалина и ствари, које се још и сада налазе, доказују, да је Мехадија пра-старо римско купатило, на месту старог Ad Medias.

Историја Мехадије допире чак у прво стоеће после Христовог рођења и може се поделити у четири периода.

Прва периода, кад се Мехадија основала, урезана је на остатцима, који су нађени, тако јасно, да се о њој не може посумњати. Кад је римски цар Трајан 104. године победио Дако-Сармате и начинио од Дације римску провинцију, делио је земљу међу своје поданике и дао је градити вароши, а међу тима и „ad aquas“ данашње Херкулово купатило. Једна у Лудвиковом купатилу узидана плоча побија сва друга миња и хипотезе. Трајан нађе на мехадијске изворе, уврсти их у ред лековитих купатила и назва их по свом заптитнику „ad aquas Herculi-sacras“ и даде у славу том великом јунаку сазидати храмове. Код старијих Грка, а после и код Римљана беше обичај, да се сви извори, који су као лековити познати, посвете том несравњивом хероју, а у овом случају је то још већма оправдано било, што су обожаваоци цара Трајана, који се са својом победом над Дацима јако поносио, радо сравњивали са Херкулом. Кад је после смрти мудрога Марка Аврелија (180.) римско царство почело слабити и опадати, буду и Римљани из Дације изгнани (274.) и Мехадија буде после тога са свим запуштена.

Друга периода у историји Мехадије пада у доба, кад је предео око Мехадије био мали део великог војишта источне Европе. Што је варварство на том, Херкулу, Ескулапу и Хигијеји посвећеном месту још и оставило непорушено, то су крвави ратови загрнули, и Мехадије, као лековитог купатила са својим споменицима, није више било.

Трећа периода почиње после сјајних победа принца Еужена над Турцима. Од тог доба је историја Мехадије са свим налик на историју читаве војене крајине. Кад је после знамените битке код Варадина принц Еужен истерао Турке из Аустрије, би (1718.) зајачућен пожаревачки мир, по ком су аустријском цару остала све извојеване земље: Мала Влашка, Србија до Тимока, Босна до Уне и Банат. Царева је прва брига била, да те освојене земље настани и војнички организује. Фелдмаршаллајтант гроф Хамилтон доби од цара налог, да поправи град Тамишвар и да друга места утврди. Кад је разгледао предео, дође и на Черну, на место, које су Римљани некад „ad aquas“ звали. Ту је нашао развалине класичних ствари. Подневни цару извештај о пределу, заповеди цар Карло VI. да се Херкулови извори опет тако уреде, да буду приступачни народу и да се неколико кућа сазида. Тако буде подигнуто осим три куће за становање, три касарне, једне капеле и једне гостионице, на остатцима римских зидова Францово, Лудвиково (Schindelbad) и Херкулово (Räuberbad) купатило, а помоћу ископаних цигала и камења остали извори. По Хамилтоновим извештајима били су на обали Черне, баш на оном месту, где су неколико топлих извора извирали, храмови Херкула, Ескулапа и Хигијеје. — Плоче, што је он које у тим храмовима, које у осталом пределу нашао, послao је у Беч, где се и сад налазе у ходницима дворске библиотеке. — Још је ископано седам статуа Херкулових, од којих су три у Беч донесене, а за остале четири не зна се

где су. Осим тога је сачувано пет илоча у Лудвиковом купатилу и три су узидане на путу идући Херкуловом купатилу. — Нови рат са портом (1737.) разорио је тригодишњи рад Хамилтонов, а што је сам рат и оставио недодирнуто, то су чести упадаји разбојничких Турака утаманили. — При зајачку београдског мира (1739.) беху купатила мехадијска повод једног особитог спора. При определењу граница, бацила је порта своје око на уско парче земљишта дуж Черне, које обима Херкулове изворе и села на левој страни Черне. Цареви опуномоћени комисари пристали су на то чудновато захтевање само под тим условом, да порта ту бурну горску реку за годину дана дуж западне стране брегова у Дунав приведе. Турска је са читавим једним одељењем своје војске на томе радила, али после године дана била је Черна још у свом старом кориту, те услед тога оста дотично земљиште Аустрији. — После тога је требало пуне 33 године (1739.—1772.) док се само помислило на то, да се у Мехадији оно поправи, што је рат покварио. За даљих шеснаест година 1772.—1788. није се ништа више урадило, него се сазидало „ладно и топло купатило“ и поправљена је и повећана гостионица. — Кад се на ново породише заплети између Турске и Русије умеша се Аустрија, да би Турску још већма ослашила и ћенерал Клерфе победи Турке код Мехадије и Шупанека, те они напустише Банат, да се више у њега не врате. — Сад се почело живље поправљати и ту се виде, да су Римљани за два столећа на том месту много више створили, него седамнаест векова после њих. — Године 1817. посети цар Франц Мехадију и заповеди, да се у будућем место тадашњег имена „Мехадијска купатила“ у свим званичним списима опет зове као у старом добу „Херкулово купатило.“ За време његове владавине саграђено је много здања у Мехадији, која још и данас стоје, и на скоро се Мехадија могла сравнити са многим првим купатилима у Европи.

Четврта периода у историји Мехадије наступа са владавином садашњег цара Фрање Јосифа I. Од оног доба, кад је он (1852.) походио Мехадију, почиње сјајна будућност још под старим Римљанима слављеног купатила Мехадије, и требало је само добре воље и дарежљивости, да се доведе у оно стање, у ком су и друга чувена купатила европска; а и тога је било. И заиста може сад Мехадија поднети сравнење са другим европским купатилима не само што се лековитост тиче, него и у погледу угодног и укусног уређења, лепих, елегантних зграда и разноврсног уживања.

Предео Мехадије је диван. — Величанствена брда простиру се у недогледну даљину, дубоке јаруге, стрме стене, богата вегетација уз голо камење, свеже зеленило у сивом оквиру раскомаданог крече; а испод те панораме изгледа долина тако стиснута, да би је човек држао за узану јаругу, у којој бурна Черна тако нагло јури, као да хоће пре да изиђе из тог теснаца, него што се брда саставе и са свим јој пут препрече. Та раскошна природа чини на посетиоца таки утисак, да мора помислити, е нема лепшег предела на свету.

У складу са том природном дивотом стоји и људски рукотвор, место састанка за увесеље и познанства, красни „курсалон.“ Његова предња страна састоји се из стубова, који се горе у полукругу састављају, а над тим сводовима уздижу се два неједнако дугачка реда нежних стубова, међу којима су прозори узидани. На четир истакнута краја представљају статује народности, које поглавито похађају Мехадију, и то: десно доле охолог

Маџара, горе Србина са широким плећима, лево горе лукавог Влаха, а доле равнодушнога Немца. На фронтону се поносито уздиже у алегоричном складу Аустрија иза српско-румунског Дунава и Черне. — У унутрашњости курсалона опажа се на први поглед облик базилике. Велика сала — за концерте — подсећа човека на најстарије слике оријента. Две одаје са стране — кавана и гостионица — и галерије начињене су од једно преко друго наређаних стубова са стакленим зидовима. У стражњем делу стоји трибина за оркестар, а преко од ове мала сала за забаве, коју лепе велике слике красе. — Пред здањем простире се мали, али пријетни инглески парк са својим искривуданим стазама, са лепим цвећем и цбуновима, с водоскоцима и величним базенима од мрамора.

Мехадију Срби најрадије посећавају од свију купатила, које што им је то купатило најближе, које пак што ту обично, осим лека, нађу и познаника а и лепе забаве.

Козаци.

(В. слику на стр. 165.)

У јужној Русији живи ратоборан народ козачки, који је важан део руске војске. Козаци су преће играли велику улогу, а данас су чувари граница у Кауказији и Сибирији и могу се сравнити са нашим граничарима у бившој војеној крајини.

О пореклу Козака не зна се ништа извесно. Кад су Монголи године 1248. читаву јужну Русију освојили, поставе намеснике у тим освојеним кнежевинама, који су странце у службу узели, да им порез утерују. Ти најамници зваху се Козаци или Чаркези. Пре тога, у десетом столећу, покорили су руски кнезови Казоге на полуострву Таману, и један део данашње Чаркешке звао се онда Казахија. Први Козаци беху настањени на реци Дону, а њихово прво место звало се Черкаск. По томе се дакле с правом мисли, да су Козаци и Чаркези у почетку један народ били. Доцније је мало по мало прешло име Козаци на војску, која је била у служби татарских намесника, а назив Чаркези прешао је на земљеделце. И данас је још нејасно, шта је управо са тим тако званим татарским Козацима. Появљење садашњих руских Козака, који су јамачно из Малоруса и других Словена постали, стоји у одношају са развијем државе „златне хорде кипчашке“ која се у Русији основала за време нападаја Монгола у тринаестом веку. По свој прилици да су Козаци основали тада заједницу за одржавање народних обичаја а против татарских нападача, који су њихову земљу освојили; њима су се придружили у заједницу и други, који не хтедоше бити под монголским јармом; у ту заједницу ступили су и они, који се хтедоше ослободити да не буду више музици појединих словенских господара. Кад су Козаци били најмоћнији, простирала се земља њихова западно од Дњепра до Волге и Урала, али најглавније седиште заједнице, која се у почетку само из мушких глава састојала, било је дуж Дона и Дњепра. По томе дакле, делили су се Козаци на двоје, на малоруске или украјинске Козаке на Дњепру, и на донске Козаке на Дону; из те две велике гране Козака произлазе остали други огранци козачки под разним именима.

У половини петнаестог века под Иваном I. било је Козака у служби „златне хорде“, који су се звали „ордински Козаци“. Сто година доцније, кад су под круну Ивана II. потпали татарске државе Казан и Астрахан, које су из „златне хорде“ основане биле, нападале су козачке чете на караване

у пределима на Волги и трговце на каспијском мору, а дњепарски и донски Козаци беху гусари на црном и азовском мору. Да би се тим неделима на пут стало, завојши „столник“ Мурашкин на Козаке и разбије их. Један део побеже под вођом Јермаком на север а одатле освоје Сибирију и год. 1582. предаду круну сибирску Ивану II. Од то доба беху Козаци по целој држави распрострти; најчиšтије су се одржали на јужној граници, која је била војнички организована. Козаци се деле на варошке („городовијске“) и линијске Козаке. Први служе за одржавање сигурности и мира, а други чувају границу. Један део варошких Козака подељен је у регименте (7 регимената по 500—600 јахача) а други део живи стално у местима — „станицама“. Козаци се занимају са сточарством, тргују са киргиским овцима, с кожама, сољу и т. д. По разним границима, које су доцније и у најновије доба регулисане, разликују се и линијски Козаци и има их толико врста, колико и граница. Мушки су од 20—60 година војници. Заповедник им је ћенерал, који им је као „атаман“ претпостављен. Они обрађују земљу, коју им цар даје, а не плаћају никаква пореза.

Најодважнији и најјуначнији су линијски Козаци. Од Чаркеза су примили не само одело, него и оружје и обичаје, и натичу се с овима у јунаштву. Уопште Козак има својства, која су му, осима као чувару границе, од велике вредности. Око и ухо тако је у Козака изоштрено, да се човек дивити мора. Кад Козак метне ухо на земљу, чује громљавину топова у даљини од много миља, а у мањој даљини разликује бахат коња или ход пешачке војске. Козаци немају трубу или другу какву справу за алармовање, него они се веома лако разумевају по знацима, који су само њима познати; ма да су како расптркани, они се са знацима одржавају у непрекидној связи и цело је одељење војске у најтешњем споразумљењу са вођом. Козак не зна, шта је то луксуз, шта ли угодност; њему никакав рад не пада тежак. Као његов коњ, тако исто и он може дugo гладовати и жеднети, а са најгорим је ручком задовољан. У извесно време одају се и они неумереном јелу и пићу, а обичај је и код њих кад се часте, да и страни, који се ту десе, морају с њима да се часте и веселе. Са највећом жестином и брзином скочи на непријатеља, али тако исто брзо се повуче натраг, ако на јак отпор нападе. Козак се као какав Бедујин указује час овде, час онде; он не зна, шта су то препоне. Козаци изненада нападну на непријатеља и пре их је нестало испред непријатељских очију, него што се ови почну бранити, али искрсну на један пут од онуд, од кад им се непријатељ и не нада. Козачка опрезност је прешла у пословицу. Они су доброћудни, безбрежни и веселе нарави, али немају воље ни за какав редован посао. — Слика, коју ми на стр. 165. доносимо, показује нам једну сцену из обичног козачког живота; лов је најрадија њихова забава, а слика нам верно показује, како у лов иду богаташи козачки са својим хртвовима.

У шестој свесци поткадле су се четири погрешке, које ваља поправити. На стр. 142. у првом ступцу, ред 12. треба да стоји: католичка парохијална црква са тројицом у франчишанској манастиру и капела са Крижем; на истој страни у другом ступцу, ред 8—9, треба да стоји: на левој обали Купе; па онда у трећем ступцу на истој страни ред 36. треба да стоји: под ћенералом Клерфјелтом 1795. године; и на стр. 143. у првом ступцу, ред 13. треба да стоји: али чим он 1858.

Првом приликом донећемо велику слику Џетиње с описом из пера једног чуvenог српског књижевника.

УРЕДНИШТВО.

Одговорни уредник Срећко Мајер.

је ли шта учио, а он се опет смеши, и извадио би оца из флегме, но ту опег Глађеновић помогне, каже оцу да је Гавра „добра глава“, ове године већ свршава „курз“. Господар Макса изненађен пита, је ли то могуће, а Ђока потврђава. Господар Макса не верује са свим, него иде да се сам распита.

Оде Лоштајнеровим субјектима; они то исто тврде. Иде самом декану и професору; и ови уверавају, да Гавра ове године свршава курс и да је добар ћак, али страшан „лумп“ и експлозија.

Ипак се мало зарадова кад то чу; његов син „курзиста“, свршава „курз“!

Опет оде с Глађеновићем Гаври, опет држе „конзилијум“, отац мери сина и смиљује се.

„Чуо сам Гавро, да свршаваш курс; то ми је мило, али кажу да си велики лумп. Видиш и сам у каквим сам те хаљинама затекао! каква ти је ово соба? где је онај мој штучер Гавра! ја сам мислио да ћеш ти бити први субјектски курсиста, а оно гле како си трајав! Но опет се надам да ћеш се поправити, а ја ћу опет бити твој отац, с ким се дничити можеш. Ево ти педесет форинти на ситан трошак, а ево остављам код Ђоке сто форинти, да ти по нужди и потреби лагано даје; а за „ригорозум“ ћу се ја већ побринути, само гледај да што пре свршиш ту кирургију, па доћи кући да ти предам официну и да те оженим; сенаторова кћи не фали, само ако престану рђави гласови о теби.“

Господар Макса преда педесет форината Гаври, а сто форината Глађеновићу, и пружи Гаври руку да је пољуби. Гавра га три пут пољуби у руку, што је оцу мило било и још већма га омекшало.

С тим сврши господар Макса свој посао; тај дан ће још с њима пробавити, па ће сутра на пароброду кући.

Но да не би читав дан бадава прошао, замоли Глађеновић једног познатог медицинара, да га одведу у болницу, у „клинику“ универзитетску. Ту је господар Макса видео једну ретку болест. Једна млада женска има „елемантизис“ и то на једној нози, лежи у кревету; цела је женска 80 фуната тешка, а сама нога 40 фуната; мора умрети. После ће га водити у „анатомични музеум“, и ту је видио свакојака чуда, приповедаће код куће по године.

Пред вече отиде с њима у „борбоћастов“. Господар Јоца бирташи и госпођа лепо га дочекају; ту су многи чланови, нију најздрављају господар Макси. Господар Макса се у том друштву добро осећа, сећа се својих младих година. Но и он се лепо показао; за све је плаћао и седили су до зоре, и оти доше тек кад је било време да се иде на пароброд. Сви ћаци га тамо прате. Код пароброда се оправсти, пољуби сина, па онда Глађеновића, Рингелбаха, Дренкована и све редом. Кад је пароброд пошао, запева Дренкован на баниру попутну песму, а сви за њим, и певали су додат је господар Макса могао чути.

То је био триумф за господара Максу. Баш су га ћаци као у триумфу пратили.

После одласка господар Максиног договора се Глађеновић с Гавром, пита ће са оних сто форината. Гавра је дужан Глађеновићу преко педесет форината и каже му да задржи дуг, а оно друго да му одмах изда, јер му треба да искупљају ствари, а и не ће да му дели по мало као просјаку. Глађеновић пристане на то, јер зна да иначе не би имао мира.

Сад је Гавра очет за неко време у реду, али то не ће дugo трајати.

Шта ли је узрок што је Гавра тако суморан, необичан, особењак, особито кад већ свршава курс.

То га и боле.

Гавра је хтео сав медицински курс по реду да учи, али се није могло; отац га је против воље дао за „брицу“, те му је она главна намера била препречена. Видио је многе медицинаре његовог доба, где већ свршавају, а слаба су талента; по „божијеју милостију“ дато им је да могу свршити ћимназијски и филозофски курс и да се могу за праве медицинаре уписати, а њему је све то ускраћено. Сад и кад сврши кирургијски курс, опет остаје онако „полубрица“ и „фризер“, а он би рад да све основно изучи. За то се и смешио на очеве речи; отац му добро жели, али далеко је од његовог плана, па му не би помогло да све то пред оцем очитује, јер кад би отац све то сватио, можда би му тешко пало и да би себи пребацивао.

Та околност му је притиснула срце. Дан два је непрестано читao, па му онда паде на памет стафо, баци књигу и преда се бекриљу.

Но кад се састао с каквим медицинарима и упустио се у дишпут, сваки се чудио младом бекриљу, и сви су говорили да је штета што није медицинар; а то је Гаври још већма на срце пало.

Ту лежи кључ Гавриног владања и понашања.

Отац фали само Глађеновића, што је сирома, па тако чист и уредан. То је све лепо; али треба узети да је Глађеновић за десет година старији од Гавре, па тек слуша прве године курс; свака част и Глађеновићевој вредној и живахности, па да рекнемо и науци, ал искрено рећи, у овом последњем се не може мерити с Гавром. И сам Глађеновић признаје да је Гавра „добра глава“, и не једаред је рекао, да кад би он имао Гаврине таленте, па кад би по реду свршио, морао би бити протомедикус. И остали су казали, да је Гавра „жени“.

Шта више, Глађеновић је једва дочекао, да укеба Гавру и Рингелбаха кад се дишпуштају; онда је с највећим „благоговјенством“ слушао, учио се и све бележио.

Па и сам Глађеновић има своје слабе стране. Он је себе такођер држао за „велики талент“, наравно сам у себи, али су га други ипак и с поља познали. Но ти други држали су опет да је марљив, живостан, али да је „слабе главе“ и да ту слабост мора његова сјета испуњавати, то јест, да се држи за више него што јесте. Било је наравно и не-пријатеља његових, који су то говорили.

Што се сујете тиче, била је невина, није никог врећала; шта више, њега је доста стала.

Тако је волео Глађеновић да је у „нобл“ друштву, па ма га шта коштало. Био је један јуриста барон, штуцер, ал ради је правио дугове. Глађеновић му је узајмљивао новаца.

Кад барон нема новаца, тражи свуда Глађеновића, па кад га нађе, иде с њим по сокацима, да га виде познати, како се с бароном шеће, па све говори и маја с рукама. Кад га барон уведе у какву кавану, да донети шића, па онда приповеда Глађеновићу своју „магновену“ неизгоду, нужду и иште новаца у зајам. Сирома Глађеновић шта ће, не може барону одрећи, те му да. Никад му не ће вратити.

Кад се шеће с бароном испод руке, па барон види издалека каквог другог познатог барона, а он се одмах извуче од Ђоке. Тако је исто, кад је у „кајзербаду“ бал, „Анабал“; ту је и барон и Глађеновић. Ђока се клања барону, рад би ближе к њему, али овај га избегава, да не би ко познао Ђоку, па да кажу, барон се дружи са брицом — кируршким курсистом.

Таких муштерија је Глађеновић још имао, и доста му је новаца код њих пропало.

Но кад би што хтео да научи, најрадије би се са медицинарима дружио.

Једаред чује Глађеновић, да ће се на универзитету правити покушаји са наркотизирањем, па може и који ћак то на себи пробати.

Један медицинар увуче тамо Глађеновића. Ту је и Гавра.

Професор понуди после тумачења ћаке, да се који подвргне наркотизацији, вели, ствар није опасна. Гледи један на другог, ал Глађеновић је већ ту пред професором, и готов је да прими на себе операцију.

Професор узме сунђер, да га Глађеновићу у руке, наспе „хлороформ“ и каже му, да увлачи кроз нос.

Глађеновић увлачи, и мало час заспи. Њака је пуно било, а Глађеновић снива и говори:

„Слатка Милева, никад те не ћу заборавити . . . Libe Salika, tu pist mir untraj, host juraten, lip ti nit mer . . . libe Spiceder, hop ti a kern, ober hairaten kon ti nit . . . krisse im hailigen Gaiste Frau von Gizaan, Herr von Gizaan soll wider komn.“

Сви се ћаци смеју, и сам професор.

Глађеновић се пробуди, па кад види и чује како се други смеју, смеје се и сам.

То је био триумф за Глађеновића. Приповедаће док је жив.

Глађеновић је имао од познатих неколико пријатеља, који су били magistri chirurgiae. С њима се радо дружио. Једаред је „асистирао“ једном, кад је исти неком простом човеку у једном предграђу палац одсекао, и то сртно. Глађеновић је измолио себи тај палац, метују га у „ширитус“ и стоји му у флаши на орману као „трофеј“.

Једаред га опет исти пријатељ позове, да види какву ће „куру“ на неком другом начинити.

Оду оба пацијенту. То је био бакал, но имућан човек; лежао је од „епилепсије“, па кад га болест нападне, а он сирома од муке урличе и јастук гризе. Каквих доктора тај није пробао, па ништа не помаже.

Уђу унутра. Пацијент је баш у муци, скрипци зубима. Пријатељ Глађеновићев иште комад гвожђа, дја га на огњишту јако угрејати, тек што није усјијано. Узме врело гвожђе, замота ладнији крај пешкиром, и дигнув најпре кошуљу болеснику, превуче му врели крај два пут преко леђа. Пацијент рикну да се соба тресе, и опет се дере, ал пријатељ кирург обложи му леђа ладним „умшлогом“, те се пацијент најскори утиша, не боле га више стомак.

Кирург га пита баш пред Глађеновићем како му је, је ли боље, боле ли га стомак. Пацијент одговори, да га стомак више не боле, но само га леђа пале. Ствар је добијена, само кад је бол у стомаку престао; то је главна болест, лако ће се лећима.

Сви се задивише, и Глађеновић и бакалова госпођа, и сам пацијент.

Оставе пацијента, па оду у једну биртију на чашу вина.

Глађеновић да донети најбоља вина; вредно је, јер је овом приликом много научио.

Сад при чаши вина пита пријатеља, од куд то долази, да стомак прође, кад се по леђи превуче врело гвожђе?

Пријатељ кирург му тумачи.

„Знате пријатељу Глађеновићу, то овако бива. Тај сирома трговац мал‘ да нема рака је стомаку: болovi су велики. Јасам учио шест латински школа, и прочитао сам све латинске докторске књиге. На једном месту сам напишао на ово: „sensatio fortior, optimis debiliorem.“ То ће рећи, учини да на другом месту још већма боле, па се оно прво не ће осећати, престаје први бол. Кад сам му превукао врело гвожђе преко леђа, то га је јаче болело него стомак, па се заборавио бол у

стомаку, за то је и сам признао, да га стомак не боле. Наравно, мора се гвожђе брзо превући, да не пали јако, и да не начини тако велику рану; а иначе се рана лакше излечи него стомак, па само кад је по стомак боље.“

„Ал ако га после неколико дана опет заболи стомак, шта ћемо онда?“

„Онда опет треба палити, ал новом начином.“

„Па кад опет заболе стомак?“

„Опет тако исто.“

„Ал ако ипак не престане?“

„Но, онда је већ неизлечим, и смрт ће га наскоро ослободити.“

„Тако је.“

Ту Глађеновић стане, начини учену лице, размишља и даје пријатељу са свим за право; пријатељу је опет мило, што га Глађеновић лепо сваћа, ал држи да и јесте не-побитно, што је он казао.

Тако је много које шта научио Глађеновић од свога пријатеља; а овај је доиста и припознат као особити лекар у предграђима, у „форштатима“ „Францштату“ и „Јозефштату.“

Већ је и Глађеновић почeo лечити, премда ће тек прву годину курса свршити.

Свршио је прву годину курса, и то добро, скину је једаред анатомију с врата, а друге године ће и онако већ учити како се лечи, „терапију.“ Он је то дуго звао „терапијом“, ал се после исправио.

Глађеновић пре него што ће започети другу годину курса, купио је већ књигу „терапију“ и почeo је читати, ма да је он праксу претпостављао теорији; он је радије учио „а постериот“, био је прави „емпирик.“

Да би скину са себе „субјектску форму“, обрије браду, и дао се бријати као и други „кунт“; али кад је правио какву велику „визиту“ сам се бријао, и то је с таком пажњом на себи извршио, да му се образ цаклио баш као политиран.

Сад некадашњи Ђока Глађеновић нешто солидније изгледа. Бадава, већ му је друга година настала, још годину дана, па ће свршити курс и моћи ће лечити по целом свету кога хоће, и ко хоће да се да од њега лечити. Већ сад промишља, хоће л' и онда држати официну, кад добије диплому. Мало га мрзи да му онда висе ти жути тањири о врати, ал с друге стране бријача много доноси, а мало га стаје. За сад репи у глави, да се официна за будуће одржи, а најпосле бог зна како ће испasti.

Покрај свог пријатеља кирурга упозна се и Глађеновић, па га већ зову да лечи.

Кад је мања болест, он препиши први рецепт доктора Јодока, што је господар Гицан узимао; ако је зло, онда други рецепт тог истог доктора. Та два рецепта била су му као два магнетска пола; но имао је он и многе узредне рецепте.

Једаред дође један добар млад газда, баш прави господар са села. Једва је 30 година стар, а већ пет година болује од грла; тако је изгубио глас, да не може више да говори. Доктори кажу, да има „Luftröhrenschwindsucht.“ Где тај није био да се лечи, па нема помоћи. Млада госпођа му јадикује. Једаред дође крадом сам у Пешту код једног сродника, сиромашног кројача и ту ће се неколико дана бавити, да што проба. Иначе је ходао по сокаци и могао је јести. Кројач ће му наћи доктора.

Болесник се зажели пите с месом, и ослови кројача, да га куд одведе. Кројач га одведе у „борбоћастов“, и госпођа по жељи начини питу с месом, што може бити. Ту се деси и Глађеновић. Одмах се упознаду. Глађеновић га шита, испитује, гледи му у очи, погледи му у грло, и већ зна шта му фали. То је, вели, „шуљ у реси“, може бити опасно, ако се што пре не излечи. Кројач каже,

да је већ позвао једног доктора, па ако му не буде боље, замолиће Глађеновића, да га он излечи.

Кад оду кући, дође доктор. Како је видио болесника, одмах се смрштио; човек сама кожа и кости, кашље да се удави, лице румено, а очи избечене да искоче.

Доктор му препиши нешто на форму првог рецепта доктора Јодока, да пије свака три сата једну кашику. Кад кројач испрати доктора, каже му овај, да одмах одведу болесника кући, јер не ће осам дана живити. Кројач се поплаши, отрчи Глађеновићу, па га на фијакеру одвезу у гостиону код „два лафа“, где је гостинничар био добар пријатељ болеснику.

Сад Глађеновић узме болесника у „куру.“ Да му најпре две три кашике од првог Јодоковог рецепта, а и онај други драстичан рецепт за господара Гицана већ се прави. Први је само као проба; Глађеновић је био заузет за драстичне ствари.

Готов је и други рецепт. Сад му од тога даје свака два сата по кашике; не сме тако брзо узимати као господар Гицан, јер је овај био „машина.“

Медицина јако оперира. Болесник је после подне са свим ослабио, ал се опет лакше осећао. Пред вече му да скувати вишње, и начини му од шећера и жуманџета велику порцију, да узима, кад га кашаљ јако нападне. Узео је нешто вишња, ал је почeo тако кашаљати, да му Глађеновић једва обустави жуманџетом кашаљ. Сад се болесник мало смири и заспи. Глађеновић изда жени, која га је чувала, строгу наредбу, како се има ноћу владати: чим се закашаље, одмах да мутура у уста по кашику жуманџета. За тим оде и сутра у јутру ће опет доћи.

Болесник је целу ноћ кашаљао, а чуварица га кљукала, мал' да га не угуши. Пред зору уморен опет заспи.

Кад око осам саахата пробуди се болесник, почне кашаљати, не може већ ни жуманџе да прима; чуварица виче за помоћ, кад то уђе Глађеновић. Болеснику су очи укочене, тек се стресе па издане.

Глађеновић брзо вата за пулс, таре му руке и ноге, болесник се не миче. Мете му руку на срце, срце јоште куца, пусти му брзо крв на руци; нешто мало крви изнђе, но болеснику је крај.

„Крв му је „прантик“, не би могао живити.“ Тако вели Глађеновић.

Јави се гостинничару, овај пошље одмах по родбину и госпођу, а самог мртвача прејави полицији, те га однесу у болницу код „Рокуса“.

Тај болесник је од младости био друг гостинничара и увек су добро живили, а сад му не трпи мртво тело ни два дана у кући. Ја, боји се да ће, ако га оставе, растерати „пасажере“ из „хотела“. Оно је тако; материјална корист збрисала је свак спомен негдашњег пријатељства, мртва лешина нема милости ни 48 саахата код најбољег пријатеља.

Ту је могао Глађеновић страдати са његовом „драстичном куром“ и рецептом доктора Јодока Nr. 2, као што га је он назвао; но срећа што се обнапло, да је болесник већ одавна страдао од неизлечиме болести, што је и самом варошком физику било познато. Глађеновић је у толико пофално, што је тај несретник за две недеље пре отпutova, него што би иначе.

Но та околност још није оборила Глађеновића; он је за то опет лечио.

Он се бавио са лечењем и штудирањем. Накуповао је књиге, има их већ доста, али није још све прочитao. Осим тога правио је и „кшевтове“, по највише по „кајзербаду“, онако као са господаром Гицаном.

А шта је са љубављу? зар је Глађеновић већ излапио? Ни најмање. Он ту ствар мето-дично тера. Истина љубав и штудирање нису пријатељи, а Глађеновић треба да штудира, ал он и од тога украде нешто времена.

Он до душе не ће више да иде на „ординарне“ фрајмузике, нити ће стати код капије са каквом собарицом у разговор, то му дерогира; но за то се не туђи од фрајала и дама. У „Јозефштату“ је Глађеновић чувен; једна фрајла, кнежева кћи, да полуди за њим, но он тражи веће партије, ма била каква старија удовица; на ситне партије ни не гледи. Већ се неколико удовица, што имају официну, понудиле, оне му се саме напред клањају, ал Ђока не ће ни да зна.

Кнежева кћи у Јозефштату добила би коју хиљаду, а и кнезу је Ђока у вољи: пустio му је једаред крв, па је оздравио. Његова се кћи тако забунила са Глађеновићем, да долази с другарницама чак из Јозефштата и шеће се поред Глађеновићевог прозора; а кад је прозор отворен метне унутра „буке“ цвећа. Кад Глађеновић дође кући, види цвеће, ал нема да се јако обрадује, но гледи равнодушно; та готово сваки дан му каква мете тако што на прозор. Он код њих није ни имао другог имена, него „der schöne Mediciner“, „der schwarze Katz“, „der junge hübsche Doktor“; шта ће му више! Глађеновић је био козмополитичне нарави, он није прави разлике због народности.

Кад га неколико дана нема код кнеза у Јозефштату, онда фрајла тражи прилику да га привуче. Тако је једаред изостао неколико дана, а фрајла се начини болесна; брзо зову Глађеновића, а кад он дође, фрајла оздрави. Бивао је код њих већ и на ручку. После ручка је приповедао кнезу о докторији, о „анатомичном музеуму“; кнез га је уважавао као „велеученог мужа“, и не би бранио да му буде зет.

Лепо се носио као увек, но солидније, као што је већ споменуто; брада обријана, она лепа астраганска брада! штета је; ал је опет није бацио, него је пре бријања одсекао и оставио за спомен. То је била прва брада после оног афера, кад му је мрки касапин ону најпрвију због Салике испчупао. Ако нема браде, а оно сад још већма упадају у очи његови коврчасти бркови, изглед му је јуначки. Сад тек Глађеновић изгледа докторски, ил' управо киуршки, мора мало да накрви шешир; и још се нешто берберско задржало, а то је, огледати се, сваки час чистити руком хаљину, намештати косу и гладити бркове.

Златан велики ланац и сат „анкер“ не сме фалити. Десна рука пуна прстења, ал баш на сваком прсту осим палца; на левој руци само један мали прстен, и то Саликин. Онај на десној руци на првом прсту, то је поклон милостиве госпође Гицанке. Кад је у женском друштву, а он скине с прста баш тај велики прстен, на коме је изрезано његово име, па се с њим сигра и по кадkad га пољуби као невешт, да га даме гледају. Кад даме то виде, све прскају од љубоморства, отимају му прстен из руке, и читају изнутра souvenir госпође Гицанке. Особито кнежева фрајла да изађе из коже од љубоморства. Друга опет, на коју Глађеновић слабо гледа, опет из љубоморства начини „виц“, шалу, пита каква је то дама била, која му је дала толики прстен, да би с њим могао вола убити; но то им је Глађеновић као „практикус“ добро протумачио. Он каже, да му милостива госпођа „de Гицанова“ за то није поклонила мали, „сүфтилан“ прстен, јер је била уodata, па би њен супруг могао помислити, да је у њега заљубљена; овако долази као из уважења, што их је сретно излечио, ал садржава опет нешто љубави, јер унутра у прстену стоји изрезано „N. de G. G. souvenir“, а то није бадава, на празно.

Глајеновић доиста и држи, да је госпођа Гицанка у њега заљубљена. Враг би га знао, може бити да и јесте, но шта му то помаже?

То је истина да је Глајеновић био и мало сујетан, ал то не чини ништа. Колико људи има, који нису сујетни? Ико има на што да је сујетан, за што да није?

Глајеновић и може бити сујетан, управо поносит, јер му је дед био прост граничар, отац берберин и то сеоски, а он је већ на прагу — доктор.

За то се и не чуди, што се за њега отијају. Хаљина има ваздан, „прецоза“, „шумука“, и новаца има, а имао би још више, да се не дружи с „бароном“. Па онда ове године свршава „курз“! Глајеновићу, та ти си најсрећнији човек! тако кад-кад сам себи говори по соби ходајући. Сад може бирати фрајле и даме удовице. Што му се нуде удовице негдашњих бербера, што имају официну, то му је већ досадно.

Он сад проводи љубав некако у идеалу, некако као што он има обичај писати „im hailigen Gaiste“, то јест љуби у духу, у срцу — одсутан.

Тако он сад љуби госпођу Гицанку. Он је приметио, шта! уверио се да је госпођа Гицанка у њега заљубљена. Глајеновићев логични и галантни склад каже, да и он мора у њу заљубљен бити.

Па шта је од таке идеалне љубави? шта му то користи, кад има супруга?

Ал у свету се свашта догађа; ако господар Гицан умре?

До дуне, он је за сад здрав, ал може умрети. Глајеновић је своју дужност учинио, излечио га је, ал је опет у божијим рукама. Може умрети, па у чије руке да дође милостива и богата госпођа Гицанка? Зар у туђе? онда боље у Глајеновићеве. Тако мисли Глајеновић. Боље он него други, а он није ни најмање крив, ако се тако догоди. То би онда била „партија“ за њега.

А шта је са Саликом? шта ли са споменом Милеве?

Милева и Салика! то су била два „конtrapola“ у срцу Глајеновића. Позитиван Салика, негативан Милева.

Милева је била лепа, а принципалова кћи, и још ривал лајман ту. То су три фактора, или као што Глајеновић каже, „калефактора“, која би сваког узбудила. Глајеновић је поштено мислио, да узме принципалову кћер, да му господар Макса преда официну, па би био задовољан. Милева га је презрела, дала се другом у објатија, његов задатак је решен и завршен. Мисли се, кад би случајно опет до Милеве дошао, би ли је волео, били је узео? Дуго се мисли, траг љубави стоји у срцу, ал опет изриче осуду: никад више! Тако ју је изгостирао, као она лајмана.

Но шта је са Саликом? Од куд она баш као сателит да дође за Глајеновићем у Пешту, а овамо никакве свезе?

Кад је Салика чула, да је Глајеновић отишао у Пешту, није могла одолети срцу, ма да је била с њим „фаше“, ного одмах хад за њим. Она се држи оног примера: „Die alte, erste Liebe rostet nie.“

Дође за њим у Пешту. Ту треба најпре да се смести. Узме стан код једне „хаузмајсторовиће“. Ту је била месец дана, тумараља је које куд, не једаред је плакала, не може никде да нађе на Глајеновића, Недељом се шета, тражи официне, опет не може Глајеновић да нађе. Само да га види, да се с њим састане, једаред да се разговара, опростила би му целу Милевину комедију. Знала је она, да је то само „каприџ“ од њега, и да он ју воле.

Тако су јој пролазили месеци, а о Глајеновићу ни гласа. Једаред чује од своје „вешерке“, Дренкованове газдарице, да је она

видела једног „феш“ субјекта код ње, управо код Дренкована, који по описивању са свим наличи на Глајеновића. Ал јој је још и то исприповедала, да је тај исти у „косту“ и „квартиру“ код Шпицедерке, што учи бачички курс. Салика у једном магновењу мисли да може бити, а у другом, да не може. Код Глајеновића је све можно. Међутим је видио јурат, и допала му се.

До три дана би ће онај знаменити „бордојастовски“ бал, и јурат поднесе Салики билету. До сада није још никакве љубави било између ње и јурата. Но кад је дошла на бал и видла Глајеновића са Шпицедерком, било јој је доста; а тако исто и њему. Да је Ђока то знао, не би се са Шпицедерком упознао. Он је њу познао, ал се чинио да је не познаје. Но и њено је око њега одмах познало, и да јој је пружио руку, никад не би јурата ни погледала.

Ал видиш чуда! Глајеновић окреће главу од ње, Шпицедерка му заробила зеницу, не сме на њу ни гледати; то је много! Јурат се окреће око ње, и она хоће да прави пркос, и има право.

Још би могло што међу њима бити, само да се није дододио онај жалосни призор при крају бала, кад су се тамо са шалови замотавали, и једно на друго бонбоне бацали. То је био за њих *casus bellū*, и то за навек. Шпицедерка приотела Глајеновића, а јурат опет Салику.

Никад се више не могу искрено приближити и свезати, баш за то, што су се некад тако јако волели.

За то он ју и није тражио, а ни она њега. Они су били отети, заробљени.

За то јој се Глајеновић није јавио љубазним погледом, кад је видио на дурбину, како седи покрај јурата. И она је од њега окретала лице, само је пламенит поглед на њега бацала. Код ње је остало ипак више љубави, него код Глајеновића.

Но наста опет велика промена.

Јурат положи адвокатски испит, а Салика остане опет усамљена. Растопи се и друга љубав. Јурат јој до дуне обрицао, да ће се вратити и њу кући одвести, ал нити је он озбиљно мислио, нити је она веровала.

Шта ће сад Салика?

Тешко јој пао и прелазак из прве љубави у другу; а сад да забаса из друге у трећу? Страшно. Мисли се, не би ли боље било из друге опет у прву?

Она је готова; ал како стоји са Глајеновићем? Не знам шта би и онда било, да не беше јурата; сад као курзиста, што већ свршава, а негда тек субјект, то је са свим други рачун.

Салика је пратила све Глајеновићеве кораке, без да је он за то и знао.

Дренкованка јој је све достављала. И то је Салика знала, да је и Глајеновић усамљен. Хоће да покуша срећу.

Начини са Дренкованком план, да Глајеновића изненади. Дренкован ће звати Глајеновића на вечеру. Салика ће бити сакривена у „шпајсу“, врата до собе.

Глајеновић се једва дао намолити, јер се већ држао за нешто веће од Дренкована. С њим се тек случајно састајао, и то ретко у „бордојастову“. Тако исто и са Рингелбахом се ретко састајао, но ипак би га из зафалности увек почастио, ал му не да увек за право, и већ се дишпута с њим о медицини.

Дакле Глајеновић дође на вечеру.

Лепо вечерјају, Дренкован му једнако пуни чапшу, куца се, рад је да га подгреје. Но не иде то тако лако. Дренкован покуша с другог краја; такне се слабе стране, где ће се Глајеновић угрејати, у љубав и песме. Зна се, да су у певању ривали, па ће се у певању заборавити и боље пити.

Дренкован почне певати, Глајеновић секундира, а Дренкованка држи „алт“. Трио красно иде. После почне Глајеновић, Дренкован секундира, а Дренкованка опет држи „алт“. Још лепше иде. Сад се опет куцају, пију, па опет Дренкован почније. То натицање је трајало до никле, док га Дренкован не прекиде.

„Ал Ђоко, јест’ да имаш глас; бадава, надмашно си ме.“

„Још то није ништа, нисам са свим при „хамуру“, морам да штудирам; није шала! рад сам почетком нове године диплому добити. Ал да си ме чуо, кад сам певао код господара Гицана! сам себи сам се чудио; господар Гицан ми је после казао, да воле мене слушати, нег оперу. Ал и био сам добре воље; шест недеља живио сам с њима као бубреж у лоју, возао сам се о његовом трошку, дијурну моју сам имао, а на послетку добио сам дванаест дуката и овај прстен. Да је „кура“ дуже трајала, било би и више.“

„И ти баш од госпође Гицанове добијај прстен?“

„А да; видиш шта је изнутра, читај!“

„Наталија де Гицан, г. Ђ. Г. совувенир. Красно! Шта је то „совувенир“?“

„Не знам ти управо ни сам; не ћу да питам, но то ће бити француски или енглески, и ваљда произлази од суверендора, великог дуката, да је прстен чисто суверендорско злато.“

„Тако ће и бити. Но та госпођа Гицанка мора да је бацала око на тебе, од куд баш прстен да ти да?“

„Мож‘ и то бити. Увек ме очила у сред очију; знаш позна то човек по женској, кад га воле, па и кад смо се праштали, јако ме је стисла за руку.“

„То је већ ту. Ти си баш сретан, привлачиши женске као магнет. Ал кажи ми, коју си ти у твом веку најволнео?“

„Ко би то на памет знао! Морао би их најпре од почетка, од прве преbroјати. Но чекај . . . . док се промислим . . . . од те две сад управо не знам коју, Милеву Гаврину сестру, или Селингер Салику.“

„Ал кажи коју си већма волео?“

„Једнако обадве, ал Салика је имала боље срце; Милева је била подсмешљива, тако је и прошла.“

„Па да ли још волеш Салику?“

„Не волем је. Која се са јуратима разговара, па не може бити Глајеновићка, и да тог није било, можда би што још и било; јер бадава, Салика је лепа девојка, а за мене би и у ватру скочила.“

Салика је све то слушала, но ове последње речи јој се тако косну срца, да се већ није могла више уздржати, него отвори врата, па кљекне пред Глајеновића.

„Lieber Gjoka! Ти си мене оставио, не ја тебе; ти си хтео Милеву узети, а она није хтела. Ја сам за тобом дошла. Ја јурата нијам познавала; само ми је дао билету за бал, ал кад сам видла ту Шпицедерку, била ми је крвава, па сам правила мало „труц“. Опрости ми! ја ћу теби све опростити!“

Хоће да нагне главу на Глајеновићеве ноге, ал Ђока брзо устане, узме шешир и формално побегне; само се чуло „нисам ја више твој!“

Сирота Салика оста плачући, и Дренкованов план није рђаво испао.

Салика сад тек види да је пропала. У Новом Саду још се надала, ма да се већ онде прекинуло. Ал то је било код ње привремено; чекала је, била је уверена да Милева волије лајмана, него Глајеновића. Кад је јурат отишао, мислила је, да ће се како год опет измирити.

Сад се тек и Салика закуне, да га никад више не ће волети, и избаци га из срца, као негда Милева лајмана.

Шта је дало Ђоки повода, да баш тако свирепо са Саликом поступа?

То је загонетка коју треба решити.

Где су оне задате речи? где су заклетве, положене на „фрај-музик“ у Новом Саду, због чега је од касапа страдао?

Глађеновић је био човек мекана срца. Побојао се да ће га плач Саликин победити, па је испред тога плача побегао. Могао је стари спомен оживити, то би му могло због „партије“ шкодити; за то је волео силом се показати жесток. Јер све је бадава. Он сопарницу Салику већ не би могао узети. Но да једаред за свагда с њом прекине, напише јој ово писмо:

„An die Stumadl Salika Selinger, poste restante abzugeben baim Herrn Sebastian Drenkovan, Student und Kirchesenger. Pest, bai der grihish nicht katolishe Kirhe.“

Mein Herz klopft nit mer für inen, si san holt a Stumadl und ih vill doktor sayn. Kems mir Ruh, es kibt gnuh juraten und soldoten, mir prauhens nit mehr, veg majner kenens auch den Fleishoker hajraten. Салика мене

више видит не ћеш, ade auf ewikeit.
Gjoka von Gladenovics, manupropria,
im Monate April vird shon kyrurg
sein.“

Кад је Салика то писмо добила, није више ни плакала, него га је поцепала и бацала у ватру.

Глађеновић пак казао је Дренковану и Дренкованици, да се више с њим тако не шале, јер ће он то као увреду узети, и не ће се више никад с њима разговарати.

(Продужиће се.)

ЛАРАБИЈАТА.

Од ПАВЛА ХАЈЗЕА.

Сунце се још није родило. Над Везувом се спустила сива магла, која се чак до Напуља ширila и варошице на морској обали покривала. Море је било мирно. Али на марини, која је под високом сорентинском обалом у једном уском заливу смештена, ишли су већ рибари са својим женама да превуку на обалу чунове с мрежама, које су преко ноћи за риболов расирене биле. Други су опет опремали своје барке, угајали јадра и износили весла из срова, који су дубоко у стену удубљени и решеткама затворени, јер се ту бродарска опрема преко ноћ остављала. — Нико није био беспослен; и старци, који нису више возили по мору, помагали су извлачiti мреже, а по где-где стајала је по која бака с вртеним у руци на равном крову, или се са унучадима занимала, док јој је међу тим кћи своме мужу помагала.

„Видиш Рахило? ено нашег попа“, рече нека бака једном девојчуцу од својих 10 година, које је поред ње вртено махало, „баш сад улази у лађу. Антонино ће да га превезе на Капри. О, пресвета богородице! како неиспаван изгледа наш господин!“ — И за тим покаже руком на једног малог умиљатог свештеника, који је у барку баш седао, по што је најпре своју црну мантију пажљиво подигао и преко дрвене клупе простръо. Сви на обали прекину посао, да виде како ће се свештеник кренути, а он се лево и десно љубазно клањао и поздрављао.

„А за што иде он на Капри, мајко?“ запита дете. „Затамо немају људи свог свештеника, кад напег позајмљују?“

„Не будали,“ рече бака. „Имају их доста, и најлепших цркава, па још и једног пустињка, кога ми немамо. Али има тамо једна отмена гospођа, која је дуго овде у Соренту живела и која је била јако болесна, па је попа морао често ићи к њој, кад су мислили, да не ће ноћ преживети. Али пресвета богородица јој поможе, те је оздравила и могла се сваки дан купати у мору. Кад је одавде полазила тамо преко на Капри, поклонила је лепу гомилу дуката на цркву и сиротињу и није хтела пре огићи, док јој попа не обећа,

да ће је тамо посећавати и да ће је исповедати. Јер то је за дивно чудо, што она о њему мисли. А ми се можемо за срећне држати, што њега имамо за свештеника, који врлине има, као какав владика, и за кога се и великаши распитују. Да га Бог поживи! — На то махне с руком чамцу, који се баш хтеде од обале отиснути.

„Хоћемо ли имати лепо време, синко?“ запита мали свештеник и погледа сумњиво к Напуљу.

„Сунце се још није родило“, одговори бродар. „То мало магле ће лако растерати.“

„А ти веслај, да још пре врућине стигнемо.“

Антонино баш ухвати велико весло, да барку отисне, али у тај мах застаде и погледа на високи стрми пут, који од варошице Сорента к марини води.

Горе се указа једна девојка витког стаса, која је преко камења хитила и марамом махала. Под пазухом је носила један завежљај, а одело јој беше доста сиротињско. Али је ипак имала скоро отмен, само мало дивљи начин, да главу настраг држи, а црни курјук, који је преко чела савила, стајао јој је као дијадема.

„На шта чекамо?“ запита свештеник.

„Ено иде још неко овамо, јамично хоће на Капри. Ако ви допустите, оче — за то не ће спорије ићи, јер је то једно младо девојче од својих осамнаест година.“

У том тренутку појави се девојка иза зида, који криви пут обима. „Лаурела?“ рече свештеник.

„Шта ће она у Капри?“

Антонино слеже ранимима. — Девојка се приближивала брзим кораком и гледала је преда се.

„Добар дан, Ларабијато!“ повикаше неколико младих бродара. — Они би без сумње и више шта рекли, да их није присуство свештениково држало у запту; јер онај неми дрски начин, с којим је девојка њихов поздрав примила, као да је разузданике дражио. —

„Добар дан, Лаурело“, — рече сад и свештеник. „Како је? Хоћеш и ти на Капри?“

„Ако ми је дозвољено, оче!“ — Питај Антонина, он је патрон барке. — Сваки је господар своје имаовине, а господ Бог је над нама свима.“

„Ево по карлина“, рече Лаурела, и није младог бродара ни погледала. — „Ако се за ово могу превести.“

„Ти га можеш боље требати, него ја,“ промрмља бродар и гури неколико котарица с неранџама у врај, да начини места. Носио их је преко на продају, јер на том степенитом острву не роди толико, да би могло многе посетаче намирити.

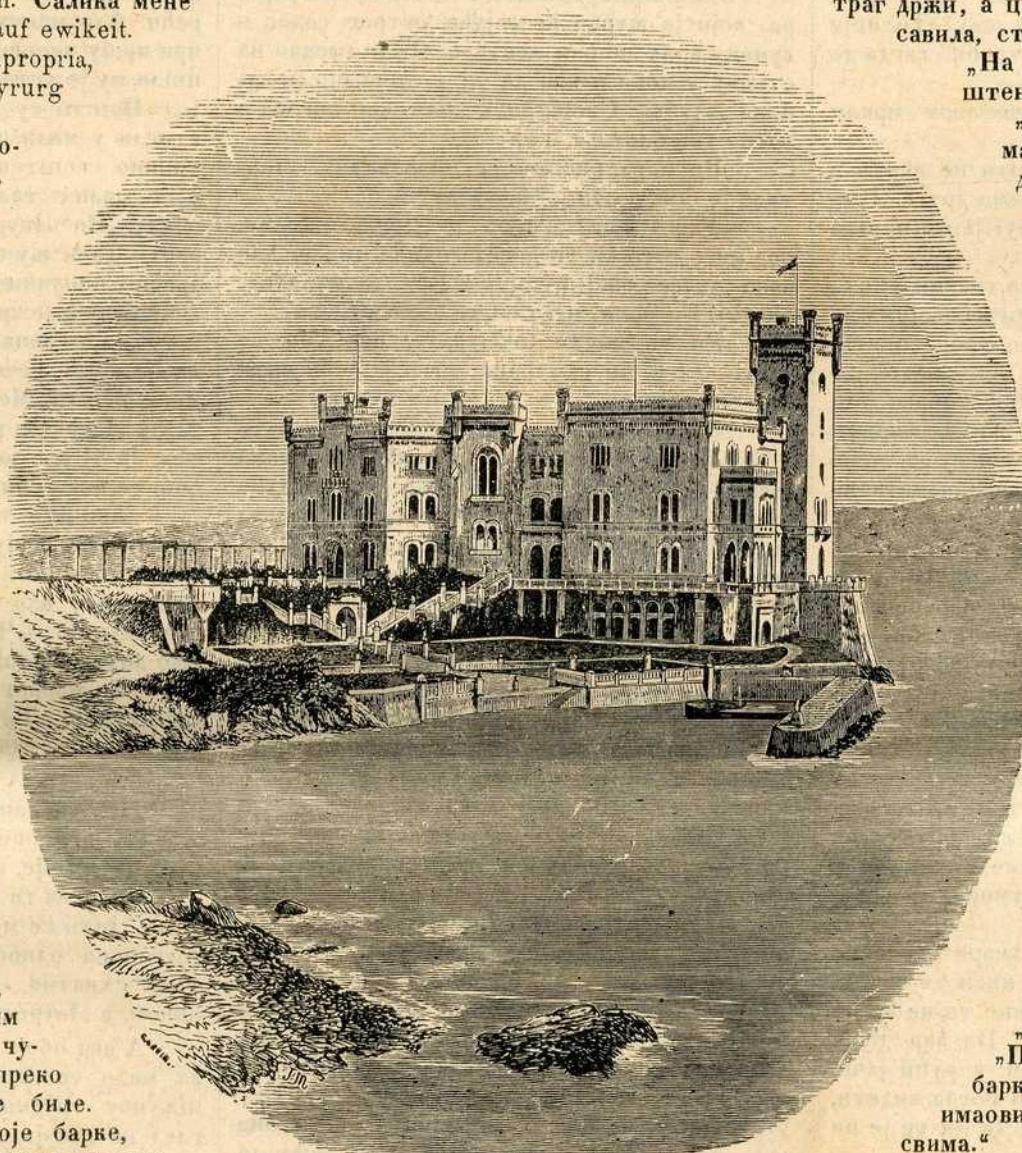
„Ја не ћу да ме бадава возите“, одговори девојка и сабере црне обрве.

„Ходи само, дете,“ рече свештеник. „Он је добар младић, па не ће да се обогати од твоје сиротиње. Хајде, ходи овамо — и пружи јој руку — па седи овде до мене. Видиш, он ти је прострьо свој капут, да мекше седиш. На мене није толико пазио. Али младеж тако увек чини. На једну малу девојчицу више се пази, него на десет свештеника. Но, но, не требаш се извињавати, Тонино; то је тако божија уредба, да се једнаким слаже.“

Лаурела је међу тим ушла у барку и села је, по што је најпре отиснула капут на страну, без да је речи рекла. Млади бродар остави га и промрмља нешто кроз зубе. Онда се снажно отисне од обале и мала барка одлети у море.

„Шта имаш ту у завежљају?“ запита свештеник, кад су се возили преко мора, које се баш од првих сунчаних зракова расветлило.

„Свиле, преће и један лебац, оче! Свилу треба да продам на Капри једној жени, која прави траке, а прећу једној другој.“

Мирамаре.

„Јеси ли то ти сама прела?“

„Јесам, господине.“

„Ако се добро опомињем, и ти си учила правити траке.“

„Јесам, господине. Али ми је сад матери све горе, па не могу никуда из куће, а сами да купимо разбој, не би га могли платити.“

„Дакле јој је горе! Ох, ох! Кад сам о ускрсу код вас био, била је још на ногама.“

„Пролеће је увек најгоре доба за њу. Од кад смо оне велике буре и земљотресе имали, непрестано је морала лежати од бола.“

„Не пропуштај молити се Богу, дете моје. Преблагословена богородица ће те слушати. Буди добра и вредна, па ће добро бити.“

После једне почивке рече: „Кад си преко обале долазила, викали су ти: добар дан, Ларабијато! За што те тако зову? То није лепо име за хришћанку, која треба свагда да је блага и смиренा.“

Девојка се зажари у читавом мрком лицу, а очи јој севаху.

„Они ми тако пркосе, што не играм и не певам, и што не ћеретам као друге. Требало би да ме оставе на миру; ја им ништа не чиним.“

„Али ти би могла бити са сваким умиљањем. Нека играју и певају друге, којима је живот лакши. Али лепу реч проговорити, пристоји се и невеселом.“

Она спусти поглед и сабере обрве још већма, као да је хтела под њима скрети своје црне очи. Ђутећи возили су се неко време. Сунце је већ стајало величанствено над бреговима, врх Везува се помолио из облака, који су му подножје још застирали, а беле куће у равници сорентској блестале су се између зелених вртова од наранаца.

„Јеси ли што чула о оном сликару, .Лаурело, о оном Неаполитанцу, што те је хтео узети?“ запита свештеник.

Она махаше главом.

„Он је онда дошао да те сними. За што си га одбила?“

„А за што је он то хтео? Друге су лепше од мене. Па онда — ко зна шта би он с тим учинио. Могао би ме опчинити и душу ми оскврнити, или ме уморити, говорила је мати.“

„Не веруј тако грешне ствари“, говорио је свештеник озбиљно. „Зар ниси ти свагда у божијој руци; без његове воље ти не ће ни једна длака на глави фалити? Па зар да је човек са таком једном сликом у руци јачи, него господ Бог? — Па онда си могла видети, да је он теби добра жеље. Да ли те је он иначе хтео узети?“

Она је ћутала.

„Па за што си га одбила? Кажу да је био ваљан и угледан човек, и могао би тебе и твоју матер боље хранити, него ти сад са то мало предива.“

„Ми смо сироти,“ рече она жестоко, „а моја мати је од толико времена болесна. Ми би му само на терету били. А и ја нисам за господина. Кад би његови пријатељи к њему дошли, он би се стидео мене.“

„Шта ти говориш! Та ја сам ти казао, да је он добар човек био. Па осим тога хтео је да се пресели у Сорент. Такав ти не ће скоро доћи, који вам је као с неба послан био, да вам помогне.“

„Ја не ћу никаквог мужа, никад!“ рече она упорно и као за себе.

„Јеси ли се заветовала, или хоћеш да идеши у манастир?“

Она махаше главом.

„Људи имају право, што ти пребацију да си тврдоглава, ма да оно име није лепо. Зар не помишљаш, да ти ниси сама у свету и да с твојим југунетвом твојој болној матери живот и болест само огорчаваш? Каквих важних узрока можеш имати, да сваку по-

штену руку одбијаш, која хоће тебе и твоју матер да потпомогне? Одговори ми, .Лаурело!“

„Ја и имам један узрок,“ проговори она тихо и устежући се; „али не могу га казати.“

„Не можеш казати? Па ни мени не? твоме свештенику, коме ти иначе све исповедаш и коме верујеш да ти добра жељи? Или ваљда не?“

Она климне главом.

„Дакле олакшај срцу, дете моје. Ако имаш право, то ћу ја први бити, који ће ти дати за право. Ти си млада и мало познајеш свет, па би се доцније могла кајати, што си због детињастих мисли своју срећу програла.“

Она баци брз плашљив поглед на бродара, који је журно веслајући острог седео и вунену капу на очи навукао. Он је гледао на страну у море и као да се у своје мисли дубоко задубио. Свештеник виде њен поглед и нагне уво ближе к њој.

„Ви мага оца нисте познавали“, шаптала је она, а очи јој беху мутне.

„Твога оца? Та он је умръо, мислим, пре него што си ти десет година имала. Али како да је твој отац — Бог да му душу прости — крив, што си ти тврдоглава?“

„Ви га нисте познавали, оче! Ви не знаете, да је он сам крив, што је моја мати болесна.“

„Како то?“

„Јер ју је зlostавио и тукао и ногама газни. Ја памтим још оне ноћи, кад је кући долазио и у беснилу био. Она му није никад ни речи рекла и чинила је све, што је он жељео. А он ју је тукао, да ми је срце хтело пући. Ја сам онда навукла покривач преко главе и чинила сам се, као да спавам, али сам целу ноћ плакала. Па кад ју је видео на земљи, преобразио се махом и подигао ју је и љубио тако, да је викала, да ће је угушити. Мати ми је забранила да никад ни речи о томе не кажем; али ју је то тако болело, да сад после толико година, од кад је он умръо, још није оздравила. И ако — не дај Боже — рано умре, то ја знам, ко ју је убио.“

Мали свештеник је махао главом и чинио се као да се с мислима бори, у колико ће девојци дати за право. Најпосле рече: „Опрости му, као што му је твоја мати оправила. Одврати твоје мисли од тих жалосних слика, .Лаурело! Наступиће лепша времена за тебе, где ћеш на све заборавити.“

„Никад не ћу то заборавити,“ рече она и стресе се. „И знајте, оче, за то хоћу да останем девојка, да ником не будем подчињена, који би ме зlostавио, па онда милошао. Сад кад хоће ко год да ме туче или миљује, знам се бранити. Али моја мати већ се није смела бранити, није се могла одбранити од удараца, нити од пољубаца, јер га је волела. А ја не ћу никог тако да волем, да после за њега болујем.“

„Зар ти сад ниси дете и не говориш као неко, ко ништа не зна о ономе, шта се на земљи догађа? Зар су сви људи, као што је твој сирома отац био, да свакој ћуди и страсти попуштају и са својим женама рђаво поступају? Зар ти ниси видела доста ваљаних људи у читавом суседству, и жена, које у миру и слози са својим мужевима живе?“

„Ни о мом оцу није нико знао, какав је према мојој матери био, јер би она пре хиљаду пута умрла, него што би то коме казала или се потужила. А то све за то, што га је волела. Кад је љубав така, да она човеку уста затвара, кад треба за помоћ да виче, и човека немоћним чини против горег нечег, него што и најгори непријатељ може неком учинити, онда не ћу никад моје срце да дам човеку.“

„Ја ти кажем, да си ти дете и да не знаш, шта говориш. Много ће тебе срце и питати, да ли ти хоћеш да љубиш или не, кад његово време буде дошло, онда ти не ће ништа помоћи, што си сад себи у главу увртила.“ — После једне почивке рече: „Зар си ти слутила, да ће онај сликар с тобом сиров бити?“

„Он ме је гледао погледом, какав сам видела у мог оца, кад је матер молио и у наручја узимао, да јој опет лепу реч рекне. Те погледе ја познајем. Има их и онај, који је у стању тући своју жену, која му није никад ништа на јао учнила. Ја сам се згрозила, кад сам те погледе по ново видела.“

За тим је по дуже ћутала. И свештеник је ћутао. Он је јамачно размишљао о многим лепим пословицама, које би могао девојци рећи. Али присуство младог бродара, који је при kraју исповести немирнији постао, запушило му је уста.

Пошто су после путовања од два сата стigli у мали залив код Капри, изнесе Антонино свештеника из барке преко последњих малих таласа и спусти га смерно на обалу. Но .Лаурела није чекала, док се он врати да и њу изнесе; она скупи сукњу, узе дрвене папучице под десну, а завежљај под леву руку и искрца се брзо на суво.

„Ја ћу данас на сваки начин дugo остати на Капри,“ рече свештеник, „ти немој на мене чекати. Можда ћу тек сутра доћи кући. А ти, .Лаурело, кад дођеш кући, поздрави матер. Ја ћу вас још ове недеље посетити. Ти ћеш се без сумње још данас вратити?“

„Ако буде прилике“, рече девојка и почне намештати своју сукњу.

„Ти знаш, да и ја морам натраг,“ рече Антонино, као што је он мислио, са свим равнодушно. „Чекају на тебе до вечерња. Ако дотле не дођеш, мени је све једно.“

„Ти мораши доћи, .Лаурело,“ упадне мали свештеник. „Ти не смеш твоју матер преко ноћи саму оставити. — Имаши ли далеко да идеши?“

„На Анакапри, у један летњиковач.“

„А ја морам горе на Капри. Бог нек те чува, дете моје, и тебе, сине мој!“

.Лаурела га пољуби у руку и рече „збором“, што се могло и на свештеника и на Антонина односити. Али Антонино то није тако схватио. Он скине капу пред свештеником, а .Лаурело и не погледа.

А кад обоје одоше, попрати очима само мало свештеника, који је по дубоком шљунку трудно корачао, па онда баци поглед на девојку, која се упутила десно на висину, заклонивши руком очи од жарког сунца. Пре него што се пут горе иза зидова савијао, застаде она за један тренутак, као да се мало одмори, и обазре се. Марина је лежала пред њеним ногама, око ње се подизала кршна стена, море се плавило у необичној дражи — било је заиста вредно, да се човек окрене. Случај хтеде, да се њен поглед, прелетивши преко Антонинове барке, сусреће са погледом, који је Антонино за њом управио. Обоје се тако кренуше, као људи, који хоће да се извине, што се нешто само из непажње догодило. За тим девојка продужи свој пут.

Био је један сат после по дне, а Антонино је седео већ два сата на једној клуни пред рибарском крчмом. Морало му се нешто по глави врсти, јер је сваких пет минута нагло устајао, излазио на сунце и гледао пажљиво на путове, који лево и десно воде двема варошима на острву. Време му се чини сумњиво, рекао је крчмарци. Оно је истина ведро, али он познаје ту боју неба и мора. Исто тако је изгледало пре последње велике буре, кад је једну инглеску породицу

једва с тешком муком на суво изнео. Она ће се још сећати.

„Не сећам се“, одговори жена.

„Дакле, помислите на мене, ако се још до вечера промене време.“

„Има ли много господе тамо преко?“ запита крчмарница после кратког ћутања.

„Сад тек почиње. До сад нам је рђаво ишло. Они, који због купатила долазе, споро се искупљају.“

„Пролеће је касно наступило. Јесте ли ви вине заслужили, него ми овде на Капри?“

„Не би дosta било, да два пут на недељу једемо да само од барке живимо. По кад-кад однесем писмо у Напуљ, или извезем каквог господина на море, који хоће да пеца рибу — то је било све. Али ви знате, да мој ујак има оне велике баште од неранаца и да је богат човек. Тонино, вели он, док сам ја жив, ти не ћеш трпети нужду, а и после ћу се за тебе побринути. Тако сам с божијом помоћу претурио зиму.“

„Има ли ваш стриц деце?“

„Нема. Он се никад није женио и био је дugo ван земље, где је леп новац заслужио. А сад намерава узети у закуп велике риболове, и хоће мене да намести над свима.“

„О, па то сте ви срећан човек, Антонино.“

Млади бродар слегне раменима. „Сваки има нешто, што га пече“, рече он. За тим скочи и стаде гледати и лево и десно, какво је време, ма да зна, да се само с једне стране погађа време.

„Ја ћу вам донети још једну боцу. Ваш стриц може платити“, рече крчмарница.

„Само још једну чашу, јер вам је вино сувише јако. Глава ми је већ са свим уграђана.“

„То вино не иде у крв. Можете пити колико хоћете. Ево иде мој муж, с њим морате мало седити и разговарати.“

Изанста, са мрежом преко рамена, с црвеном капом преко кудраве косе, слизио се господар крчије са виса. Он је однео био рибу у варош, коју је она отмена госпођа наручила, да малог свештеника сорентског почасти. Кад смотри младог бродара, махне срдачно руком на њега, поздрави га, седне после до њега на клупу и почне питати и приповедати. Баш донесе крчмарница другу боцу правог, некрштеног каприског вина, кад с лева за кврча шљунак и Лаурела се указа. Она их поздрави главом и застане.

Антонино скочи. „Ја морам ићи“, рече он. „То је девојка из Сорента, која је јутрос са господином нашим дошла, па хоће до вечери да се врати к болесној матери.“

„Но, но, дugo је још до ноћи“, рече рибар. „Ваљда ће имати времена, да једну чашу вина попије. Хајд' жено, донеси још једну чашу.“

„Захваљујем, ја не пијем“, рече Лаурела и оста подалеко од њих.

„Наточи само, жено, наточи! Она хоће да је човек моли.“

„Оставите је“, рече бродар. „Она је тврдоглава; што један пут не ће, на то је нико не ће приволети.“ — За тим се на брзо оправсти, отрчи до барке, одрепши конопац и стане чекајући девојку. Она се јави још један пут крчиару и крчмарци, и пође устежући се к барци. Обазирала се на све стране, као да очекује, да још ко год дође. Али на мариини не беше никога; рибари су спавали или су се са удицама и мрежама по мору возили, неке жене и деца седели су код врата, спавајући или предући, а странци, који су јутрос прешли, чекали су са повратком, док се заради. Она се и није могла дugo обзирати, јер пре него што се одбранити могла, узео ју је Антонино на руке, и однео је као дете у барку. Она скочи и он унутра и после неколико тренутака су већ били на широком мору.

Она је села напред у барку и окренула му је у полак леђа тако, да ју је само са стране могао видети. Црте су јој биле још озбиљније, него обично. Преко ниског чела висила јој је коса, око танких ноздрва држала јој нека необична црта, пуна уста беху јој затворена. — Док су се тако неко време по мору возили, осети она жеђу, те извади лебац из мараме и повеже је преко главе. Она почне јести леба; то јој је био ручак, јер на Капри није ништа окусила.

Антонино то није дugo гледао. Он узе из једног кошара, који је јутрос био пун неранаца, две и рече: „Ево ти нешто поред леба, Лаурело. Немој мислити, да сам их за тебе оставио. Откотрљаје се из кошара у барку, а ја сам их нашао, кад сам празне кошаре опет у барку метуо.“

„Једи их ти. Ја сам задовољна с мојим лебом.“

„Оне разхлађују у врућини, а ти си далеко ишла.“

„Дали су ми горе чашу воде, па ме је то разхладило.“

„Како хоћеш“, рече он и баци их натраг у кошар.

За тим ћуте. Море је било равно као огледало и једва је пљускало око барке. И беле морске птице летиле су мирно по свој пљен.

„Ти би могла те две неранце твојој матери однети,“ отпоче опет Антонино.

„Ми имамо неранаца код куће, а кад нам их нестане, она ћу ићи, па ћу купити.“

„Однеси их само, и поздрав од мене.“

„Она те и не познаје.“

„Па можеш јој ти казати, ко сам.“

„Не познајем те ни ја.“

То није било први пут, да га се тако одрица. Пре године дана, баш кад је сликар био дошао у Сорент, десило се једаред у недељу, да се Антонино са другим момцима на једном празном месту поред друма бочија играо. Ту је сликар први пут сусрео Лаурелу, која је, носећи крчаг с водом на глави, поред њега прошла, без да га је погледала. Неаполитанац, збуњен њеном лепотом, стаде и гледао је за њом, ма да је у међи игре био и да се могао у два корака склонити. Једна тврда лопта, која га је у ногу ударила, морала га је опоменути, да ту није место, где се премишља. Он се окрене, као да очекује извинење. Млади бродар, који је лопту бацио, стајао је ћутећи и дрско у средини својих пријатеља, те је странац видео, да је најбоље не упуштати се у кавгу, и отићи. Но о томе се ипак говорило, а особито, кад је сликар Лаурелу јавно запросио.

„Ја га не познајем“, рекла је Лаурела срдито, кад ју је сликар запитао, да ли она њега због оног грубог момка одбија. А и њој је онај гозор дошао до ушију. Од оног добра јамачно га је познала, кад се с њом сусрео.

Сад су седели у барци као најљући непријатељи и обојима је срце куцало смртно. Лице Антониново, које је обично благо било, зацрвенило се од јарости; он је веслом тако јако ударао по таласима, да је пена прскала преко њега, а усна су му тако задркавала, као да је страшне речи говорио. Она се чинила, као да то не примећује, хтела је да са свим равнодушно изгледа, нагла се преко краја чамца и пропуштала је таласе кроз прсте. После је опет одрепшила марму и намештала косу, као да је сама у чамцу. Само су јој обрве још дрктале, и узалуд је држале мокре руке на заражене образе, да их разлади.

Били су на сред мора, ни из близа ни издалека није се видело ни једно јадро. Острво је остало иза њих, обала је била далеко и ни једна морска птица није прелетала преко тихе мирне самоће. Антонино погледа око себе. Чинило се, као да му нека мисао

дође. Црвенила неста на једаред са његових образа и он испусти весла. Нехотиће погледа Лаурела на њега пажљivo, али без страха.

„Ја морам крај учинити“, прену бродар. „Већ ми сувише дugo траје и чудим се, како до сад због тога нисам пропао. Ти ме не познајеш, велиш? Зар ниси доста пута гледала, кад сам поред тебе пролазио као безуман, и имао пуно срце да ти искажем? А ти си се само кревељила и окретала ми леђа.“

„Шта сам имала с тобом говорити?“ рече она кратко. „Ја сам видела, да си ти хтео са мном да започнеш. Али ја нисам хтела да људи са мном уста испирају за ништа и опет ништа. Јер те за мужа не ћу, ни тебе, нити никог другог.“

„Нити никог другог? Тако не ћеш увек говорити. Зар што си сликара одбила? — Она си још била дете. Доћиће време, кад ће и теби самовање додијати, па онда ћеш, као што си ти махнита, поћи ма за кога.“

„Нико не зна своју будућност. Може бити, да ћу и ја моје мисли променuti. Шта се то тебе тиче?“

„Шта се то мене тиче?“ плану он и скочи са свога седишта тако нагло, да се чун заљуља. „Шта се то мене тиче? И ти то још можеш питати, кад знаш како је са мном? Онај мора бедно пропасти, кога код тебе срећа боље послужи, него мене!“

„Јесам ли се ја теби икад обећала? Могу ли ти ја шта, што си ти махнит? Ка-кво право имаш ти нада мном?“

„О“, повика он, „јесте, не стоји написано, да то није ни један адвокат латински написао и запечатио; али то знам, да имам толико права над тобом, као што имам права доћи у небо, ако сам на земљи ваљан био. Мислиш ли ти, да би ја могао гледати, да ти са другим идеш у цркву, а девојке да пролазе поред мене и да слежу раменима. Да ли да доживим ту погрду?“

„Чини шта знаш. Мене не ћеш застрашити, ма колико ти претно. А и ја ћу чинити, шта ја хоћу.“

„Ти не ћеш дugo тако говорити“, рече он и уздрхта се по читавом телу. Ја сам дosta човек, да не допустим, да ми така јогуница не огорчава живот још дуже. Знаш ли ти, да си овде у мојој власти и да мораш чинити, шта ја хоћу?“

Она се мало стресе и севну очима на њега.

„Убиј ме, ако се усуђујеш“, рече она полако.

„Човек ништа не треба у полу да чини“, рече он промуклим гласом. „Има умору места за нас обоје. Ја ти не могу помоћи, дете“, — и он је говорио скоро сажалевајући, као иза сна — „али ми морам доле, обоје, заједно, и сад!“ продере се и ухвати је напрасно обема рукама. Али у тај мах повуче десну руку натраг, крв прокуља, она га је јако ујела.

„Морам ли чинити, шта ти хоћеш?“ повиче она и брзо окренувши се отисне га од себе. „Дед' покажи, јесам ли у твојој власти!“ С тим скочи из чуна и нестане је за часак у дубљини.

Она се на скоро опет појави; сукња јој се приљубила телу, коса јој се у таласима расплела и висила јој о врату, рукама је пливала и без да је гласа пустила, пливала је снажно од барке к обали.

Антонино је изгледао, као да му је страх памет одузела. Он је стајао у чуну нагнут, упрво је поглед у њу, као да се пред његовим очима неко чудо збива. Она се задрми, скочи к веслима и повезе свом снагом за њом, а дно од чуна црвенило се од крви, која је непрестано текла.

За час је био близу ње, ма да је брзо пливала. „Преклињем те богоједином!“ викао је, „ходи у чун. Ја сам био безуман; Бог

зна, шта ми је памет занело. Као муња с неба пројури ми кроз главу, да сам се распалио и нисам знао, шта сам чинио и говорио. Ти не треба да ми оправдиш, Лаурело, спаси само твој живот и ходи у чун.“

Она је пливала даље, као да ништа није чула.

„Ти не можеш доћи до обале, има још две миље. Помисли на твоју матер. Ако се теби каква несрећа додогди, ја ћу умрети од ужаса.“

Она промери једним погледом даљину до обале. Она, без да одговори, поче пливати к барци и ухвати се за њу. Он устане, да јој помогне. Његов капут, што је на клупи лежао, падне у море, кад се од терета девојчиног чамац на једну страну нагнуо. Она венито одскочи и заузме опет своје прећаш-

своју сукњу, која се преко мора скоро са свим осушила, и скочи на обалу. Она стара жена са вртесном, која је видела јутрос кад су се одвезли, стајала је опет на крову. „Шта ти је с руком, Тонино?“ повиче доле. „О пресвета богородице, та барка плива у крви!“

„Није ништа, мајко“, одговори бродар. „Задръ сам се о један јексер. До сутра ће проћи. Та проклета крв одмах потече, само да опасније изгледа, него што јесте.“

„Ја ћу доћи да ти обложим рану лековитим биљкама, синко. Чекај, сад ћу доћи.“

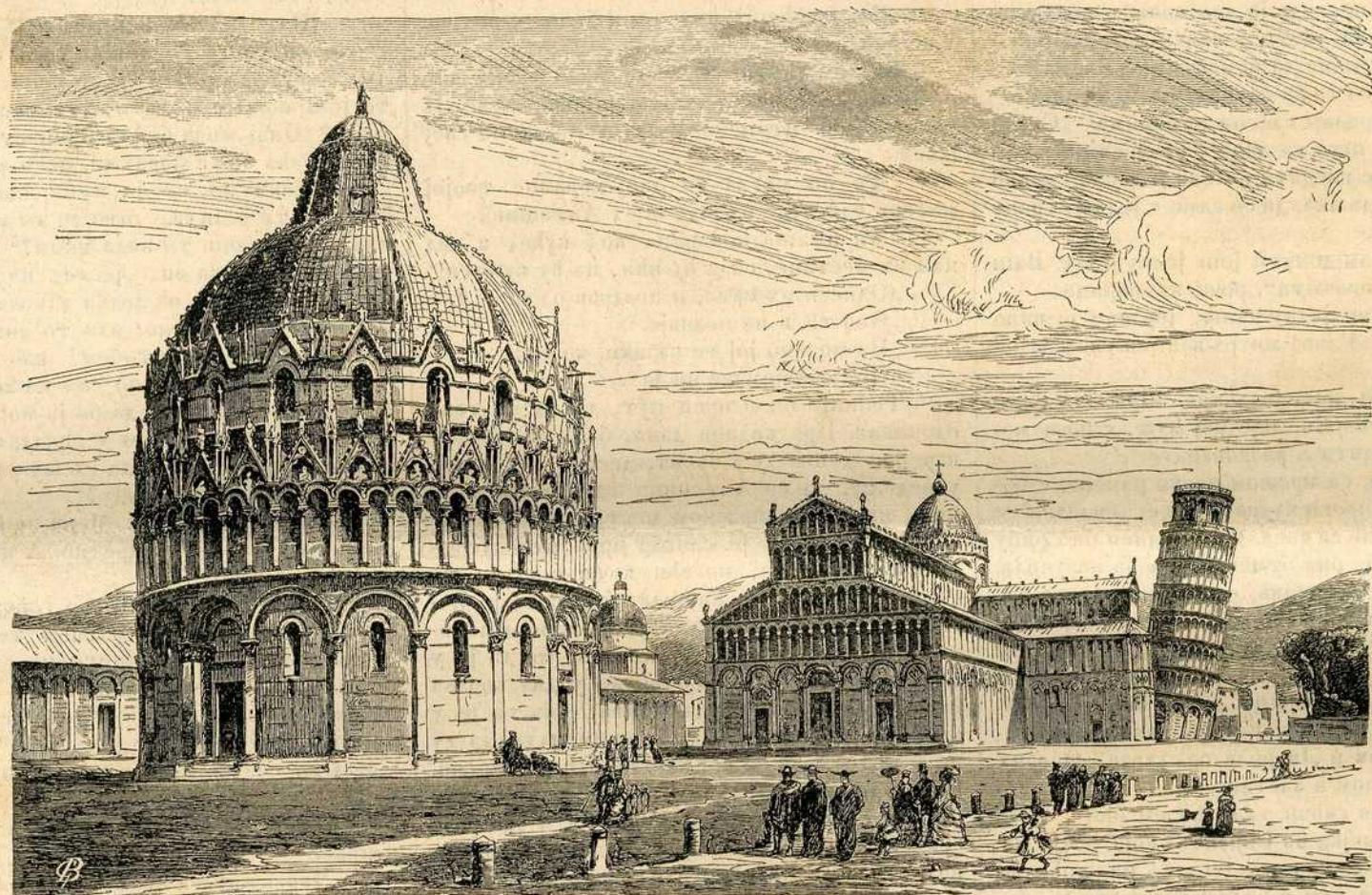
„Немојте се трудити, мајко. Све је већ готово, а до сутра ће проћи. Ја имам здраву кожу, која одмах преко сваке ране зарасте.“

„Збогом!“ рече Лаурела и упути се стази, што у Сорент води.

столичицу и одреши завој. Заустављена крв, појури опет а рука је била око ране јако отечена. Он је брижљиво опере и дugo ју је хладио. Кад је извадио из воде, видео је јасно траг од Лаурелиних зуба. „Имала је право“, рече он. „Ја сам био скот, нисам ништа боље ни заслужио. Сутра ћу јој послати натраг мараму по Бузепу; јер мене не ће више видети.“ — Она је опрао мараму и расерио је на сунце, пошто је руку увезао, како је могао с левом руком и зубима. Затим се баци на постељу и сведе очи.

Светли месец пробуди га из дремежа, а уједно и боља у руци. Он баш скочи, да у води ублажи штрецање ране, кад чу шум око својих врата. „Ко је?“ повиче и отвори. Лаурела је стајала пред њим.

Без да је много питала, уђе унутра.

Саборна црква у Пизи.

ње место. Он кад ју је видео спасену, поче на ново веслати, а она је цедила воду из сукње и тресла косу од воде. При том погледа на дно барке и опази крв. Она баци брз поглед на руку, која је веслала, као да није рањена. „На!“ рече она и пружи му своју мараму. Он махне главом и веслао је даље. Она најпосле устане, приђе к њему и привеже му мараму око дубоке ране. За тим му узме, ма да се он бранио, једно весло из руке, седне преко од њега, без да га погледа, па упревши очи у весло, које је од крви црвено било, почне снажно веслати. Обоје су били бледи и ћутали су. Кад су дошли ближе к обали, сретали су их рибари, који су хтели за преко ноћи да разбаце своје мреже. Они су поздрављали Антонина, а задирквали Лаурелу. Ни једно од њих не подиже очију нити одговори речи.

Сунце је стајало још доста високо, кад су до марине приспели. Лаурела пропресе

„Лаку ноћ!“ одговори бродар, без да ју је погледао. Она изнесе опрему из барке и кошаре, па отиде преко уских камених басамака у своју колебу.

У обема собицама, по којима је тамо амо ходао, није никог било осим њега. Кроз отворене прозорчиће, који су се само дрвеним капцима затварали, промахавао је свежији ваздух, него на мирном мору, а самоћа му је годила. Дуго је стајао и пред малом сликом матере божије. Али му није пало на памет, да се Богу моли. За шта да се моли, кад се ничем више није надао.

Па и дан као да се није мицао. Он је једва чекао, да се смркне, јер је био уморан, а и многа крв, која је истекла, више га је ослабила, него што је он сам хтео веровати. Осећао је јаке болове у руци, седне на једну

Збаци мараму, коју је била обавила око главе, и мете једну котарчицу на сто, па онда од умора дубоко уздахне.

„Ти си дошла по твоју мараму“, рече он; „могла си тај труд уштедити, јер сутра у јутру би замолио Бузепа, да ти је донесе.“

„Није због мараме“, одговори она брзо. „Ја сам била на брду, да ти донесем траве, што заустављају крв. Ево!“ Она подигне заклопац од котарчице.

„И сувише труда“, рече он, „зашта сувише труда. Већ ми је боље, много боље; а и да је горе, било би само по заслуги. Шта хоћеш ти овде у ово доба? Кад би те ко год овде затекао! Ти знаш, како је свет брљав, ма да не зна шта говори.“

„Ја не марим ни за кога“, рече она жестоко. „Али руку хоћу да видим, и да је обложим травом, јер ти то не ћеш моћи с левом руком.“

„Какем ти, да није нужно.“

„Дај ми да видим, па ћу веровати.“

Она му шчепа руку, која се није могла бранити, и одрепи завој. Кад виде велики оток, препадне се и цикнε: „Ју, жалосна!“

„Мало је отекла“, рече он. „То ће за један дан и једну ноћ проћи.“

Она махну главом: „Тако дакле читаву недељу дана не ћеш моћи ићи на море.“

„Ја мислим већ прексутра. Ал шта ми јестало?“

Међу тим је она донела једну чинију, и прала му је на ново рану, а он је то трпео, као какво дете. За тим му обложи рану с дишћем од лековитих биљака, које су му

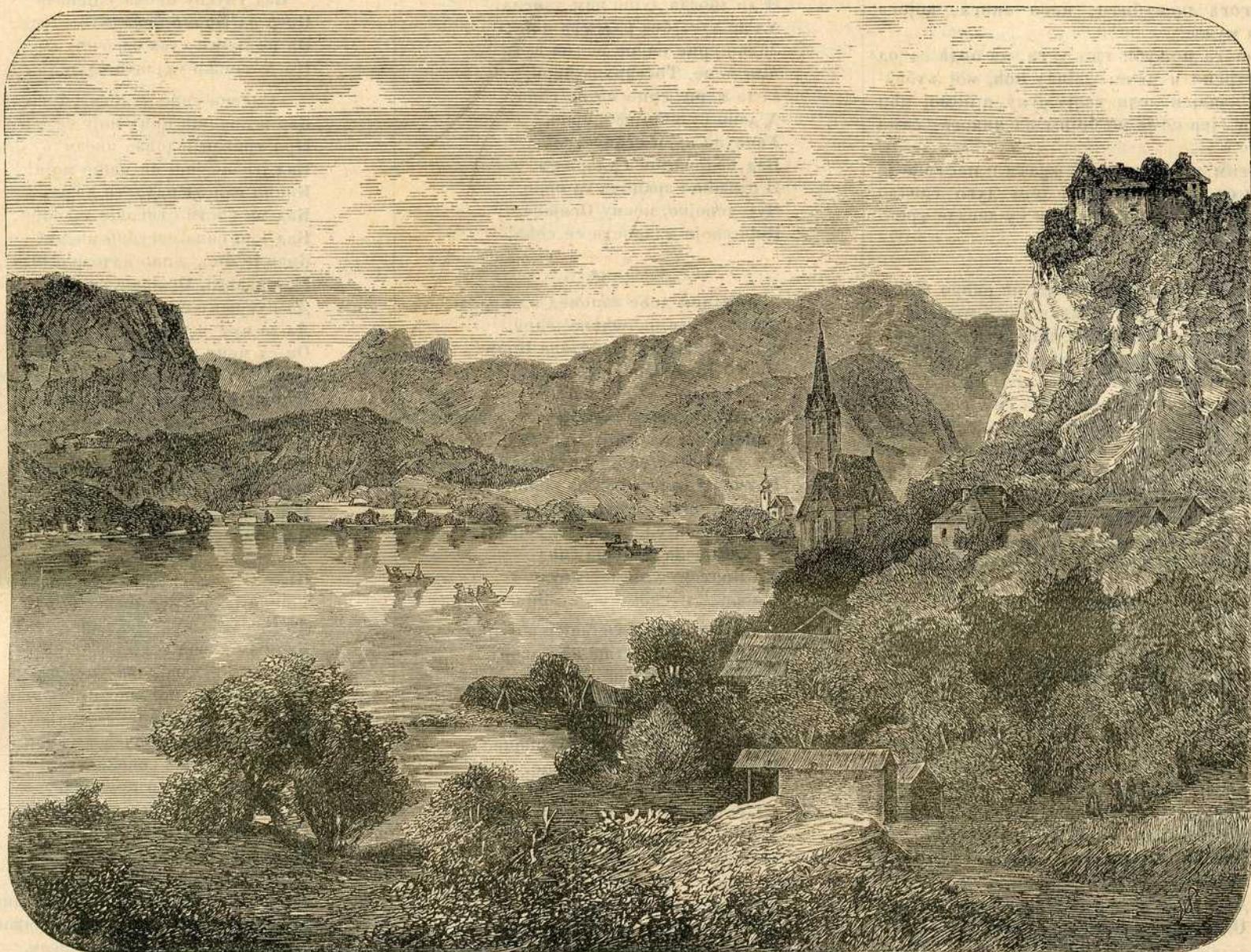
крајње време, да ја дођем к себи. Но као што рекох, то није ништа. Не говори о опраштању. Ти си ми добро учинила и за то ти хвала. А сад иди и спавај, и ево — ево и твоје мараме, можеш је одмах понети.“

Он ју јој пружи, а она је још стајала као да се са собом борила. Најпосле рече: „Ти си због мене и капут изгубио и ја знам, да су у њему били новци од неранаца. То ми је све тек на путу пало на памет. Овако ти га не могу накнадити, јер ми немамо од куд, а и да имамо, било би материно. Али ево ти овај сребрни крст, што ми је сликар оставио на столу, кад је био последњи пут код

Право? Ја немам права на ништа од тебе. Ако ме доцније кад сусретнеш, испуни ми жељу, те немој ме погледати, да морам помислити, ти ме подсећаш на оно, што сам ти дужан. А сад лаку ноћ, и нек нам је ово последњи састанак.“

Он јој мете мараму у котарицу и с њом крстић, и затвори заклопцем. Кад је за тим погледао горе њојзи у очи, препадне се. Тешке крупне сузе лила је низ образе. Она их није задржавала.

„Света богородице!“ повиче он, јеси ли болесна? та ти сва дрхћеш.“

Бледско језеро у Крањској.

одмах бол утишала, и веже рану с парчетом и платна, што је са собом донела.

Кад је то учинила, рече он: „Хвала ти! Но чуј ме, ако хоћеш још једну љубав да ми учиниш, то ми опрости, што сам данас онако помаман био, и заборави све, што сам говорио и радио. Не знам ни сам, шта ми је било. Ти ми никад ниси дала повода томе, ти заиста не. Од сад не ћеш никад ништа више од мене чути, што би те могло увредити.“

„Ја морам тебе молити за оправдтење, упадне му она уреч. „Ја сам ти требала све друкчије и боље представити, а нисам те требала распалити мојим мучким понашањем. Па онда та рана . . .“

„Ти си се у нужди бранила, и било је

нас. Ја га од оног доба нисам погледала, а и не ћу да ми дуже стоји у орману. Кад га прођаш — неколико гроша вреди, говорила је онда мати — накнадићеш штету, а што би мање било, гледају да са предивом заслужим, ноћу, кад мати спава.“

„Ја не примам ништа“, рече Антонино опоро, и одгura од себе светли крстић, који је она извадила

„Мораши га узети“, рече она. „Ко зна, докле не ћеш моћи с твојом руком ништа заслуживати. Ето ти га; ја не ћу више да га видим мојим очима!“

„Онда га баци у море.“

„Ја ти га не дајем на поклон; то није ништа више, него што ти по праву припада.“

„Није ништа,“ рече она. „Идем кући! и посрђући пође к вратима. Плач је тако надвлада, да је наслонила чело на стуб од врата па је гласно и горко јецала. Но пре него што је он могао достићи да је задржи, окрене се она и шчепа га за врат. „Ја не могу да слушам, да ми лепо говориш, и да ме одбијаш од себе са свом крвицом, која ми је на души. Туци ме, гази ме ногама, проклињи ме! — или, ако је истина да ме љубиш, још после свега зла, које сам ти учинила, ево ме узми, задржи ме и чини са мном шта хоћеш. Али ме немој тако од себе терати!“ На ново јој горко јецање прекине реч.

Он ју је држао у наручју, без да је шта говорио. Најпосле повиче: „Да ли те још

љубим? Пресвета богородице! Зар ти мислиш, да ми је сва крв из срца кроз ту малу рану истекла? Зар не осећаш, како ми у трудима бије, као да хоћеш к теби да потече? Ако ти то само за то кажеш, да мене искушиш, или што ме сажалеваш, онда иди, а ја ћу још и то заборавити. Не мисли, да си ми ти то за то дужна, што знаш, шта ја због тебе трпим.“

„Не“, рече она одважно, па подиже главу са његовог рамена и погледа му својим сузним очима оштро у лице, „ја те љубим, а сад ти кажем, ја сам се тога дugo бојала и томе се опирала. А сад хоћу другчија да будем, јер не могу више да издржим, да те не погледим, кад на улици поред мене прођеш. Сад хоћу и да те пољубим,“ рече она, „да можеш рећи, ако опет будеш посумњао: Она ме је пољубила, а Лаурела не ће другога пољубити, него онога, којега хоће за мужа.“

Она га пољуби три пута, па онда се од њега отргне и рече: „Лаку ноћ, мој љубавниче! Спавај и лечи твоју руку, и немој ићи са мном, јер се ја не бојим од никога, само од тебе.“

С тим пролети кроз врата и нестане је у сенци од зида. Но он је још дugo гледао кроз прозор на море, над ким су звезде трептале, као да се љуљају.

Кад је мали свештеник на скоро после тога једаред изишao из цркве, где му се Лаурела дugo исповедала, смешio се тихо у себи. „Ко би помислио“, рече он за себе, „да ће се Бог тако брзо смиловати на ово чудновато девојачко срце? А ја сам себи још пребацивао, што нисам ту демонску тврдоглавост још већма промуштрао. Али наше су очи кратковиде за небеске путове. Сад нека их Бог благослови и мени толико дана подари, да доживим, да ме Лаурелин најстарији син једаред место свог оца преко мора превезе! О, гле ти ње јако, Ларабијате!“

КРОМА. (Од ОСИЈАНА).

„То је грло мoga љубазника!
Ал ме ретко у снови похађаш!
Отварајте на tremovi врата,
Добри очи силнога Тоскара!
Отварајте капије на граду:
Ето вама Малвине девојке!
Дивне песме у снови чула сам,
Од песама задрхта ми душа!

Што насрћеш, студени горњаче,
Са мутнога језеровог лица?
Крило твоје гранама заљуља,
Па побуни санове Малвини.
Љубазника свога видела сам,
Када риза од магле му сиве
У ветру се раскида вечерњу;
Зрак сунчани пао му по скуту,
Што ко злато сијало се суво.

То је грло мoga љубазника!
Ал мало кад у сну ме похађаш!
Но ти живиши Малвини у души,
Славни сине моћног Осијана!
Дах ми лети сваког просвитања,
Сузе роним сваке ноћи тавне.
Љупко дрво зелено сам била,
На дрвету млого беше грана,
Ал смрт клета, витешки Оскаре,
Ко пустнијски холуј однесе те
А дрвету суве су већ гране.
Већ роснато прамалеће прође,
Али листка на дрвету нема.
Кад у tremu спазиш ми моме

Весело су удриле у харфу,
Да ми сету растерају црну,
Ал Малвини из очију мутних
Слано-горке сузе летеле су.
— „Што си тужна? питаше ме моме,
Најдивнија од Луте девојко?
Зар јутарња, зар једини зрака
Толко мила беше оку твоме?“

Да слатка је старом Осијану!
Песма твоја, девојко Лутанко!
Ти си песме изумрлих барда
У тихима сановима чула,
Што их ромор реке кривудаљке
На огњене очи ти навуко.

Још када си, сртних оних дана,
Из лова се уморно враћала,
Дивно си нам у кругови барда
Попевала поносна Миноно,
И до звезда душе нам узиле!
Ал ни туга без радости није:
Јадно срце смири се, па ћути.
Али мене, Тоскарова ћери,
Сета мори, срце ми не гори,
А дани су моји изброжани
Увемули ка' и свако цвеће,
Кад медена роса удари га
И сунаше зрацима га оспе.
Чуј, девојко, песму Осијана,
Који своје младости се сећа!

* * *

„Једном дође заповед од краља,
Да развијем на лађама једра,
Да отпловим до пристана Кроме,
Која лежи у Ирланду лепом.
И ја одох — — — по игалу сланом
Поносито дизаху се куле
Славна негда у боју Кротара
Ал сад стара, немоћна владара.
Ротмар трже сабљу из корица
Па завојшићи на немоћна кнеза.
Илану Фингал као огањ живи
Те он посла Осијана сина
Да Кротару у помоћи буде
Побрматиму своме од старина.

Избрах бардског најбољег певача,
Па се вијну Кротаровом двору.
Остарели ту јунак сећаше
Над оружем славних му оцева.
Ал очи му потавиеле беху
Седе власи до жезља му паше
На који се наслонио беше.
Стару причу из доба прошлога
Шаптао је гласом дрхтајућим
Кад га звекет бојна ми оружја
Из чуднога заноса пробуди.
Из заноса Кротар тргнуо се,
И дигнув се, слабе руке шире
Благословив с њима Осијана.

„Осијане! вitez рече,
Старе снаге нема више,
Нит ми сабља крвљу пише
К'о негда сред боја љута
Кад је Фингал, наша дика,
Први свију бесмртника
Бојак био испод Струта!
Ал и Кротар чувен онда беше
Чак до краља слава допрла му!
Сам владар ме украсио штитом
Виђенога Калтара јунака,
Који мртав паде на бојишту.
Ено и сад штита на дувару!
Ал Кротара изневери снага,
Ал Кротару очи помрчале!
Па можеш ли и ти на јунаштву
Да се мериши с оцем твојим славним?
Осијане, поносу и надо,
Хајд, старини мишку твоју пружи,
Да с' уверим, да л' си се довољно
За миздраке опасао снагом?“

И ја пружи мишку си Кротару,
А он слабом руком ју додирну.

Из очију сузе потекле му,
А из срца уздај летио му.
„Је си снажан, ал ко отац ниси!
Ниси што је владар Морвенаца!
Ал ко би се мерио с Фингалом,
Са јунаком над први јунаци?
Живо, друзи! нека купе звече,
Нек се пева, вино нека тече,
Нек се знаде по доли и гори
Да ј' Осијан сад у наши двори!“

И трпезу светлу дадоше ми
А уз софру барци певали су:
Од радости срце нам се тапа!
Ал радост нам тек дахе покрива,
Што у грудма скрили нам се беху.
Радост наша прикладна је била
Месечевом слабачком зраку
Што за мало трепти по облаку.

Кад умукну песма у певача
Кнез од Кроме беседити стаде;
Он не пусти суза од очију
Но је тешко уздану само.

„Славни сине чувеног Фингала,
Зар не видиш црну моју сету?
При трпези јадовао нисам
Кад јунаци још не паше моји!
Кипио сам од радости веље,
Кад ми гости стигаоше у дворе,
Кад још сина изгубио нисам!
Зрак је био, живо изчезн' је,
Па никаква, Осијане, трага,
Да путове њему означава,
Да за име и њему се знаде!
Он са мене паде на бојишту!
Силни Ротмар, кнез зелене Тромле,
Чувши да сам вид си изгубио,
Да оружје у tremu ми хрђа:
Напирни се, скочи на оружје,
Те завојшићи на мене ненадно
И до ноге побије ми војску.
С чивилука скин' је сам оружје,
Да га зовем на мегдан јунаци;
Али шта сам мог'о без очију
Шта л' с коленом својим клацајућим?
Тешки јади паше ми на душу!
Де су сада лепи они дани,
Кад сам крвав секо по бојишту!
Тад ми дође из лова уморан,
Фоваргармо, мој красни једица.
Још до сабље дорастао није
Још мишица слабачка му била
Ал из ока муња севала му
И велико јуначко прегнуће.
Видев мене слаба и нејака
Из срца је уздану живи,
Па овако мени бесећаше:
„С тога ли си тужан и невољан
Што од мене другог сина немаш
И што мишка још ми није снажна?
Мили бабо, ја слабачак нисам,
Тешком сабљом моћи ћу да владам
А и луком и стрелом и копљем.
Па не плачи, добар оче,
Док је моје десне руке,
Већ пусти ме, да саберем
Наше орле, наше вуке,
Да ја одем на пољану
И Ротмару и душману
Баш на чело станем клемом
Са победном својом петом!“
— „Фоваргармо, сртно!.. иди!..
Ја никакве немам страве,
А када ми назад поћеш:
Нек радосне песме јаве
Твој повратак, храбри сине!“
И он врсну од милине,
Оде... паде... погин' је
Ротмар уби чедо моје,
Па ето га већ под Кромом,
Пред мојим га, ето, домом!“
— „Даље с вином! рекао сам —,
Даље с вином и кондиром!
На оружје! пашимо се!“

И ја тргнух из корица тврдих
Крвожедну сабљу си убоји.
Кад ме виде војска одабрана
На ноге је скочила јуначке.
И витешка војна кренула се
Па кроз тавне дубраве и доле
Целе ноћи напред ступала је
Док зора на истоку не сијну.
Цветна дола пред нама је пукла
А по доли река ј' кривудаљка.
Украј плаве валовите реке
Беше Ротмар дигао си војску
Оружану од пете до главе.
Али копља кад су наша
Смртоносна зазвектала:
Непријатељ бегат' стаде
Силан Ротмар мртав паде
Баш од мога
Оружја победнога!
И још сунце није село
А ја већ у Кроми бија,
Даровавши седом краљу
Ротмарова оружја.
Кад јуначка обилежја
У руке си Кротар узе,
Од радости врелане му
Падоше низ лице сузе.

Ал победне, ето, војне
Што краљевом двору стиже;
А по трему од кондира
Радостан се звекет диже;
Харфе хује, а певачи
Славоје нове вију,
А жерава смела духа
Силно бије из очију.
Свечености и радости
У дворима нема краја — —
Мир нам беше вратио се
Из леног си завичаја.
Нојца оде — — исток плану
А душмана нигде нема,
Не видиш га, с бојним конњем
Против Кроме да се спрема.
Ротмар паде на бојишту
Од оружја Осијана,
А радост се чиста диже
На крила си златоткана.
Над јунаком Фоваргармом
Ја сам био песму вио
Кад кнезеви, дике наше
У земљу га закопаше.
Седи Кротмар ни дануо није,
Већ он стаде умрлом си сину
Смртну рану по телу да тражи.
Кад он рану на недри му нађе,
Засија му као сунце лице,
Па овако рече Осијану:
„Осијане, млађани јединац
На бојишту славно ми је пао!
Пред душманом није измидао,
Е њега је смртни неумитна
Онда нашда кад је напред ступо.
Благо, који у младости падне,
Е слава му далеко се чује;
Али старца нико не познаје
Тек слабој му мишици се подсмева.
Спомен ће му у песми да живи —
А моме ће ожалит' га лепо.
Ал старац се у осами сушни
И дела му из младости славна
Живо греде путем заборава,
Нико не зна за његово име
Нит' ко чује уздаје му тешке.
Затрпајте, браћо, гробницу му,
Ал на камен што му снове чува,
Нек не падне суза из очију.
Благо, који у младости падне
Још док слава њега окружава!

Миха Поповић.

УДБАЛА.

Приповетка

ЛЕЛЕНЕ ХАНОВЕ.

(Свршетак.)

II.

Налазимо се у сред степе; не види се ни дрвета, ни човечија станица, ни брда, ништа до једнолика пустинја; овде и онде налази се по где који бокор пелена међу пешчаним брежуљцима, што их је ветар са каспијскога мора до вејао. Пространа равница та из гледа као да се море, кад је највећма узбуркано, у песак претворило; пешчани вали дижу се један за другим, готови да се првим ветром откотрљају. Ваздух је загушљив од запаре; као из врелог покривача млетачких оловних руда, тако се овде с неба слива жега на путника; па ни поветарац не може да освежи ту суву, прашињаву равницу. Нигде знака од живота — ни тица не лети небу, нит се лептир по трави лепиша; увеле стабљике пеленове не мичу се — свуда највећа тишина; природа као да борави мртви санак.

Сунце се нагиње обзору. У даљини се појави једна каравана. Двадесет камила, натоварене мешинама и цаковима вуку се тромо преко дубоког песка. За њима мили двоја кола, у која су камиле упрегнуте; неколико Калмука јаше за њима и гоне камиле, које сваки час падају на песак и својом несносном дреком још увеличавају жалосни утисак тога дивљег предела.

У првим колима леже два спаваћива слуге, а у другим њихови господари. Један од њих носи грађанске хаљине, има орден на прсима, фес на глави и чини се, да га је врућина са свим уморила. Једини му је покрет то, што цепном марамом гони мухе, што га облећу. Друг му, који је млађи и живахнији, има војничку униформу; бела капа лежи му на крилу, а неуређена коса пада му преко широког чела. Он се живахно осврће и пажљivo посматра околицу.

— Шта се за име божије сваки час осврћеш десно и лево? шта имаш да видиш? Та ти се окрећеш као магнетна игла, рече му сапутник. Ту се бар не можеш дивити лепоти природе!

— Шта? повише млади официр, зар та безграница просторија непоказује неко узвишене достојанство? и зар при погледу те пешчане пустинје, тога неба без и једног облачка, тога ванредног призора не би могли себи представити, да смо у Африци и да са караваном Харун-Алрашида идемо у хацилук у Меку или Медину?

— Не говори које шта! Харун Алрашид дао је прострти ћилиме по путу од Багдада до Меке, а ми — ваљда видиш — да дубоко упадамо у песак заједно са нашим „пустинским лађама“, тим гадним животињама, што ми својом дреком уши паражују. Још пре две године премерно сам ја те од бога проклете степе и знам, да би нам сувише требало напрезати уображење, да те наше пратиоце представимо себи као чету оних храбрих и појетичких Бедујина, који су уједно и разбојници и песници.

— Али су ипак Калмуци некад били храбри као и Бедујини. Само им је удобни пастирски живот угасио ону прећашњу ватру. Та погледај само, како ти људи поносино јаше!

— Имаш право, рече други по кратком ћутању. Сећам се неке романтичке приповетке из округа астраханског, из које се види, да тај народ није са свим изгубио своју одважност. Жена једног калмучког кнеза,

била је у ближем сношају са једним својим подаником, неким младим сансаном. Кад то кнез дозна, прогна кривца из аула и злостављаше своју жену најсвиредијим начином. Дуго је она сносила своју казну, али најпосле изгуби стрпљење, и науми да се ослободи тог несносног јарма. Сама није смела испочети. Она доведе тајно свога љубазника натраг и наговараше га, да јој убије мужа. Сансан се дуго опирао, али степске лепотице као да имају исту таку власт над обожаоцима својима као и наше, и тако се он покори вољи своје владарке. Но ствар се открије, и сансана вргну у тавницу. Али представи сад себи чудновати карактер младога човека: он узе сву кривицу на себе и рече, да је кнегиња са свим невином. Преко године дана трајала је истрага; много је пута био преслушаван; но ни молбе његових сродника, ни обећања судија, да ће му се казна ублажити, не могоше га склонити, да призна сукривњу своје љубазнице. Против кнегиње не беше никаквих доказа, те тако буде сансан сам осуђен на робију. Је ли ти позната степа између Зарижине и Астрахана? У њојзи има врло мало села, и ретко пролазе путници кроз њу. Кроз ту степу водило је десет војника осуђеног Калмука у Сибирију. Једног дана, кад је пратња осуђеникова умрена ишла по дубоком песку, приближе се неколико Калмука на коњима и почну се разговарати са заробљеником. Вођ војнички хтео је да их одбије, али они га замолише, да им допусти, да се са својим пријатељем опросте; како се чинило, да нису оружани, допусти им се, и Калмуци рекоше сансану, да су по налогу кнегињином дошли, да га ослободе. — То је тешко, одговори млади човек. Војника има два пут више него вас, и они имају пуне пушке, а ја сам везан. — Оружја имамо и ми; ми ћемо твоју стражу растерати и твоје ланце раскинути, рече један Калмук. — Не, брате! повише заробљеник, ви би у борби подлегли, а мени је доста и мог старог крвног дела.

— Али како да допустимо, да те воде у туђ предео, где те очекују најтеже патње, и како да се без тебе вратимо кнегињи? питаше други калмучки коњаник. — Ја кнегиње не ћу више видети, рече сансан; једино средство да се ослободим, то је, да ме убијете. Калмуци се згрозише. Шта ти пада на ум брате... да те ми убијемо? — За што не! продужи заробљеник. Зар није боље да умрем у свом завичају, него да у туђини скапам од глади и жеђи? Овде сам се родио, овде са мојом браћом живео, овде ће моје kosti лежати код мојих отаца. Другови, ако ме волите, убијте ме! Они одговорише, да немају пушака ни пиштоља. — То није можно! повише он; ваљда нисте дошли овамо само с бичевима вашим — ви мора да имате оружја, а осим тога има ту и камења, па ме њиме убијте. Узмите камен, па ми размрскајте главу. Шакија-Мунин, наш бог, наградиће вас за то! — Дуги разговор учини се вођу пратње сумњив, и он заповеди војницима, да Калмуке отерају. Браћо, не остављајте ме... убијте ме! викаше заробљеник за њима. Калмуци се већ прилично удалише, на један мах окрене се један млад коњаник, који беше мало боље одевен него остали и пројуривши с коњем поред стражара, опали из пиштоља; сансан паде с размрсаном главом. Држте га! држте га! викаше вођу стражи, али беше касно. Коњаник испчезну у облаку од прашине и сретно стигне своје другове. На скоро за тим умре кнегиња, и на самртном часу исповеди, да је она била тај коњаник.

— Није ли та приповет каква бајка? питаше млади официр.

— Можеш се код Калмука упитати; они ће ти то посведочити. Једино, што сам заборавио, то су имена особа. Али време би било,

да један пут стигнемо . . . Хеј кочијашу, појурider се мало!

Канција звижну и камиле убрзаше кораке.

— У осталом, морам те опоменути, поче опет старији, говорњивији путник. Гледај да држиш своје срце обема рукама, јер ћеш данас видети веома лепу, врло изображену Калмучкињу.

— А ко је она?

— Жена старог кнеза, који нас је себи позвао.

— Кад си је видео?

— Рекох ти већ, да сам ова племена још пре две године посетио. Како ли сам се задивио, кад сам међу тима суворим, широконосим лицима видео једну дражесну европљанку. Још сам се већма зачудио, кад номадска кнегиња поче са мном чисто руски говорити. Жао ми је, што се у аулу не могу дуже задржавати него само два сахата . . . ја бих јој се удварао.

— Јеси ли је бар питао, како је дошла до тог васпитања? Је ли она рођена Калмучкиња?

— Приповедаху ми о њој читав роман, но не могу да се сетим његових појединости. Канда јој је отац био Рус, а мати Калмучкиња . . . или обратно. Али шта је теби, што си тако пребледео? Је л ти зло?

— Знаш ли како је име кнегињи?

— Та не брини се за њу . . . боље пиј чашу воде. Ето видиш шта наради с човеком четрдесет степена врућине.

— Није ми ништа . . . немој се бринути за мене! Али реци ми, за име божије, како се зове та кнегиња!

— Сто му мука, ала си се распално! Но ко ће та варварска имена да запамти? Та данас ћеш видети ту степску краљицу, па нек ти она онда каже, што тако навалице хоћеш да дознаш.

— Хоћу ли њу данас видети? мрмљаше млади човек кроз зубе, па онда скрсти руке и задуби се ћутећи у своје успомене.

Што је каравана даље ишла, била је земља све равнија и тврђа. На место песка показа се зелена пољана са цбуновима и по гдекојим цветићем. У даљини се блистаху по нека мања слана језера, на којима се ухватила нека лака кора, те се сунчани зраци од ње бљештећи одбијају. На гдекоји места пловише по тим језерима лабудови са белим као снег перјем. Око обале расла је сочна црвена трава, и свуда се раширио рогоз и трска, где год беше вода мало слађа. Најпосле зачуше путници неку дреку и лавеж наса. Пролажаху грди чопори марве; са блејањем оваци и хрзањем дивљих коња смешала се дрека камила, које достојанствено међу њима корачаху и дуге, криве вратове на све стране пружаху. Неколико полу нагих Калмука гонијаху стадо и марву у торове на ноћиште.

Сунце се нагињаше заходу; вечерњи ветар освежаваше ваздух; путници наставише ћутећи свој пут и доспеше на скоро до орге, то јест до аула, где је калмучки кнез имао своје главно станиште. У средини круга, кога од прилике сто шатора сачињавају, налазили су се хорули или храмови и кнегевски шатори. Овде и онде беху врата од шатора отворена; видело се како ватра гори, како стари Калмуци са лулом у зуби седе око огњишта и како дим пролази кроз некудеру, што је на крову шатора начињена. По правовима посадили су се људи и жене, па се диване; а неки су опет између шатора ишли овамо и онамо. Голишава деца тумараху туда са разбарањеном косом и ваљају се са керовима по трави. Али око кнегевих шатора владаше највећа тишине; са неким страхиопштовањем пролажаху Калмуци поред њих; само се свештеници у црвеним

хаљинама и округлим, као тањир шеширима шетаху туда свечаним корацима и разговараху се тихим гласом.

Кола стадоше, а око њих се сакупи множина љубопитљивих Калмука. Слуге кнезеве дотрчаše, и кад се путници сиђоше с кола, изиђе им на сусрет Циргал у пратњи свога брата и неколико гелонга, пружи им руку и поздрави их пријатељским „Менди, менди!“ (т. ј. добро дошли).

Господин Серков, саветник у министарству унутрашњих послова, представи кнезу помоћу тумача свога младог сапутника; за тим пођоше за домаћином у шатор за странце.

Беше то велики, округло шатор, с поља сукном покрiven, а из нутра скupoценим ћилимима обложен. Под покриваху фине плетене асуре. У стражњем крају шатора одељен је кревет црвеном свиленом завесом, а са обе стране стајају двоја, истом материјом покривена носила. Лево од кревета налазаше се нека мала пагода *), у којој Будха или Шакија-Муни, врховни бог тога племена, сеђаše на неком престолу, у златом извезеној хаљини и са ћошкастом капом. Пред тим идолом горају мирисаве тибетске свеће; свуд у наоколу беху поређане сребрне шоље са цвећем, јестивом и пићем, а над свим тим висаше дречећим бојама извајана слика Далији-Ламе, или врховног свештеника тибетског. — Од те слике, па до врата, беху дуварови украсиени оружјем, сабљама и богато извезеним старим мачевима и ножевима. Оружје спада међу најскupoценије наследство код Калмука, прелази од једног поколења на друго, и по где који се комад сачувао чак од времена Цингис-канова.

Циргал одведе своје госте на почасно место, то јест, посади их на јастуке пред шатором, седне и сам поред њих, и поче их китњастим речима уверавати о своме пријатељству, што је тумач најсмешнијим начином преводио, јер је био слабо вичан руском језику. Господин Серков, који познаваше монголске обичаје, одговорио је на ту беседу сличним изразима, док се најпосле те изјаве учтивости и удврности не завршише лулом и теком.

Теј за госте, беше по европски зготољен. Затим донеше два Калмука велики са суд, просуше шоље, што су пред идолима стојале, напунише их опет и просуше мало теја пред врата, што беше злом духу на мењено. Попушто те церемоније извршише, ставише на ниски сто мале, од дрвене коре вешто изрезане шоље, усуше у њих калмучког теја, што је са маслом, млеком и сољу скован и клечећи поднеше тај средњо-азијатски нектар кнезу, његовом брату и гелонзима.

Господин Серков питаše Циргала о стају његова племена, о помоћним изворима, сточарству и другим стварима. Кад год су се отварала врата, окретао је млађи странац главу, али је видео само непозната лица са ињоснастим носовима, те је опет палио своју лулу. Најпосле се Циргал подиже и замоли своје госте, да пођу с њиме на вечеру у други шатор.

— Хајде Борисе, зглади своју косу, пришану господин Серков своме пријатељу, и узми се на ум, сад ћеш бити представљен кнегињи.

Борис не одговори ништа. Приступише другом шатору и уђоше у њу. Овај је био прилично налик на онај први, само што је у место кревета био намештен сто, по европски постављен; на њему су стојале неколико боце и свећијаци од бронзе, а око њега стоице и клупе.

Све је то опазио Борис кроз отворена врата, док су Циргал и његов сапутник са гињући се прелазили преко прага. У тренутку, кад Борис приступи, зачу се унутри у шатору врисак и као да нешто на земљу паде. — Улазећи поплаше се и похитају стражњој страни шатора, — сам стари кнез изгуби обично своје достојанство и потрча на ону страну, с које се јаук зачу.

И Борис пође за осталима . . . Ту лежаше женскиња, лицем земљи окренутим. Плава хаљина покриваше јој тело, два дуга црна курјука, вијугаху се као змије по земљи, а поред ње лежаше капица златом извезена.

Гелонзи подигну кнегињу. Очи јој беху затворене, а на бледом лицу не показиваše се ни трага од живота. Изнесоше је на поље; Серков и Борис остану сами унутри, а овај стајаше непомично и не скидаше очију са оног места, на коме је оне свештеница кнегиња лежала. Најпосле се дубоко узданув тргне као из тешка сна, маши се руком за чело, окрене се брзо и поглед му се сусретне са два црна ока, што као тигрова на ње севаху. Но у том тренутку врати се Циргал са својим пратиоцима натраг, извињаваше се, што је напрасна бољетица супруге му забуну ту произвела, и позове госте, да се наместе око стола. Вино се пило без икаква обзира на желудац; и шампањац се пенушио по чашама. Дакле шампањац, то најмилије пиће образованог света, беше већ продрео у шаторе калмучких скитачких кнезова, у жиле унука Кублај-канових!

На скоро забораве сви оболел кнегињу — сви осим Бориса и још једнога.

Беше већ касно, кад су путници отишли у шатор, што је за њих био одређен. Господин Серков, свуче се и легне у кревет, али Борис не могаше спавати. Мисли му се комешају по глави, а срце му куцаше тешко. Две слике му лебдијаху пред очима: свеже, цветуће лице Удбалино и јадолики изглед оне свесле кнегиње.

Не имајући мира у шатору, изиђе на поље и оде у сред степе. Он се пружи на траву, сабере своје мисли и покушаваше да буде миран.

Нипита нам не може тако душу ублажити, као кад видимо тиху, мирну природу. Према њезином достојанству напис су страстни и јади тако малени, да их се чисто стидимо. Особито има ноћ велика утиска на младост.

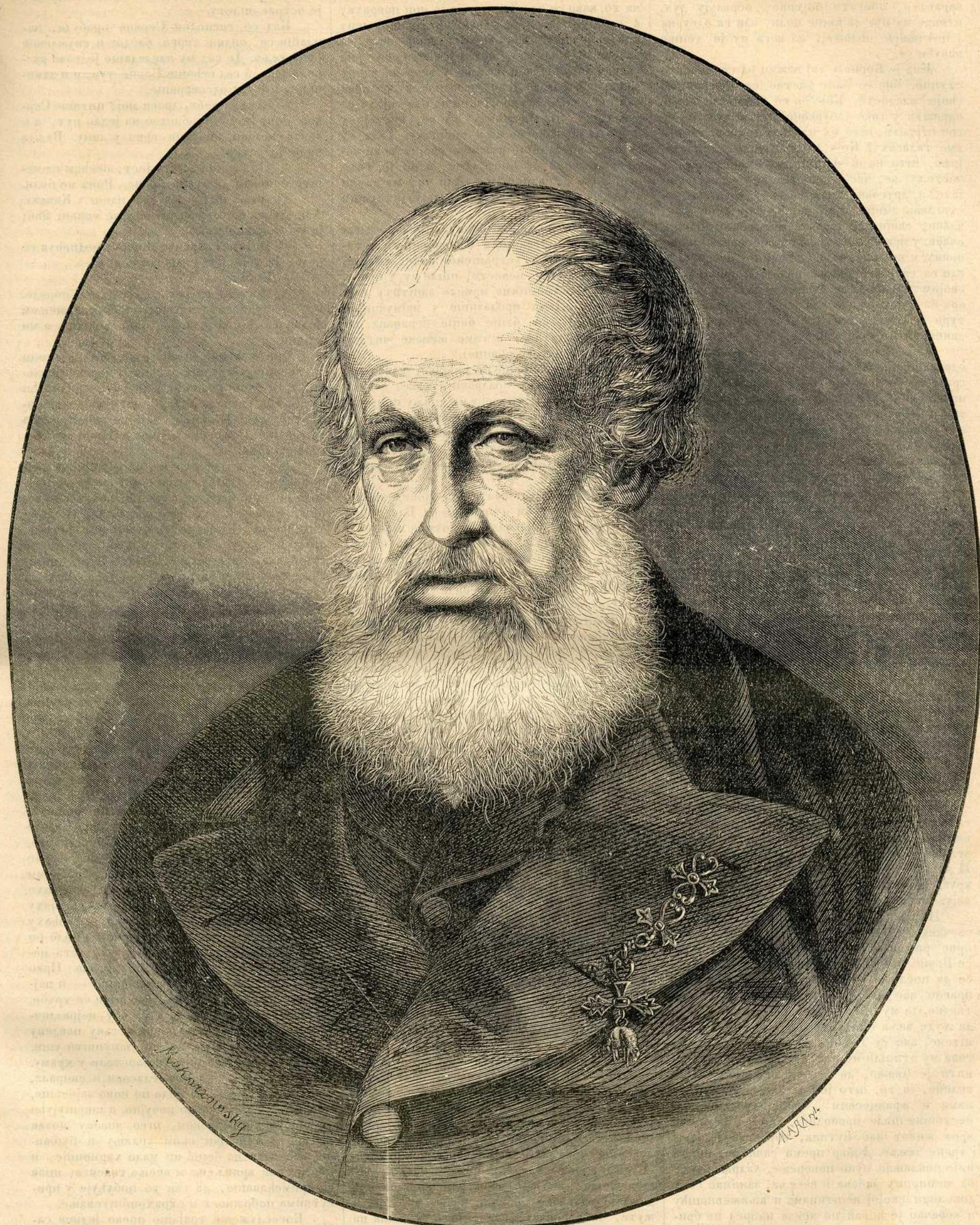
И Борис је свуда са усхитом посматрао ноћно звездано небо: на обалама Неве, где се месечина онако бајно на палате просипа; на обалама црног мора, где брегови са својим врховима до облака допиру; али никад га није тако обузело чувство бесконачности, као у степи.

Мислимо највећи, да на обзору нађемо какву кулу, шуму, брег, село, или ма какву тачку, где се око одмаре, те тиме добија небо као неки земаљски оквир. У степама нема тога — неманичега, што бесконачност круга ограничава. Само нека узана парна пруга дели пустињу земље од пустиње неба.

Милијарде звезда сјаје на тавном своду; летеће звезде пројуре и нестане их, пошто у свом лету оставе светао траг. Борис посматраше њихов чаробни сјај и светлуцање, и задуби се у успомену на три сретна дана, на растанак, што је за њима следовао, на своје заклетве и на пет година, што му преобразише све жеље деветнаестогодишњег му срца.

Пет година! Знатно време за млада човека, који окружен свим раскошним насладама живи у друштву. Пет година у почетку живота, где сваки дан доноси нов догађај, свака игранка нову наду, свечаност у Царском селу нове честољубиве снове. Те су године — тај први луструм саобраћаја са светом —

* Пагода — индијски подземни храм.

Цар Фердинанд I.

стожер човекове будућности. Оне му утврде карактер, обогате појмове, образују дух, отворе му пут за више цели, или га одгурну у потчињен положај, из кога му је тешко извући се.

Кад је Борис у тај важни од сек живота ступио, био се баш растао са другарицом своје младости. Које би се успомене могле одржати у тако узбурканој души, у којој се све страсти, што их младост доноси, тамо и амо таласаху? Која љубав да одоле нападајима, што на њ чинише час сопствено му частољубље, час дужности службе, час пријатељи, другови, час друштво? Друштво, та стоглава змија, што неискусног себи привлачи, својим га сјајним и шареним бојама очара, у мрежу обмота, па га обећавањем све нових и нових наслада умами у лавиринат, где га својим ребрима обвије и притискује, својим га отровним зубима једе, исиса му крв из срца, те га хладна и изнурена опет тури у свет, пошто му сву појезију, све заношљиве снове уништи.

У осталом није се Борис лакоумно одрекао своје љубави. Кад је дошао у Петроград, писао је он често нежна писма Удбали поред свих званичних и друштвених дужности и поред обвеза, што их је имао од кад се Софија венчала; читао је узбуђеним срцем њезине одговоре, који дисаху верношћу и љубављу, и увек се по ново заверавао, да ће свој живот њојзи посветити. Равнодушно је гледао плавооке и вите петроградске лепотице. Али на један пут умуче Удбала; на страсна писма младог официра, као и сестре му Софије, не дође никакав одговор. Борис је чинио, што би и други млади људи чинили: беснијо је, љутио се на неверу женску и хтео је шта више, да пине и новелу противу женских — али је после одустао од те намере, пошто је у листовима читao неке покушаје од те отрцане врсте. Најпосле се почeo бринути за Удбalu, писао је једном знациу у варош, где је Удбала живела, молно је, да га извести о трговцу и његовој кћери, и дознао је, да су после старчеве смрти сродници отели сво имење, кућу продали и сиротицу Удбalu одвели у неко непознато место. Он се трудио, да дозна, где се налази несрећница — али Удбala, као да је у море утонула, и густи вали времена струјају преко ње.

Прођоше године; од цветућег младића са маленим научницама постаде озбиљан, бледолик млад човек са завијеним брцима, угlaђеном косом и мрким војничким челом. И дух му беше сазрео, те се уклањао из круга лептирова, што само сада јост ужијају.

После првог блесног утиска, што га свечаности и гостбе на њ чинише, после прве расејаности салонског живота, одао се Борис озбиљнијем занимању и спремаше се да послужи отаџбини. При том се није правио као да је људма непријатељ; није тврдио, да му је омрзнуо живот; није мислио да људе ваља сматрати за безчасне и непоштене, ако су двојица или тројица од другова му отишли не плативши својих дугова; нити је држао, да у женских нема више врлине, за то, што је по кад-кад са глумицама и францеским „маршандмодкињама“ несташице шале проводио. Али је он ишао кроз живот као путник, који путује кроз стране земље. Добар према свакоме, ником није поклањао пуно поверење, уздржавао се од немирних забава и весеља, занимао се у доколици својој вештинама и књижевношћу и корачао је корак по корак напред не бринући се за будућност и не жалећи за садањишћу.

После четири године чинило се, као да се љубав Борисова према Удбали сасвим угасила. Са својом сестром се још увек радо

разговарао о њојзи; сећао се на детињство и на то, како се изненадио, кад је при повратку к својим затекао у кући материној лепу младу девојку. Али ти разговори нису га болели. По кад-кад, кад му осетљиво срце свирка узбуди, или кад се у вече на чамцу возио око обала Неве, излазила му је пред очи нека мила слика. Два црна ока сијају се у ваздуху, приближиваху му се, нестајају и као да се жалосно на њ смешају. Тада му се по ново будише стари осећаји; први пољубац зајари му опет усне, и он је тихо прошануо Удбалино име. Али чим му чамац дође до обале, ишчезну сан и уздахнувши преће Борис опет у јаву.

Онда је и рат био букнуо. Војска остави Петроград, шеталишта и позоришта остајуше празна, а устрашене жене: матере, супруге, сестре, невесте, ишли су у цркву, да својим љубимцима измоле заштиту светитељску. Дани пролазише у најмучнијем очекивању — не беше више игранака, ни великих друштава; и саме женске читаху „Инвалида“ (руске новине).

Али колико беше усхићење, каква радост, какав осмех поздрави јунаке, кад се најпосле од баруга поцрнели, крвљу попрскани, са задобивеним заставама повратише у престоницу! Ма да је како лепа нова униформа, златне нараменице — лавров венац даје ипак младом човеку много већу дражу у очима женским.

И Борис се повратио са победоцима, са завијеном руком и орденом св. Владимира на грудима. Никоја млада лепотица није га с чежњом очекивала, нити се на њ осмехивала; једва га која и познаваше, јер је на игранкама обично био само гледалац. Али га је мати притисла на срце и пролевала сузе радости на главу младога ратника.

Пошто прва бура радости, запиткивања и приповедања преће, поче се Борис бринути за лечење своје ране, и пошто су га лекари целе зиме узалуд обасипали добрым саветима и латинским рецептима, наути да на пролеће потражи лековите бање кавкаске. Један сродник његов, државни саветник Серков, хтео је у то исто време да путује у округ астрахански, да прегледи стање калмучког народа, што је од последње строге зиме и глади јако пострадао. Они се договоре, да тегобе тога далеког и незанимљивог пута заједнички сносе. Серков беше изображен, пријатан, пун знања човек, и Борис је радо пристао да путује и неку стотину врста више кроз астраханске степе, само да је с њим у друштву.

Са севера — у кога се мочварима особитом божијом милошћу не заглибише — приспеше на југ, и дођоше у руску Монголију, где Борис сад, тик границе азијске, лежаше на трави.

Свитање га пробуди из његових снова. Он се подигне и врати се у оргу. Народ је већ био на ногама, али у кнежевским шаторима владаше још дубока тишине, и чињаше се, да сви спавају. И Борис се онако обучен баци у кревет.

У осталом крају аула, ужурбало се старо и младо. Ваљало је светковати светковину почињања лета; путови се обасују свежом травом, шатори се накитише зеленим гранама, које су са дадесет врста далеко донешене; најлепши од цвећа оплетени венци красише обиталиште кнезево и храмове. Јуди и женске ударише на се свечано руво. Оба спола носе се скоро једнако: широке димлије, дугачке, обично плаве кафтане и жуте, четворокутне капе, што су налик на уланске, кожом оперважене и црвеном кићанском украсене, која скоро цео горњи део капе покрива. Жене се разликују само тиме, што имају два дугачка, црним тракама испреплетена курјука, који им с обе стране главе

висе. Мушкици носе или осечену косу или је острог оплету.

Кад се господин Серков пробуди, поплаши се, видив свога бледог и снужденог пријатеља. До сад му изгледаше једнако расположен; а сад сећаше Борис тужан и замишљен и једва одговараше.

— Шта је теби, драги мој? питаše Серков. Још јуче си побледео на један пут, а и данас немаш ни капи крви у лицу. Ваљда ниси болестан?

— Не... да... то јест, осећам се нешто немоћан, протепа Борис. Рана ме боли.

Ти ваља што пре да идеши у Кавказ. Али данас се одмори. Кнезу не мораши ићи; ја ћу те извинити.

— Не! не! повиче Борис, подигнув се бразо; ја хоћу и ја је морам видети...

— Кога?

— Њихову службу... њихове обреде.

— Чудновата страст за богослужењем великога Ламе. Али кад баш хоћеш, а ми хайдмо.

Они изиђоше из шатора. Свештеници засвираше у фруле и дуваше у морске шкољке, а то беше позив на молитву; придирући звуци тих свирала заглушише јасне, крештеће гласове Калмука, који се око храмова ујурбаше. Господин Серков и Борис ступе у главни храм.

Дуварови тога храма, шатора, беху скупоценим ћилимима украсени, а свуд у чао-коло висише нагрдне слике богова, са првеним, плавим и позлаћеним лицима. Неки од тих идола седијају са подвијеним ногама, други стајају у пламену, а неки опет имају сто руку. Испод слике Шакија-Муне, налазаше се у некој пагоди златан Далај-Лама на столу свилом обложеном. Пред тим кипом горијају миришаве свеће, лежају свакојаке сиграчке од трака и шарених крипа, посребрено цвеће, венци од пољског цвећа, чиније са житом, зејтином и водом. Од тога олтара па до врата, седише у два реда на везеним јастуцима дадесет гелонга; они носише црвени хаљине, жуте појасове преко рамена превешене, главе им беху обријане, а руке засукане и голе. Неки држају у рукама тањире од месинга и звонца, а неки сребром оковане фруле, што су начињене од костију погинулих јунака. Народ поштује те фруле као светињу. По кутовима стајају гелонзи, држећи у левој руци бубњеве са прапорцима, а у десној гвожђем оковане прутове. Са обе стране олтара, седеши четири свештеника, поред којих лежају на дрвеној налоњи трубе од месинга, три рифа дугачке и сребрним карикама опточене. Али још беше све тихо и мирно. Гелонзи се сагибају и савијају час на једну, час на другу страну и гунђају неке молитве тибетским језиком. Мало по мало подизају своје гласове уз доста нескладну пратњу бубњева и свирала. Прво тихо, па онда гласније и гласније — и најпосле зазујаше бубњеви, заориши се трубе, зазвекаше прапорци и фруле у најразличнијим тоновима и подигоше таку паклену ларму, да су странци морали запушити учини, и само су из пристојности заостали у храму. На један пут умукше гласови и свирала, али само за часак, па онда по ново зајечаше, почињући тихо и скоро нечујно, а завршујући се најбурнијом дреком, што човеку мозак потреса. Али при свом урлању и бубњави, ма што не беше ни мало хармоније, и поред свог кривљења и ачења гелонга, ипак се примећаваше, да све то побуђује у приступним побожностима и страхопоштовањем.

Богослужење трајаше преко једног са-хата. Кад се сврши, приступи Циргал својим гостима и позове их да пођу с њим. И Циргал је ради свечаности навукао на себе најлепши руво. Преко „аршалика“ са бисерним дугметима, носио је капут од плаве свиле са раз-

резаним рукавима, што надаху преко леђа, од прилике као пољски кантуши. Оба та одела беху богато извезена златним гајтанима. За време богослужења држаше стари кнез у руци златом изаткану и самуrom опер- важену капу, коју опет мете на главу кад је изашао из храма. И брат му и сансани беху такођер богато обучени. Неки међу њима ношају бисерне минђуше у ушима а дамашке ножеве за појасом. Многи поћоше за кнезом, а остали се разиђоше по аулу. Гости су и опет као и прећашњег дана по- служени тејом и лулама; тек око подне саку- пише се сви у шатору, што је за ручање одређен.

Младом Снежину задрхта срце, кад се том шатору приближиваше. Целог јутра смишљао је начине, како да се са кнегињом разговара или бар како да за њу распита. Он сам није то смео чинити, јер није познавао обичаје калмучке, а уједно се бојао, да ће побудити подозрење. Да ли ће је видети? — Врата се отворише; ту стојаше онај исти сто као и јуче са тањирима и боцама, а на дувар се наслонила богато одевена Удбала и дрхташе као да ће се сусрести с каквом над- природном појавом. — Борис ступи унутра — лице кнегињино зажари се и она могаше једва одвратити поздраве гостима.

Седне се за сто; гости с једне, а кње- гиња с друге стране Нојон-Циргала. Шарциг седе на крај софре. Циргал пришане нешто својој супрузи, и ова започне на то одмах разговор са господином Серковим. Глас јој дрхташе, али се она ипак чисто руски изражаваше. За време ручка, који је дуго трајао, није Борис могао Удбали ни речи рећи; он се у опште слабо мешао у разговор — али каква ли речитост беше у очима му! Кнегиња сваки час мењаше боју на лицу; час јој појури крв у лице, час јој се устреми к срцу и образи јој побелише као снег; нека стрепња пролазаше јој кроз своје тело а очи јој се напунише сузама.

После ручка, и ако је била врућина, оду сви у поље, да гледају игре народне. Циргал, путници, кнегиња и неколико сансанских госпођа седоше на један брежуљак, на коме беше подигнута лака шатра.

Игре се отпочеше. Мушки и женске веџбаху се укроћавањем дивљих коња. Хва- таху их за гриве и бацаху им се на леђа. Ватрену животињу хоће да збаци смелог јахача, те се хура ногама, скаче у пропнице, полети пољаном, баци се на земљу, подигне се опет у скоку и појури по ново у даљину. Али Калмук као да је срастao с коњем, не пушта га дотле, док га не савлада и не укroti.

После тог првог призора ступе на среду два готово са свим нага борца. Њихови удови, уљем намазани сијају се на сунцу. Дуго се мерише очима, па онда скочише један на другог и ухватиште се у коштац; очи им си- паху варнице а мишици забрекнуше; за тим се опет пустише, па се по ново обухватиште, падоше заједно на земљу, подигоше се, те се борише прса у прса. На послетку падне један и остале лежећи на страни. Противник му притисне колено на плећа, али поред свег напрезања не поће му за руком, да обorenoga на леђа преврне, јер се само то сматрало за савршену победу. Други су Калмуци међу тим гађали у нишан или шаљиве вештине изводили, а при том су сваки час пијуцвали ракије, што им је кнез поклонио.

Борис са нестрпењем испекиваше на то, да се Серков и тумач са кнезом забаве, те да се Удбали приближи; најпосле приспе тај жељени час, и он приступи к њоји.

— Удбала! шанташе он; јеси ли ти то занста? Како дође овамо и како постаде женом тога Калмuka? За име божије, говори ... разјасни ми ...

— Љубиш ли ме још? питаše Удбала страстним гласом.

— Можеш ли се и сумњати? Али реци ми, заклињем те, каква те је коб овамо довела и кад?

— Ах! како да ти искажем, шта сам препатила, какве муке ми је срце поднело ... али ја се бојим ... не смем дуже с тобом говорити.

— Морам се с тобом без сведока разго- варати. Некад си хтела да ми свој живот посветиш, сад те молим само за један једини часак, као за милостињу.

— О боже мој, како да то учиним и где? Глава ми је сва збуњена! ...

Удбала отисне своју златну капицу мало натраг, притисне руку на чело, па погледа око себе тражећи нешто очима. Видиш ли тамо, далеко у степи, оно мало језеро рогозом обрасло? питаše она. Кад се све преда покоју, ја ћу доћи тамо.

После тих речи окрене се она од младог човека и поче разговор са једном од својих госпођа. —

Игре, борбе и опкладе трајају до заласка сунца. Неколико пијаних Калмука викало је још дуго седећи око ватре, што је наложена пред шаторима: други се опет картаху или играху шаха. Страш за картањем тако је јака код тих дивљака, да по гдекоји Калмук, пошто је изгубио своја стада, шатор, имање и хаљине, најпосле и своју слободу на неколико година проигра. За то време врши он своме сртном супарнику сваку службу, коју му овај наложи.

Међу тим бројаше Борис минуте по куцању свога срца. Он би дао све што има, само да може да створи свуд у наоколу тишину — тишину, знак за жућени саста- ник! Али народ лармаше и певаше; веселе песме орише се све гласније, ватре пла- мтише све већма. Борис очајаваше. После растанка од пет година бити само неколико корачаја удаљен од своје драге, па не смети јој се приближити ... зар то није мука, коју као да је Ерлик-кан, краљ пакла, измислио? Борис на послетку не беше више кадар да чека, да се Калмуци умире, те оде на уговорено место!

Удбала не беше још дошла; Борис се шеташе горе и доле обалом усамљеног језера. Ту беше тишина, само што је рогоз шуштао од ветра, и што је из даљине допирао смех и дрека Калмука. Борису се све чинило, да чује кораке или звук милога гласа ... па онда стане и ослушкиваши са стрепећим срцем. Залуд — беше то само нека дивља патка, што је уз тужну дреку оставила своје гњездо, или је каква утва летела поврх језера; па онда је опет чекао и страховао, да му драга неће доћи.

Али он је више не љуби, чујем где неко говори; време је његову страст охладило, а пре неколико дана није ни помишљао на Удбала. Али сада! Та ми знамо: љубав човекова наличи кад-кад на огњедух (вулкан), који је читаво по столећа пепелом покрiven. Становници околних долина забораве на опасност, настане се на подножју брега, саде чокоће, дрвета, и цветуће баште простиру се онуда, где су некад текле струје од лаве. Нико и не помишља на огњедух, и деца прећашњих његових жртава гледе на њу, смеју му се и кажу: некад је ту пакао сипао ватру. Али често се деси, да се пакао није угасио, него се само притајио; он се пробуди у тренутку, кад нико и не мисли на њу, потресе земљу још сиљније него пре, успамти још ужасније и проспе нове реке лаве на неопрезне, који су се мирујућем огњедуху поверили. Тако беше с љубављу Снежином. Време ју је уљујало у санак, али је није умртвило; сад се она с новом снагом пробудила — и не беше то више

осећај бојажљива младића, коме је већ и пољубац блаженство — беше то дивља страст човека, који има много искуства и још више жеља, и коме је девиза: Све или ништа!

Уморен од чекања, немирним мислима измучен, легне Борис на траву. Најпосле зачује тихо шуштање; скочи горе. Удбала му једва дишући клоне у наручја, за тим се она истргне, збаци са себе ортак, којим се умотала, и покаже се оку драгановом не више у својим златом извезеним кнегињским хаљинама, него као Удбала из дворане матере му, у оном руву, у ком је у очи растанка у његовом наручју плакала. Имала је на себи ону исту црну хаљину, што ју је међу својим стварима нашла и брижљиво сачувала. Само исплетени курјуци опомињања на становницу степску. Обоје се посаде на песковиту обалу; дуго је трајало, док су добили толико мирноће, да могу једно друго питати и одговарати, а и тада им је казивање прекидано страсним уверавањима и заклетвама.

— Ја сам увек чекао на твоје писмо, поче најпосле Борис. Свуда сам распитивао, да дознам за какву вест или траг о теби — али све беше заман. Најпосле изгубим одјакнот ... а ти! Ти си се удала за овога кнеза!

— Борисе, немој ме осуђивати! повиче Удбала молећи; морала сам се сили покорити. Никада, никада не бих ја својевољно пошла за другога ... моје срце посвећено је само теби. Али како да се противим тој дивљој хорди? Сажаљевај ме, али ме не осуђуј.

— Зар нема средстава да се твоји окви раскину? Јер шта је управо твој брак! Хришћанка је насиљно са незнабошем венчана. Да, Удбalo, ти си слободна, и ја ћу те собом повести ... ти не можеш овде остати.

— Да, да! повиче она радосно, одведи ме твојој мајци, твојој сестри! Али на један пут умуче, као да се од какве мисли ужаснула, те продужи жалостиво: Али да будем твоја жена ... ах! то не може бити ... како би се смела показати свету као твоја жена?

— Тебе је моје срце изабрало, и ти треба да се без страха целом свету показаш.

— Али не само да би мене, него би и тебе из друштва истисли. Опомени се, како су ме омаловажавали и презирали у твојој очинској вароши, а тада сам била богата ... сад немам ништа, а судбина ме је жигосала.

— Срећа је наша у нама самим, одговари Борис.

— Ја бих наравно сву срећу своју нашла у твојој љубави ... али ти ... можеш ли се и ти тако ограничити? како би се смео усудити, да ме у друштво одведеш ... како би подивљају, одбеглу жену једног Калмука, могао звати својом женом ... не, не, то је немогуће!

— То је лажан стид! он не сме нашу срећу нарушавати, рече Борис.

Удбала се згрози. О, ја не бих могла преживети онај час, у ком би приметила први знак, да си своје мишљење изменио, рече она; знак, који би ми дао осетити, да сам те лишила боље судбине.

— То никад неће бити!

— Ти сад тако мислиш, и ја сам уверена, да ћеш сваку тужну мисао и сету преда мном прикривати ... али, ја бих је открила, осетила бих и најмању хладноћу твога срца ...

— То је немогуће! понављаше Борис ... Одкад ти таке мисли падају на ум? одкад да те у овом часу узнемирију!

— Те мисли не долазе мени први пут ... Већ више пута сам се питала, шта би било са мном, кад бих могла побећи и тебе наћи. Тада ми срце дрхташе од неизмерне радости,

али ми је разум говорио: ви бисте обоје пропали... Па за то ме пусти, да сама сносим своје јаде.

— Не, Удбала! одговори Борис одлучно. Ако већ тако мора бити, то је боље, да заједно пропаднемо, него да свако за се несрећан живот проводи. Не говори ми ништа о сметњама и слутњама. Никоја сметња не треба човека да заустави, да не пође за гласом свога срца... Ти ћеш ићи са мном.

— Да те унесрећим!... Не, Борисе, остави ме својој судбини... она ће се на ме смиловати! Погледај моје упале образе, тај модри прстен, што ми очи окружава. Недавно прорекла ми је нека врачара, да ћу скоро умрети... остави ме дакле!

— Да ме љубиш, као што ја тебе, ти би пошла са мном! одговори Борис, пусти је из свога наручја и устане.

Удбала му падне к ногама и обухвати му колена.

— Шта ти кажеш! повиче она страсно. Узми ме, да, узми ме собом... води ме куди је воља, начини ме својом робињом, ако нисам достојна, да ти жена будем. Све што год ми даши, нека ти је благословено.

Борис подигне клечећу Удбали, притисне је на своје срце, и у слатком, опојном заносу заборавише и на време и часове; најпосле почеше звезде бледети а на истоку се указиваше пурпурна светлост, и то их поврати јаву.

— Ваља нам се растати, а нисмо још ништа за наше бегство уговорили, рече млади човек; хоћеш ли до вече опет доћи овамо?

— Само би ме смрт могла задржати.

— А дотле збогом... Како је већ видно; бојим се, да нас ко не види.

— Под овим ограчамем не може ме нико познати, а осим тога лежи још све описано у најдубљем сну. Збогом, збогом!

Удбала отрчи и на скоро испчезне у јутарњој магли драгоме испред очију.

— Охо, драги пријатељу! рече Серков, кад се Борис вратио, ја нећу матери твојој моћи дати добру сведоцбу о твом владању. То је већ други пут, како иоћи бог зна где проводиши. Мора да ти је калмучка лепотица срце украда?

— Којешта! рече Борис; овде је така запара, да не могу спавати, те сам гледао игре тих дивљака.

— Добро, добро, можеш им гледати игре, али те молим, да се не мешаш у њихове послове. У осталом сутра ћемо путувати.

— Али не једним правцем.

— Како то? а да куда ћеш ти?

— Управо у Кавказ.

— Зар ти је степски живот већ досадио? Наравно, таке су ствари много пријатније, кад се причају него кад се гледе. Али за што ми ниси пре саопштио твоју намеру?

— Сад сам то тек наумио; пошто су ми ту кола, то ми ништа не стоји на путу... у Кавказу ћемо се видети.

Нећу да те задржавам. Жао ми је, што ћемо се растати, али на скоро ћемо се опет видети. Ја ћу се у јутру рано одавде кренути. У осталом приповедао ми је кнез, да ће цео аул сутра одавде поћи, да се на тридесет миља далеко настани. Зар ниси радознао, да видиш ту сеобу?

— То мора бити занимљиво — али стари кнез ићи ће с тобом?

— Да, он хоће да ме упозна са целим својим племеном, што на неколико стотина врсти у наоколу расејано живи. Наше путовање трајаће око десет дана.

Борис једва могаше скрити радост, што му причинише те вести, које беху добро дошли за његово предузеће. Он се

поче опремати, и пред вече беше већ све смештено и спремљено. И Циргал, који се на пут спремао, беше пословима заузет, издаваше наредбе и одабираше своју пратњу.

Кад се у аулу све покоју предало, похити Борис на уречено место састанка, а за њим дође и Удбала. После дугог премишљања закључе, да се Борис сутра сам крене, то јест у пратњи Калмука, што ће му их кнез дати. Али кад дође у прво руско село, што је шездесет врста одавде удаљено и лежи на обали реке, узеће руска кола, па ће иоћи отићи у неку шумицу, коју му је Удбала тачно описала. Тамо ће се она с њиме састати. По читаве сахате претресаху љубавници тај план; пуни наде посматраху они своју будућност, беху сртни и у светlosti наде заборавише се године растанка и патње. Зора их затече на обали језера.

Кад се хтедоше растати, спонадне Удбалу нека дубока жалост. Држући приљуби се драгану на груди; срце јој силовито куцаше, и једна суза падне Борису на руку.

— Ти плачеш? рече он; шта ти је драга... шта те још жалости?

— Не знам ни сама... страх ме је... Не могу да поднесем толику срећу.

— То је само први зрак блаженства, што нас очекује. Не плачи, мили анђеле! Нека ти бар буду то последње сузе, што их сад пролеваш! Сутра почиње нов живот за тебе.

Он јој пољупцима осуши сузе, али његове речи не ублажише Удбалу.

— Не могу да се решим, да идем од тебе, рече она бојажљиво; највећма бих волела, да у овом тренутку умрем.

— Шта... ти желиш смрт, и то онда, кад нам жеље наше хоће да се испуне?

— Па ипак се оне неће никад испунити! уздисаše Удбала. Пет, шест дана с тобом проживети и умрети под твојим последњим пољупцем, то је једина срећа, којој би требало да се надам. Године блаженства нису мени сућене... не, мени прети пропаст... слутња моја каже ми то исто тако извесно, као што ми је и онда, кад си ти ишао у Петроград, казала, да ћемо се опет видети. Опомињеш ли се још, како сам лежала у твом наручју и како сам плакала?

Борис ју је од те сумње одвраћао, представљајући јој будућност најсјајнијим бојама, описујући јој, како ће живети у кругу оних, који је из срца љубиште, и приповедајући јој о сртним данима. Тако је мало умири.

Разним путем врате се у оргу. Кад се Борис шаторима приближиваše, учини мусе, да подалеко за њим иде нека црна сенка. Али кад он стаде, нестаде сенке, и млади човек миниљаше, да га је уображење преварило.

Кад се сунце родило, даде се знак за полазак, и одмах се све ујурбало. Калмуци скочише на ноге, сакупише стоку и стада и седлаху коње. Жене скидаше шаторе и спремању покућство и храну; гелонзи се скupише око храмова, умотавању кипове и идоле, и Нојон-Циргал, пошто је са својим братом и старецинама народним држао кратак савет, седне у кола државног саветника Серкова. Калмук, што је кочијашо, пущаше својим дугачким бичем; камиле се кренуше, вође ићању напред и ношању пред својим господарем знаке кнезовског достојанства — циду са заставом, која беше истакнута на вратима кнезовог шатора.

И Снежин, пошто се са својим сапутником и стариим кнезом опрости, похита својим колима. Он се сртне са Шарцигом, застане и пружи му руку, да се с њим оправсти. Шарциг је само лако додирне и гледаше при том Борису тако злобним осмехом у очи, да младога човека неко немило чуство обузе. Али га сопствени послови сувише занимаха, те није премишљао о томе,

и кад се кренуо, заборавно је то предузећа са свим.

Истога дана у вече заустави се хорда на крају једне мале шуме. Брзо се подигну шатори. Ватре пламтеше, и уморени од дневног пута седоше Калмуци за своје огњиште, да се храном мало поткрепе.

За тим се све утиша и ватре се погасише. Удбала се опрезно извуче из шатора, умотана ограчачем, провуче се кроз цбунове и нестане је у мраку. Чим је шаторе из вида изгубила, пође бржим корацима. Шипрази и гране цепању јој хаљине и ударању је по лицу, али она није пазила на те сметње, него је журно ишла даље. Већ је чула жуборење реке, код које је ваљало да је Борис чека... још само неколико корака и она би дошла до циља. Али на један пут допираху јој до уха познати гласови; она се поплани и прилегне прислушкујући на земљу.

Не далеко стајају Шарциг и бачигелонг на обали и разговараху се живахно. Удбала чу, где спомињу њезино и драгог јој име. Шарциг као да беше јако разјарен; стискиваши песнице и псование страхи. Свештеник беше мирнији, ублажаваше га, кад је викао, и обазриво погледаше на све стране.

— Ти се дакле заклињеш, да си сам видео и чуо? рече Шарциг своме пријатељу

— Заклињем ти се! одговори стари свештеник. Ако сам коју лажну реч изустио, нека ми Шакија-Муни одмах претвори тело у прашину, те нека је сви ветрови разнесу, а моју душу нека прогна у најгладијег црва.

— Проклета вештица, која је својим ћаволским враћинама мога брату навела, да је узме за жену! викаше Шарциг. Она је гњев богова на наш аул навукла, па сад хоће и седе власи Циргалове да осрамоти! Али то неће бити. Пре ћу јој ја сам забости нож у срце и убити јој и љубазника. Пре ће земља пити вашу крв, ви јадници, него што ће се ваши гадни планови испунити! Нека се више не зовем Шарциг, и нека ми поцрне кости, ако ваше планове и вас саме не уништим!

Шарциг је још неко време сипао своје монголске песовке и свакојаке ужасне претње, а при том је брзим корацима ишао обалом горе и доле.

Најпосле рече бачигелонг: С њом можеш чинити, што ти је воља. Докле је год она живи, стојаће између тебе и твога брата, а гњев богова би ће на нама. Али страна не дирај... Руси би га осветили, а онда тешко нама!

— Све једно! ја ћу их обоје посећи.

— Узми се на ум! Ја ти саветујем да њега поштедиш; а жену, која се нашим боговима руга, и која црва, у ком можда живи душа једног од наше браће, без зазора гази ногама, ту жену предај освети народној. Подай нека је на комаде раскину или нека је бесни курјаци растргну и пождеру.

За тим ћуташе. Удбала је чула сваку реч тога ужасног разговора. Сакривена у цбуни, клечећи на колени, непомична као кип слушала је своју смртну пресуду. Ни један уздах не оте јој се из прсију, ни једна суза не кануна образе. Она стрељаше, али само за Бориса... и молаше се за њу.

— Можда си пречуо? поче опет Шарциг после кратке почивке. Је ли то доиста место, што су га уговорили?

— За што да сам пречуо? Ја добро разум руски, и они су ваљда десет пута понављали: на реци, где је велико шупље дрво. Ево шупља дрвета, оно је једино у овој околици.

— Доцкан је и они неће доћи! Она је ваљда у својој проклетој души што наслутила... али он, шта њега задржава?

— Он ће доћи... или ако не данас, а оно сутра. Ко зна, шта га спречава.

— Најпосле, дошао данас или сутра њега ћу пропустити. Али она, проклетница неће ми измаћи! Она се на нама огрешила, и ми је морамо казнити.

— Чуј мој савет, рече свештеник; кад он дође, морамо га гостољубиво примити и допустити му, да се с Удбала слободно разговара, тако, да се сав свет увери о

изложимо у пустињи, и онда можеш ти . . .

— Да, да! прекиде га Шарциг зловољно, само кад би ту био! Ја ћу се повући у свој шатор, пустићу их да буду заједно један,

Водопад реке Лириса код Изоле.

Обојица се обалом шетаху ћутећи, па онда опет говораху, али Удбала могаше само по гдекоје прекинуте изреке разабрати, и то кад су близу ње дошли.

VIII

њиховом споразумљењу. Народ није ъвојзи наклоњен, мрзи је шта више због тога, што јој је мати из другог племена. Никоме не ће бити противно, ако је по старом обичају

два, три дана, читаву недељу дана. Неће их нико узнемиравати; али ћу пазити на њих, и пре ћу их обоје убити, него што ћу пустити да ми утече та кћи пакла.

— Ваља нам опрезно радити . . . Не сме нам нико трага наћи.

— Да, пустимо аул нек иде; ја ћу с тобом остати овде, па ћемо је живу на овом месту закопати.

Удбала обли хладан зној; удови јој дрхтаху, и она клоне на земљу.

Целу ноћ стајаху Шарциг и свештеник на обали, као гладни курјаци, што чекају на пљен. Каткад се посадише на траву, али одмах за тим опет устајаху. Најпосле још један пут погледаше у наоколо тражећим оком, и кад још увек никог не видеше, звиждну и поћоше својим шаторима. На њихово звиждаше доћоше два Калмука из ширлага, а беху од главе до пете наоружани. —

Кад у зору дође један слуга Циргалов на реку да донесе воде, нађе полу онесвесићену кнегињу и однесе је под њезин шатор. Кад је к себи дошла, седне Удбала и наслони главу на руку, а коса јој је неурядно преко рамена пала. Њезине госпође шантаху међу собом и чуђаху се, што им кнегиња страно одело носи.

На један пут се у аулу зачу бањат коњски, лавеж паса и нека врева. Удбала није на то ни пазила.

— Дошао је опет онај Рус, рече једна од њезиних госпођа, одшкрунув врата.

Код тих речи подигне кнегиња главу.

— Који Рус? питаше она.

— Онај млади, што је сам отпутовао.

Тако и беше; Борис се вратио са оном истом калмучком пратњом, што му је ради сигурности дата. Он оде Шарцигу и јави му, да су му се на тридесет врста далеко кола изврнула и покрхала; да је с тога био прикупљен преноћити у степи и да се по савету својих пратилаца вратио натраг, пошто на далеко не беше никаква села. Он мољаше кнеза, да пошље неколико људи у степу, да донесу кола, те да их оправе. Главни узрок за што се вратио, беше наравно то, да Удбала умири и да се с њом договори о новом плану за бегство.

Подозревајући Шарциг питao је људе, што младога человека пратише, и кад се уверио, да му је Борис истину говорио, обећа, да ће му жељу испунити.

Удбала је чула ту вест и горко се насмејала. Она пошље своје госпође на поље и корачаше брзо по шатору горе и доле. Неко дивље очајање светлаше јој се у очима. Пак-кад је стала, па је побледивши притискивала руке на чело; за тим је опет у грозничавом немиру ишла по шатору. Све је на њојзи изражавало неку жестоку унутарњу борбу — борбу између живота и смрти — борбу између душе, која хоће да се узвиси до вечног блаженства, и тела, које жели да остане у земаљским везама.

Шта узбуђиваше душу те жене? Какве јој страсти раздираху срце? какве мисли мучише јој умље? шта то беше, што се у њојзи борило?

Она стајаше на раскрићу, те јој је вљало, да сама реши своју судбину, то јест, или да се драгог за навек одрече — онда би могла свој јадни живот продужити; или да живот жртвује, па да га опет види и неколико тренутака срећу ужива. Све жеље и очекивања, што образованост у женскињама буде, сва идеална представљања о срећи; какву још нико на земљи није уживао, све варљиве наде младог, неоскврњеног срца, све се то пробудило у Удбали, кад јој се драги повратио. Свуд у наоколо простираше се степа, а њезини дивљи становници чуваху својим ножевима несретницу у том затвору. Зар да се никад више не увесељава светлошћу духовне егзистенције — оном дивном светлошћу, коју људи изван таванице уживају, а у њеним зрацима процветао би дивно и њезин живот под окриљем љубави.

Шта да чини? . . . То све да напусти ради своје сигурности — да се затвори у свој шатор — да Борису каже, да се предомислила — да га преклиње да је остави, па да се тврдо тога држи! . . . На против ако Борис дозна за опасност њезиног стања, изазваће га на бескорисну борбу. Он би по свој прилици покушао, да је на силу истргне из руку непријатељских, а шта би могао учинити народу, кога су Шарциг и гелонзи фанатисали? Она је познавала Шарцигову скотску свирепост, знала је, да су је јако мрзили он и свештеници због њезина уплива код Нојона Циргала, због тога, што она не поштује калмучке богове и што је била противна свештеничкој влади, која је сујеверни народ заглупљивала и харала. А ако остане тврдо при томе, да Бориса одбије од себе, ако не попусти на његове молбе и преклињања, то би могла осујетити крваве намере Шарцигове, могла би после одласка Борисова мирно живети, можда високу старост доживети и најпосле свој јадолики живот благом смрћу завршити. Нагон самоодржања и чувство женске слабости саветоваху јој, да изабере тај дуги, мрачни пут. Онај други пут на против беше кратак и светао; сваки корак по њему водио је новом блаженству и на њему се испуњавале оне жеље, што су толико година сачињавале живот душе јој. Ако пође за својим срцем, то би могла за неколико дана уживати све радости, које су човеку дароване у накнаду за беде и невоље — могла се свим срцем предати човеку, кога је љубила, као што су само неколике ватрене душе кадре да љубе, те би тако могла цео живот сабрати у неколико часова.

Све јој је то обећава онај кратки пут, што га звезде среће и љубави осветљавају, али на кога крају чека је гроб са свима стражатама срамне, насиљне смрти. Не само уображење слабе жене, него и најхрабријег јунака ужаснуло би се од начина смрти, што га она себи у појединостима пртапше и представљаше. Кад би јој после неколико сретних дана Борисова рука смрт задала, о како би се она томе радовала! Али да се преда чудовиштима у човечијем облику, да је злоставе, срамоте, раздиру, да очима гледи њихова дивља, злобна лица, да слуша њихове грдије, освету и беснило — доиста! ни једна европска кћи не би се на то одважила, па и сама Удбала колебала се при помисли на таку смрт. Само срчана монголска природа беше кадра да је одржи на том мучном путу к жртвенику, на који својевољно полагаше своју главу. Врела крв монголска, текла јој је силовито кроз жиле и продирала је кроз све насане и зидове, што их је власпачање противу ње подигло. Удбала савлада сваки страх и набрајаше најпосле са неком дивљом радошћу све појединости њезине пропasti — као што се броје новци, којима вља да се исплати неочекивана, неоцењива срећа.

Коцка паде! После дуге борбе клекне Удбала поред своје постеле, притисне своје зажарено лице у јастуке, и не мицаше се неко време у том положају. Кад се опет подиже, беху узрујане страсти утишане; прте јој изражавају стаљну намеру, шта више и неку радост; она се у себи зарекла, да Борису не открије претећу опасност, да му ни једном сузом, ни једним уздахом не изда, како скупо мора да плаћа своју кратку срећу.

Она дакле заповеди, да се покрај њезина шатора, што је одељен од других био поред честе шумске, подигне шатор за младога странца, па га даде украсити најлепшим столицама и столовима, најскупоченијим ћилимима и тканицама.

Борис позна одмах на први поглед, чијој се пажњи и нежном укусу има захвалити за тај европски намештај. Удбала га позове на ручак; он дође и нађе је саму са њезиним

госпођама; Шарциг се извинио пред гостом, изговарајући се, да због неких важних по слова мора на неколико дана отпутовати,

На Удбалином лицу не беше ни трага од борбе, што ју је издржала. Она поздрави Бориса нежним осмехом, привидно мирна слушаше она, како јој Борис приповедаше несретни случај, који је за сад планове осујетио; она и после ручка остане с њиме. Питаše га, колико мисли у аулу остати. Ваљао му је послати кола у оближње село, или дати дозвати ковача одонуд, и он се одлучи за ово последње. И тако би се морао пет до шест дана задржати.

— Дакле шест дана би ћу код тебе! рече Удбала, и ми се не ћемо ни једног тренутка раставити. О, бар ћу за тих шест дана бити сретан! . . . а ти Борис . . . јеси ли и ти сретан?

— Зар још питаш! повиче млади човек. Зар не знаш како те волим? За један пољубац твој, дао бих своју слободу, свој живот.

Удбала прекиде та страсна уверавања, којима су мушки тако издашни, па му падне око врата, загрли га обема рукама и притисне га на своје груди; он је љубљаше у лепо чело, и тако им се неко време топише душа у слатком заносу.

— Ђојим се, да се не ћемо смети тако често виђати, рече најпосле Борис; могли би подозревати на нас.

— Подозревати! понављаше Удбала и махаше жалосно главом. Какво подозревање? Шта се то мене тиче? Моја је судба решена.

— Али Шарциг, тај бесни вук?

— Немојмо на њу мислити! рече Удбала брзо; ја овде уживам потпуну слободу и чиним што ми је воља . . . он нам не може сметати. Она мало ућута, па онда, да је дрхтање гласа не изда, дода тихо: Шарциг се не усуђује да се меша у моје послове, а осим тога, он је отпутовао.

— Али твоје слуге и слушкиње . . . народ?

— Умири се, ја сам узвишене над њима и не бојим се њихове злобе. Супруга Цезарева не сме никог сумњичити . . . Видиш, драги, настави пријатним смешењем, још нисам заборавила римску повесницу. У осталом ја сам сигурна за те људе; нико се између њих не би непријатељски према мени показао . . . остави се дакле бриге, драги пријатељу; како да ја не знам, шта може калмучка кнегиња од свога народа очекивати! Зaborави овај извањски свет, не помушуј ове дане никаквим страховањем; представи себи, да смо нашу јучерању намеру постигли, да смо далеко од степе, далеко од њезиних дивљих становника, да смо далеко од свега, што нас је делило. Помисли, да сам твоја жена . . . твоја до смрти.

Ове последње речи изговорила је неким тајанственим нагласком, и она се опет баци драгом на груди.

Борис, коме не беху познати обичаји и значај калмучки, вероваše Удбалиним речима; она му изгледаше весела, расположена, повериљива, и њега превари та привидна, спољна мирноћа. Он мишљаше, да за то више не мари за миње народа јој, што се надала, да ће скорим оставити степу за навек, и пошто му и мирни, прости народ ни најмању бригу не задаваше, осећаше се мало по мало тако сигурним, да се није ни освртао на злобне и пакосне погледе, којима га мале калмучке очи пратише.

Борис и Удбала посташе неразвојни. Њихов шатор делио је од њих цео остали свет; као да беху неким љубавним ваздухом обмотани, не беше за њих никога више на свету. Време брзо протицаше у изјавама осећаја и дугим повериљивим разговорима. Борис приповедаше драгој о величанственој престоници, о њезиним палатама, баштама,

вештинама. Или јој описиваше живот на бојном пољу, по становима војничким. Или говораше о славним писцима и песницима, саопштавајући јој одломке од њихових песама, а она их слушаше са дубоким усхитом. Често га је питала за догађаје из његова живота. Хтела је да зна све, шта је доживео, хтела је да зна, шта је мислио и осећао, и шта је намеравао пре, но што се опет с њоме нашао. Она му је на против приповедала само о својим патњама; у њезином сиротом животу не беше никаквих пријатних догађаја.

Кад би се запара дневна утишала, ишли би љубавници у поље, сели би у хладовину и уживали би под ведрим небом чаровито јужно вече. Благи ваздух беше испуњен миризним дахом цвећа, гласови човечији умукоше, стада почиваху у дубоком покону, и жуборење реке или песма зрикача, беху једини, тајanstveni гласови у тој осами. По трави и цбуновима светлише се креснице (бубе), као да је земља звездама посугта, па и ако не беше на небу ни једног облачка, ипак су на обзору непрестано севале муње и распостирале неку мађионичку светлост по пространој степи.

Борис и Удбала шетаху се по кадкад дуж обале реке између расцветаних цбунова. За тим опет стајају те гледају у мрачну даљину; али увек се по највише собом занимаху и топише се у мисли, да ће се на скоро неразвојно спојити.

Али судбина, која је као немилосрдан веровник над њима стражарила, дала им је само неколико дана рока, а тај се приближивао. Љубавници испразнише чашицу среће им до последње капи, а Удбала беше толико јака, да је савладала и успавала у себи свако сећање на страхоте, које јој предстојаше. Само кад би опазила шупље дрво на реци или црвену хаљину бачигелонга, побледела би и окренула би своје лице од Бориса, као што дете затвара очи мислећи, да га тако нико не види.

Час растанка приближаваше се, и Удбала је хтела да драгог још наговори, да се бегство одложи. Она је знала, да Борис није био кадар отклонити њезин кобни удес, и да би сваки покушај да је спасе, и њега стао живота. Ако би дакле одредила час бегства одмах после његовог одласка, то би га узлуд довела у опасност, па и ако би му пошло за руком, да се од те опасности избави, ипак би му вест о њезиној несретној судбини годинама душу мучила.

— Ни живот ни смрт моја неће му ведре дане помутити, рече она за себе. Кад дочује за мој удес, време ће већ угасити прву жестину страсти, тако да ће ту жалосну вест лакше поднети моји.

Из тих разлога била је Удбала за то, да се бегство не сме покушати одмах по његовом одласку. Она му је стотину сметња, тешкоћа и опасности представљала и нај-после молбама и слатким речима склони га, да је на све пристао. Она га је наговарала, да иде сам у Кавказ и да тамо чека писмо од ње, у ком ће му назначити место и време састанка. После дугог опирања попусти Борис. Удбала је искала, да два до три месеца остану раздвојени; он је хтео да се што пре састану, али она је то на далеко одлагала, избегавала је што је више могла да говори о будућности и хтела је да се користи сваким часом садаљости.

Тако противаху дани као ведри тренутци, и дође час растанка.

Све беше готово за одлазак Борисов; свирепи Шарциг вратио се натраг, па како се бојао, да би Циргалова присутност могла осујетити његове зле намере, то је поручио своме госту, да се крене на пут, јер ће аул сутра отићи одатле. Борис је разумео шта

то значи; он оде Шарцигу, захвали му се на гостопримству и замоли га, да му за сутра даде коње или камиле.

Сунце је зашло. Последњи пут пође Борис са драгом својом према шумици. И покрај својих лепих нада осећаше неку мору на срцу; нека тешка туга стезаше му прса. Вечерњи ваздух беше му чисто загушњији, а хладовина шумска не могаше га као иначе умирити. А сироту Удбалу раздираху дивљи болови; смрт, од које је само неколико часова делише, представи јој се пред очима у свој страхоти својој. Залуд се труђаше, да одагна ту ужасну авет, и да своју узбуђену фантазију окрене другим сликама; сваки покрет ваздуха задисаше је гробном хладноћом; по каткад јој беше као да осећа оштрину ножа у срцу, и крв јој се смрзаваше у жилама, а глава и руке јој гореше, образи пламтеше а очи се светлише, као пламен жишка, што још једном букне пре него што се угаси. Дрхћућим ногама ишла је она за драгим, куд ју је водио. Обоје осећају терет својих мисли, те ћутаху, бојећи се да не увећају своје болове, ако их једно другом исповеде.

Они прођоше поред једног расцветаног цбуна; Борис пружи руку и узбере неколико цветића. У тај мах излети из густог шипрага једна грлица, вијне се у висину, лебдијаше један пренутак над љубавницима, па крикнувши одлети у даљину. Удбала чисто претрне, и следећи својим мислима, а притиснув руку драганову на срце, рече: знали, да по вери нашега народа чисте душе прелазе после смрти у тице и лете по ваздуху, а зле душе буду прогнане у трому животињу, то јест буду осуђене да се на земљи муче? Можда ће мојој душни кадгод тиција крила бити досуђена. С каквом ли ћу радошћу летети тад пут севера; савићу своје гњездо на твоме крову и хранићу се мрвицама са твога стола. Ваздух што га ти предиши, испунију срећом и љубављу; кад те видим жалосног, разведрићу те својом песмом, а ноћу одмараш се пред твојим прозорима, те ћу ти слати слатке снове. Веруј ми Борисе, ти ћеш осетити да је близу тебе душа, која те љуби, душа, која је и онога живота твоја.

Борис јој љупко гледаше у очи; њезина одушевљена оданост усхињаваше га, и у заносу том загрли он Удбалу а сузе му потекоше на лице драгино. Али одмах за тим почеше га узнемиривати њезине мисли о смрти, те хтеде да је расеје.

— Сањалицо! рече он, ти увек мораши да живиш у ваздуху, увек мораши да летиш за сликама твоје живе маште? Драга Удбalo! Отерај те тужне мисли. За што да сада мислиш на смрт? Веруј ми, смрт се не сме теби ни приближити. Зар је ниси сама тражила и она ти је измакла? То је довољан узрок, да те чека боља судбина, и да ће ти се накнадити прошле патње.

— Не, Борисе, одговори она озбиљно; немој сматрати то, што ти говорим за празне сањарије. Ко зна, можда су моји дани избројани. Али ма шта да буде, знај драги, ти који си ми, од кад себе познајем, дражи од свега на свету — знај и буди уверен једнини мој пријатељу, да ће смрт душу моју само од тела раставити, али не од тебе!

— Удбalo, умири се, за име божије! упаде јој Борис у реч. Ти ме страшиши и испуњаваш ми срце најнемирнијим слутњама. Не, ја те нећу оставити... Ти ћеш ићи одмах са мном. Нека зна твој муж, његов брат, нека зна сав његов народ, да се ја њих не планим. На својим рукама однећи свој адићар и продерају кроз њихове редове...

Удбала се поплаши; Борисова жестина и узрујаност поврати јој одважност. Већ је

видела како је Шарциг потегао ножем на груди драганове, а у ушима јој опет зајечаше оне речи: Ја ћу обоје исећи! Да би га избавила, прикупи сву своју снагу, угуши страх срца и усили се шта више, да говори о будућности.

Најпосле се врате под шатор, јер већ беше касно. На врати застане Удбала и управи опроштајни поглед на звезде. Оне сјају на њу вечној лепотом, а њојзи се учини, као да се пријатељски смешине на њезин поглед, а тај осмех да је зове у станиште мира.

Уморен од хода и унутарњег немира баци се Борис на постељу. Удбала седе крај њега; он је ухвати за руку, покушаваше да себи и њојзи разгони тужне мисли, говораше о срећи и љубави, а Удбала га слушаше — смешила се шта више; али то беше осмех статује — хладан као мрамор. Очи што блудеше по даљини, беху јој суве, али им израз издаваше, да би сузе биле благодет за њих. Силом је зауставила олакшавајуће капљице, и оне се слише с крвљу у њезиним жилама, а горка струја њихова отрова јој своје тело, које се све више и више смрзаваше и ако беше запара под шатором. Али ни најмањим уздахом не издаваше несрећница своје тешко стање, док најпосле Борис својим љубавним речима не растопи ледену кору, којом је свој бо обложила. — По стотинити пут описиваше јој он свом страсном речитошћу срећу, што је после кратког растанка очекује, а пред slikom тих ведрих и јасних дана, што ће их мрачним гробом заменити, клону Удбалине снага. Јецајући и плачући наслони она своју главу драгоме на раме, и сузе јој сило потекоше, као да се дуго заустављана река хтела на један мах да излије. Али кад подиже главу, осећаше да јој је лакше.

— Немој да се бринеш за моју тугу, рече она сетним смешењем. Ја сам као дете, што плаче без узрока. Доцкан је већ драги пријатељу, а ти полазиш сутра на далек пут... спавај, спавај овде на мом срцу, ја ћу бити над тобом.

Са овим речима привуче главу Борисову на своје груди и пољуби га у чело. Црне власи беху јој расплетене око плећа, и падоше на плаву главу младоме човеку, те изгледају као жалостан вео.

Они ћутаху. — Удбала, која је непрестано зебла, да ће одати своју опасну тајну, учини се као да спава; али Борис је на скоро заиста заспао и сневао можда, да је са својом младом супругом дошао у Петроград. Чим је по дисању познала, да спава, устане и гледаше га, као да хтеде његову слику неизгладивим цртама у душу урезати. Свећа на столу распростираше слабу, жућкасту светлост, што је немом призору овом неку гробну боју давало и Удбалину бледило удвојавало. Како је ту седела непомично, могао би је човек држати за окамењену Нијобу, што свога последњег сина у наручја стискује. Само израз најмекше нежности и неки детињски чар на бледоме лицу издаваше је као живу жену у цветућим годинама.

Она је дуго тако седела. Усне јој се мицаху и шаптаху неке нечујне речи. Час погледа на небо, час опет спусти поглед на драгог, молећи благослову за њу. Само кад јој се очи сузама напунише, окренула се на страну, да не би ни једна врела кап пала спавајућем драгану на чело, те да га не пробуди.

Свуд око шатора владаше дубока тишина, која и на Удбалу утицаше. Слабо тело савлада патници тугу; трепавице јој отепише, глава клону на јастуке, а благотворан сан уљуља је у самозaborав.

Ноћни часови протекоше; на истоку се указа јутарња румен, и све се поче бујити. Росом оснажено цвеће отвори своје

шарене чашице; тице полетеше весело из својих гњезда; из шатора појурише деца као челе из кошница; у целом аулу чуше се гласови, само у обиталишту кнегињином беше још тишина. Ведра јутарња светлост једва продираше у унутарњост шатора, где се над тињајућом свећом танан облачак од дима у котур савијаше. Спавајућа Удбала држаше још једнако заспалог драгана у наручју.

На један пут затрубаше трубе гелонга, што позиваху народ на јутарњу молитву. Удбала се тржи — види светило дневно, и мисао, што јој оно доноси, удари је као гром у срце.

Са очајничким криком обухвати она Бориса, и дуго не могаше ништа одговарати на његова питања. Она дрхташе као тица, коју је смртно олово згодило, те пада из облака на земљу.

После неколико тренутака зачу се коњски бахат и шкрипање точкова. Борис скочи и погледа кроз врата. То беху његова кола спремљена за пут, и његови пратиоци очекиваха га.

— Тако се дакле доиста морамо растати? рече он и пружи Удбали руку. Збогом, и остани ми здраво, моја једина драга! Зарад наше љубави, немој се одавати заљудној тузи. Време и место нашем састанку одређено је; на скоро ћемо се опет видети и бити сртни!

Удбала се подигже.

— Још једну реч Борисе! одговори она сталним гласом; седи овде, молим те.

Она му покаже неку столичицу; он је послуша; она клекне преда њу, откопча му прслук, скине крст, што га је на прсима носио, и рече му:

— Благослови ме!

— Од куда ти то паде на ум? повише тронут. Ти се опршташ од мене, као да се за навек растаемо.

— О не, ми ћемо се опет видети... на сигурном месту! Али благослови ме, ако не на растанак а оно на радост, што ћемо се опет видети... Молим те, благослови ме!

Борис узме крст и учини свето знамење над њезином главом. Сузе цурише преко његових образа, али Удбалине очи не засузише.

— Хвала ти! рече она јецајућим гласом, и подигне се. А сад збогом! збогом!

Један тренутак држаху се у грчевитом загрљају — беше то дуг, дуг опроштајни пољубац. Најпосле се пустише, али још један пут клонуше једно другом на срце... па онда крохи Борис преко прага, и врата се за њим затворише.

Удбала га праћаше очима, па онда падне на земљу као сноп, што га ветар на мање обори. —

Сад настаде између шатора неки жубор, што је слутно на несрећу. Калмуци опколеши бачигелонга и кнеза Шарцига, који им уз дивљи покрет руку и лица држаху говор, па што се из гомиле чуше гласни усклици и дрека. За тим похиташе сви својим шаторима. За по сахата беху сви шатори поквартени, камиле, стада, слуге, женске кренуше се на пут, а једна гомила оружаних људи појури са дивљом виком шатору кнегињином. Сваки је хтео да учествује у вршењу народног обичаја, по ком се жена, која погази своје дужности, остави сама у пустој степени. Калмуци подераше ћилиме, што покриваху обиталиште кнегињино, оборише дуварове, узеше своје покућство и натоварише на камиле; најпосле извуку и онај ћилим, на коме кнегиња лежаше, и здераше хаљине с ње. Она од свега тога ништа не осећаше; само дрхтање, што јој је од бесне вике и лупе те бесне гомиле кроз удове пролазило, издаваше, да душа патнице није још са свим оставила тело.

Пошто Калмуци засипаше своје бе-

снило, похиташе дерући се степом за својим стадима. Сад почеше игре, трке, борбе и свакојака весеља. Радосни усклици јецаху ваздухом. Сеоба се простираше на неколико врста и креташе се полако напред.

Шарциг заостане мало натраг са бачигелонгом и још неколико верних слугу; за тим пусти Шарциг у висину свог обученог сокола, што га је на руци држао, и као да идоше за лётом соколовим, потрчаху та чудовишта на ону страну, од куд им се пре неколико часова суплеменици кренуше.

После тога на два сахата, јахао је Нојон-Шарциг опет пред народом и разговарао се равнодушно са саисанима, као да није носио на души никаква злочина.

У бањама кавкаским нађено је пре неколико година при крају сезоне између цбунова мртво тело једног младог човека са размрсканом главом. Лице тога несретника, не могаше се распознати, а ни име не беше за извесно познато. Једни тврђаху, да је неки млад официр, сродник државног саветника Серкова, који је за неколико дана пре отишао из Кисловодска. Али пре кратког времена, уверавао ме је један мој знанац, који је био у Петрограду, да је Борис Николајевић Снежин постао пуковником, и да се често око инглеског залива шета испод руке са неком младом женскињом, која је исто тако плава и плавоока као и он. Но да ли их сродне или срдачне везе једно с другим скопчавају, не знаде ми мој познаник казати, и ако је добро проучио Лаватерову физиономику.

Којој вести да верујемо?... Ова последња чини нам се вероватнија.

Превео Сава Петровић.

О постанку човечијег рода

Х Е К Е Л.

Прво предавање.

(Свршетак).

Када је наука о постанку занста нуждан и опћи индукцијони закон, то му употреба мора бити дедукцијони закон, јер ова теорија истиче из оне прве. Пошто се филозофски изрази индукција и дедукција могу разно разумети, а то овде не сме бити, то ћу навести пример ради објашњења. У време, када се Гете занимао сравнујућом анатомијом, важила је као најважнија разлика између човека и сисавца међувилична кост (*os intermaxillare*); та кост лежи у среди међу обема половицама горње вилице, а на њој су горњи зуби секутићи. Пошто се код свију осталих сисаваца нашла та кост, то је Гете извео индукцију, да ту кост имају сви сисавци. Пошто се човек не разликује знатно од сисавца, то је Гете извео дедукцију, да и човек мора имати међувиличну кост; и заиста испаде му за руком, те приљежним испитивањем човечије лубање, нађе је, и тако даде своме дедуктивном закључку очевидна доказа. Дедукција је закључак из општег на засебно, а индукција из засебног на опште.

Ако ми из тога, што се сви кичмењаци у форми, строју и развитку слажу, изведемо, да су сви кичмењаци од опћег порекла, то је тај закључак индуктиван. Али ако ми тврдимо, да је и човек од истог порекла, јер је он у главном једнак с кичмењацима, то је закључак дедуктиван. Овај дедуктивни закључак из опћег на засебно тим је чвршићи и

сигурији, што је сигурији и чвршићи прећашњи индуктивни закључак. Пошто дедукција има за базис (основу) индукцију, то је и прва тим сигурија, што је сигурија друга. Филозофско оснивање човечијег прастабла од превелике је важности.

С једне стране изванредни напретци, које учинише многа испитивања последњих година о праисторији човечијег рода, славна испитивања о грађевинама с кољем, о времену камена, туче и гвожђа, а с друге стране врло важни резултати најновијег сравњујућег испитивања језика, много штошта на бели свет изнесоше, и наш дедуктивни закључак потврдише. Зоологи и геологи, испитивачи старина и историји, филолози и етнографи, пружише један другом руку, да у слози ону тако важну теорију узврсте и у поједином да је рашире. Ма како да су важни ови додатци природној историји човечијег рода, то их ми сматрамо као потврђења или верификације нашег дедуктивног закључка, кога смо ми са потпуном сигурношћу извели из опћег индуктивног закона науке о постанку.

Каква су нама средства на руци да оснујемо зоолошко прастабло човечијег рода, по науци о постанку? То су иста средства, која смо и код осталих животиња за ово употребили, пре свега сравнење спољњег облика и унутрашњег строја им; за тим сравнење историје развијања им. Што се првога тиче, треба само да питамо за положај човека у зоолошком систему. А ова система и није ништа друго, но најпростији израз за одношај сродства по крви, како се из сравњујуће ана томије лако дознати може. Нико не сумња о томе, да човек спада у класу сисаваца, и спада у ону ужу групу, што је зоологи „дископлаценталијом“ зову, т. ј. сисавци са колачићем (*Placenta*), а облик му је плоча (*Discus*). Ова група заузима пет различних главних одељења, такозваних редова: глодаре, бубождере, рукокриле, полумајмуне и мајмуне. Очевидно је човек између ових пет редова ближе мајмуну, но осталим редовима, и још се само о томе може питати, да ли човек спада у мајмуне или чини ред за себе, и имали на то права. Ма како да се ово питање реши, то ће опет остати закон, да међу свима животињама прави мајмуни и то катирини (мајмуни са узаним носом из старог света) човеку много ближе стоје, но све остale животиње. Да, Хукел је могао ову важну реченицу изрећи, ослањајући се на најтачнија сравњујућа анатомијска испитивања, да су анатомске разлике међу човеком и мајмунама највишем степену мања, но између ових и нижих мајмuna. За наше, човечије прастабло, мора се извести нуждан закључак, да се човечији род полако развио из правих мајмuna.

Ма да је ову преважну ствар сравњујућа анатомија већ довољно потврдила, то је ипак сравњујућа историја развијања дала најважније и најдрагоценје доказе. Ако пратимо развијање сваког човечанског индивидуа од почетка индивидуалне егзистенције му, то не ћемо с почетка ни до неког времена никакву разлику опазити између човека и сисавца. Као и сви други, састоји се човек у првом времену своје егзистенције из једног простог јајета. То је кугласто купченце беланџета ($\frac{1}{10}$ линије промера) фином кожом опкољено, и затвара мање кугласто тело, што се тако исто из беланџета састоји. — Човечије је јаје исто тако, као у осталих сисаваца, као свако животињско јаје простићићија, која се дели у две половине, које се опета деле, а продуженим делењем постане опет гомила ћелијица, и заче се клица или ембрио. Клица је налик на гусле и састоји се из три слоја ћелијица или листи-

на, све једно над другим. Из ове просте клице тек се постепено промењивањем и образовањем развију остали делови и органи, што

вљају мање па веће разлике, које савршено одговарају систематском распореду класа у редове, фамилије или родове и. т. д. При

циног живота, баш пре порођаја, упознају се оне разлике између зреле клице човекове и зреле клице липоцерака (мајмуна без рено-

Гуслар на путу у цркву. Слика Ђорђа Крстића.

их имају одрасли сисавци. До неког времена клице или ембриони у свију сисаваца, па и у човека, потпуно су једнаки, и само се величином разликују. За тим се постепено ја-

тome је врло важно то, што се клица човекова ни мало не разликује од клице каквог мајмуна, а већ одавно појављује се разлике између мајмуна и осталих сисаваца. Пред смрт кли-

ва). Па и после порођаја ове су разлике врло малене, и тек доцније се опажају, кад се човек на свој, а мајмун опет на свој начин развије.

Али историја развијања човечанског индивидуа је у неку руку опетовање, рекапитулација историје развијања сродног животињског стабла им, дакле стабла кичмењака. Ова палеонтолошка историја развијања нам је непотпуно позната, јер очевидни докази јој, окамењени животињски остатци, врло су мало сачувани, па кад би хтели из самих животињских остатака дознати историју развијања човекова, било би боме хрђаво. Да боме да су ови прастари комади (докази) по себи врло драгоценни. Ми одатле познајемо основне црте главних периода предчовечанске земљине историје. Тако нам остале из силурног времена, најнижа класа кичмењака — рибе. Ова је класа била у примарном времену на влади и тек доцније придржи јој се по која амфибија, т. ј. они кичмењаци, што из риба постадоше. Тек доцније, у танким слојевима земљиним, који су се наслагали за секундарно време, сретамо окамењене остатке тривише класе кичмењака: рептилија, тица и сисаваца. А и од ових најош се само нижа одељења торбара (кенгуре) или Диделоподија, али још никаквог заступника вишег одељења, плаценталних сисаваца (моноделфија). Ови последњи, у које и човек спада, појавише се у почетку трећег главног одсека земљине историје, за времена терцијарног. За прастару историју човечијег рода, за напредујуће развијање кичмењака од риба до људи, за време три геолошке периоде, не-престано добијамо доказе. Наравно да за то време прође мноштво година, као што је доказано дебљином земљиних слојева, што се у води сложише. Ми меримо с правом трајање оних периода не по вековима, но по милијумима векова.

Од много хиљада изумрлих врстки кичмењака, међу којима наши пра-прадедови беху, остао је каквим сртним случајем само мали број врстки у скамењеном стању, па и од ових само поједини делови, који беху тврђи, као: зуби, кости, и. т. д. Ту нам је најбољи и највернији савезник историја развијања индивидуа (ембриологија), која у најтешњем одношају стоји с палеонтологијом, или науком о развијању стабала. Ред разноврсних форама кога сваки индивидуум животињске врсте од почетка своје егзистенције од јајета па до гроба прође — то је кратко опетовање оних редова форама, кроз које наши прародитељи и претци за време ужасно дугих историјских периода прођоше.

На основу ових необоривих доказа ембриологије и палеонтологије, на основу потпуног паралелизма оба ова реда развијања, на основу сведочаша из сравњујуће анатомије, из науке о ћеографском рас пространењу животиња, и т. д. можемо тврдити са потпуном сигурношћу, да се човечији род развио из нижих кичмењака, а пре свега из мајмуна, даље из торбара, амфибија, риба, и т. д.

Природна наука иде једино за цијлом истине, а томе се циљу може приближити искрством и закључцима из искуства, а не по хрђавом путу првидног саопштавања. Природној науци је све једно, да ли су таква знања захтевима, жељама и осећајима човечијим пријетна или противна, добро дошла или одвратна. Зато она равнодушно сматра буру зловоље и одвратности, што се против открића човечанског прастабла подигла. Овде још морам рећи, да су неосноване оне плашије од добромислећих образованих људи, у погледу на рас простирање науке о постанку. Не само да не ће неваљство и понижење међу људе унети, него ће му служити да се поправи и оплемени, и ускориће напредак душевног му развијања и ослобођења.

Сад да се вратимо на сматрање, с којим смо наше предавање започели, на сматрање

коперниканско-њутнове теорије са Ламарк-Дарвиновом теоријом. Теоријом Ламарковом, коју Дарвин механично основа — (законима наслеђења и дотерирања маса) — пропаде антропоцентричко сматрање света, т. ј. лудило, да је човек средиште човечанског живота, а остале земаљска природа, животиње, биљке и анергани само за то постоје, да човеку служе. Светском системом Коперниковом, коју Њутн механично основа (законима тежине и привлачењем маса) пропаде геоцентричко сматрање света, т. ј. лудило, да је земља средиште света, а остале светска тела, сунце, месец и звезде само за то постоје, да се око земље окрећу.

Плашије и претње против светског система Коперниковог и гравитацијоне теорије Јутнове, показаше се неосноване и неоправдане. Место да потресоше: „морални светски ред“, место да поведоше човештво моралној и интелектуалној пропasti, подиже човештво на виши ступањ знања и оплемени га. Културне народе отрже она из мрачне ноћи жалосног средњег века, и поведе их зори новога века. Раскрхала је основе незнанја и сујеверја, којима славољубиви попови и кнезеви тежише да субраћу своју понизе, те да буду слепа оруђа вољи им. Мучне муке инквизиције, којом поповска каста покуша, да присталице нове истине уплаши и задрже — помогоше баш да се она рашири и да свуда припознања стече.

Судба и уплив науке Ламаркове о постанку и Дарвинове о савлађивању, би ће томе у многом погледу слична. Али потпомгнута снажним напретцима новог времена на свим пољима природне науке, Ламарк-Дарвинова теорија брже ће се раширити од коперниканско-њутнове теорије, многе згодне околности сложише се, да јој пута прокрче. Сво наше посматрање света постаде колosalним напретцима химије и физике, ботанике и зоологије — са свим другим. Жељезничама и телеграфима наша мера за време и простор, са свим је промењена. Спектралном анализом, и поправљеним микроскопима, отворише нам се путови новом, преће незнаном знању. Овим дивовским корацима нашег напредујућег душевног развијања, спремни смо да појмимо највеће откриће — природног постанка и животињског прастабла човечанског рода. Као звезда даница и оплемењавајући деловање на све стране, и човештво ће све више и више водити ближе циљу: „кроз светлост истине к срећи слободе“.

Станиша.

Јован Грчић-Миленко.

(В. лик на стр. 169.)

„Ох неумитна смрти!“ беху последње речи познатог нашег песника Јована Грчића, у песништву названог Миленка, који је 29. маја о. г. испустио своју млађану душу. Тек што је навршио своју двадесетсому годину, а неумитна га смрт покоси. Српски народ изгубио је и опет једног ваљаног сина, а српска књижевност даровитог песника. Ми ћемо доносимо кратак његов животопис, ако и није баш са свим потпун, а с временом ћемо донети опширан његов животопис и оцену његовог целокупног рада.

Јован Грчић-Миленко родио се у Черевићу у Срему на подножју Фрушке Горе. Ту је у месту свога рођења извршио српске основне школе, а за тим је учил немачке школе у Петроварадину. Свршивши са осбитим успехом српске и немачке основне школе, даду га родитељи у Нови Сад у ђимназију, где је четири дојна разреда са ва-

љаним успехом извршио. Нови Сад беше тада средиште и излазна тачка новијег српског душевног препорођаја. У ђимназији је вејао чисто српски дух, а у друштвеном животу беше већ у велико пробуђено искрено родољубље. И једно и друго имало је велика утицај на тада ђимназијалце, међу којима је Грчић једно од првих места заузимао. Старији ћаци пријатељи склопише малу дружину, која је издавала писан часопис под именом „Пупољак“ у које су излазили разни покушаји поједињих чланова. Јован Грчић беше један од највреднијих чланова и ту су у „Пупољку“ изашли први његови песнички покушаји. У Новом Саду не беше тада више од четири ђимназијална разреда, те тако извршили четвртошколци, а међу њима и Грчић, морадоше оставити Нови Сад. Разиоше се браћа и пријатељи, и нестаде у Новом Саду приватне мале или одабране дружине, а угину и „Пупољак“. Јован Грчић гледао је да дође у таку ђимназију, где већ постоји јавна омладинска дружина, те тако оде у пету школу у Сегедин, где се и данас још налази „Слога“, једна од најстаријих ћачких дружина. Ту је учени се у Сегедину читало у „Слози“ своје песме, које су за тим у новосадском забавном листу „Даници“ излазиле. Одатле оде у Пожун, где је ђимназију довршио и положио испит зрелости, и ту је у најстаријем ћачком друштву „Слободи“ био вредан члан а најбољи песник; песме су му и на даље излазиле у „Даници“, које су тада са великим интересом читане. Свршивши даље ђимназију, реши се да оде у Беч и да студира медицину, струку, која га као великог идеалиста није могла у пуној мери занимати, и која је донекле стајала у опреци са његовом природом. Филозофија би била струка, која би стајала у хармонији са његоvim идеалима, но тада професори нису имали скоро никаквих изгледа. За јуристу не беше рођен, као професор не би имао никакве будућности, те тако Јован Грчић постаде медицинар у Бечу.

Студирајући медицину није се окануо песништва, него је још са већом вољом и љубављу проучавао класике немачке и певао песме, које су непрестано у „Даници“ и „Матици“ излазиле. Године 1869. изда скупљене своје песме у једној књизи на јавност, а намера му беше, да и остale своје поетске и прозаичне умотворе јавности преда; но материјалне околности беху узрок што своју намеру није могао остварити. — У бечкој омладинској дружини „Зори“, која је тада близу стотину чланова бројала, беше Грчић у прво доба тајник, а за цело време, докле је члан „Зоре“ био, беше један од највреднијих чланова. У „Младој Србадији“ изађе у то време оштра критика на песме његове, која га је јако озлоједила, но он ипак за то не изневери песништво, него је и даље певао, но песме своје не хтеде штампati, него их је само својим пријатељима у рукопису читало. Пре две године изађе у „Летопису“ праведна оцена његових песама, која беше мелем за његово осетљиво срце, но која ипак не беше у стању, да га на штампање својих песама приволе. Често лек дође врло доцкан, па тако беше и са том другом критиком, с којом му је донекле сатисфакција учињена, јер он се поред свег тога никако не хтеде одважити, ма да су му искрени пријатељи то саветовали, да опет на јавност изађе. Он је радио и даље на песничком пољу, и написао је једну драму, један епос, једну дужу приповетку и једну скаску, а поред тога написао је приличан број песама, које се врло разликују од његових песама, које је године 1869. штампао. Рад његов моћи ће се тек онда оценити, кад целокупан на јавност изађе, јер до сад је најмањи и најслабији део његовог рада на

јавност изашао, а по томе се никако не да праведан суд изрећи о Грчићу као песнику. Време ће и дела ће његова показати, да је један од најбољих млађих песника, и да никако није заслужно ону строгу неправедну критику, која је многима била при оцењивању меродавна. Има људи, који никад нису читали песме Грчићеве, а овамо су изрицали суд о његовим песмама; а има их, који су у опште против песништва, па су наравно непријатељи и Грчићеве музе. Такова голема неправда морала је врећати Грчићево скроз и скроз поштено срце. Последње песме његове изашле су на јавност анонимно у четвртој свесци „Србадије“, под насловом: Мозаик, за које су и највећи непријатељи његови рекли, да су од велике вредности, и које су направиле сензацију у нашој публици. — Јован Грчић-Миленко поболе се у августу 1873. г., и од то је доба непрестано болешњив био, док га прошла јесен не свали у кревет, из кога више није ни устао. Грчићева последња жеља беше, да своје кости остави у месту свога рођења и да испусти душу у крилу своје мите мајке. Доцне у јесен прошле године оде из Бече у Черевић, а овог пролећа у оближњи манастир Беочин, где је 29. маја о. г. своју душу испустио. Све до последњег часа писао је песме, и у једној красној пе- смени описао је своју наду, своју срећу и своју вилу, која је после његове смрти у „Јавору“ штампана. Грчић је као и Бранко Радичевић умръо пре него што је постао доктором медицине.

Песнички рад Јована Грчића-Миленка можиће се тек оценити, као што већ рекосмо, кад целокупан угледа света. Данас већ можемо слободно рећи, да је Грчић имао талента, да се у његовим песмама огледала његова ундивидуалност, са својим искреним и племеним осећајима; свака му је песма округла, а дикција му је особито чиста и лепа. За Грчића не ће моћи рећи критика, да је спадао у врсту оних песника, који пишу песме за поједине прилике, јер то му не беше обичај; али како је он свој народ љубио и како је сваки покрет у народу пратио, то најбоље сведоче његови „телеграми“ — две песме у подлистку Суботићевог „Народа“, у којима је своје земљаке ободравао и храбрио на избор посланика за последњи за- гребачки сабор.

Јован Грчић-Миленко беше даровит песник, искрен пријатељ свога народа, а добар друг и пријатељ. Великим људима подиће српски народ с временом споменике; Грчића није срећа послужила да дуже живи и да постане велики српски песник, па ми знајући, да му се не ће подићи споменик, доносимо ево лик тог младог песника, јер то је бар својим радом заслужио.

Саборна црква у Пизи и водопад реке Лириса код Изоле.

(В. слике на стр. 176. и 185.)

Из чувеног дела „Италије“, о коме смо већ два пута у нашем листу говорили, доносимо и опет две слике: Саборну цркву у Пизи и водопад реке Лириса код Изоле. Овом приликом ограничимо се само на кратак опис слика, јер о самом делу излишно би било још једном говорити, по што смо „Италију“ већ опиширо приказали нашим читаоцима.

Пиза је једна од најстаријих вароши у Италији, и некада ја мона супарница Ђенуе и Млетака. Међу многим знаменитостима у Пизи, заузима саборна црква једно од првих места, а између 80 цркава без сумње је најзначајнија. Црква је сазидана у византинском стилу у виду крста. Зидање те зна-

мените цркве отпочето је у пролеће г. 1064. под Брускетом, а довршио је Ринаaldo г. 1103. Црква је дугачка 308 паришских стопа, а 79 је стопа широка; фасада је $105\frac{1}{2}$ стопа, а кубе је од доле рачуњајући високо $158\frac{1}{2}$ стопа. Црква је с поља с мрамором обложена, а на фасади су три реда ступова, који сводове спајају. Црква има свега 100 прозора, а изнутра је искраћена уметничким скулптурама и сликама, међу којима се, између осталих красних слика, и једна Мадона од Рафајила налази. Преко од цркве, а на левој страни слике на стр. 176., налази се крстоница или црква св. Јована у форми ротунде, коју је год. 1152. сазидао Диоти Салви. Крстоница је 159 стопа висока, а 105 стопа широка, а обложена је с поља белим мрамором и с плавим пругама. Доле има свега 20 ступова, на којима се подиже горња зграда са 60 мањих ступова; над овима има свега 20 прозора, а над тима се диже кубе с фењером. На четврто красних врата улази се у крстоницу, која је из нутра богато искраћена са мраморским киповима и ступовима. За саборном црквом, десно на слици, стоји са свим изолиран звоник — коси торњ, који је висок 168, а широк 43 стопа. — У XI. веку беше тај начин зидања, по коме је црква за себе, а крстоница и звоник за себе, веома омиљен, а најсавршенија је таква зграда у Италији, баш пизанска саборна црква; но то је карактеристика византијског стила и ми то исто налазимо и код српских задужбина, које су градили српски владаоци, све до наше пропasti на Косову.

Друга слика, коју из „Италије“ на стр. 185. доносимо, представља нам водопад реке Лириса код Изоле у Лацијуму. У Италији има доста водопада, али овај је један од нај- величанственијих.

Бледско језеро у Крањској.
(В. слике на стр. 177.)

Крањска је дивна земља; у њој налазе посетачи разноврсности, каквих у такој изобилности мало има на земљи. Зелене ливаде, које се са штирискима упоредити могу, тиха и дивље-романтична језера, каквих само још у Швајцарској и горњој Италији има; високи брегови, мајестетични и фантастични у својим формама, дивота густих шума, над којима се уздижу голе и ледене главе огромних брегова, водопади, пусти каменити предели, пустиње у правом смислу речи, на којима ни једног дрвета нема, а преко њих често бруји најбешњи оркан, који би силом сломити морао и најстарији раст, као снажна рука какав прутић; онда опет плодне равнице, пећине, подземне реке и језера — то су састојци те земље; природа је све своје лепоте, најумиљније и највеличанственије тој земљи подарила.

Један путник, који се наслажавао тим богатством природе, назвао је бледско језеро „зеницом“ дивне Крањске.

Сир Хемфри Деви записао је у свом дневнику: „долину од Љубљане до Подкоренома држим за најлепшу, коју сам у Европи видео,“ дакле је и пут између те две тачке веома пријетан. Пут од пет до шест са са са, који води у Блед и на његово језеро заниста је за сваког пријатеља природне лепоте пун најкраснијих уживавања. Преко богатих поља плодне равнице, коју окружавају брегови и прекидају зелени шумовити брежуљци, иде се у Крањ (Krainburg), једну варошицу, која крунише — дечи један брежуљак на сутицју Саве и бурне реке Кокре (Kanker). Још код Радољице (Radman-dorf) упада у очи карактер алпског предела, пут иде уз брдо; тек што се једна висина преће, већ се подиже друга

пред нама; погледимо ли на сат, то видимо, да смо близу бледског језера; уздигнемо се да дивну слику с једним погледом прегледимо и да се задивимо, али као нашем нестриљењу у пркос укаже се пред нама опет зелене густе јеле, које цели пут застиру хладовином и спречавају сваки даљи изглед, — но на један мах, кад стигнемо на висину код Желече, задивимо се бледском језеру.

Утисак, који сваки ноле осетљиви човек од тог призора осети, не заостаје за оним, што човека читаво савлада, кад после дугог путовања по пустоту, огромном камењу Краса (Karsta), стигнувши на вис код Општина, на један мах угледа пред собом величанствено море и Трст.

Пре свега нас умиљност бледског језера и његове најближе околине изненади и задовољи. Језеро, које стоји пред нама као лепо плаво око што нас гледи, опкољено је свежим зеленилом, а на измене се даље простиру ливаде и шуме из којих се опет лепе куће блистају. У средини језера лежи једно острво са лиснатим дрветима и једном црквом; на десној страни испод једне стрмене стene лежи село Блед, а стари замак уздиже се високо у ваздух, као продужење каменилог брда; на левој страни је лепо ново купатило Запоге. Све то стоји у оквиру пријетних зелених брежуљака, који су у особито лепим групама поређани, иза њих долазе високи брегови а преко свега тога гледи седа глава царице крањских брегова: див Трглава.

Блед је лековито купатило и то особито за неке занемарене болести; ко дође тамо да се лечи, тај има шта и да ужива, јер тај је предео природа обдарила својим лепотама.

Цар Фердинанд I.

(В. лик на страни 181.)

У Прагу у старој престоници чешких краљева на Храчину умръо је 17. (29.) јуна о. г. аустријски цар Фердинанд I. — Тим новодом се опет пробудише успомене на бурна прошли времена у којима се он родио, у којима је живео, на престо ступио и са престола сишао. — Фердинанд родио се 7. (19.) априла 1793. године, — године страшне француске револуције, баш кад је сестра његовог деде Марија Антоанета, тадашња францеска краљица погубљена. То је био почетак значајних преврата у државама и људском друштву, почетак великих ратова, који су скоро у читавој Европи, па и у његовој отаџбини беснили отимајући јој земљу, силу, људе и углед, а царски двор је често морао бегати из своје престонице и остављати је непријатељу. У таким околностима је одрастао покојник, којега слику ми у данашњој свесци на стр. 181 доносимо.

Карло Леополд Јосиф Фрања Марцелин Фердинанд, као цар аустријски назван Фердинанд I, а као крунисани краљ чешки и угарски Фердинанд V, био је најстарији син цара Фрање I из његовог другог брака са Маријом Терезијом, принцезом обе Сицилије. У четрнаестој његовој години умре му мати, бација се приправљаје свечаности за његов рођендан. Још у оно доба је била укорењена клица слабости у младом престолонаследнику. Због тога се он од своје младости, па до последњег часа најрадије бавио мирним наукама, а наиме хералдиком и технологијом и саставио је лепу и савршену збирку природних и уметничких производа.

Садашњи цар Фрања Јосиф био је већ рођен, кад се његов стриц престолонаследник Фердинанд 16. (28.) септембра 1830. крунисао за угарског краља. Ма да је од тог доба био већ суверен, достављали су му само најнезнатније државне послове до знање.

15. фебруара 1831. оженио се сардинском принцезом Маријом Аном. — 18. фебруара 1835. године умре цар Фрања и Фердинанд I. ступи на престо. Његово прво царско дело је било то, да је олакшао судбину талијанским политичним кривцима. Сви добише дозволу да се иселе у Америку, а сиромашнијима даде још и путни трошак. На дан свога крунисања за ломбардијског краља 25. августа 1838. изда амнестију свим политичним кривцима у тој краљевини. У свету је тада владао највећи мир, вештине и науке, трговина и занати почели су се најденише развијати, ни унутрашњих непријатеља није било, те по томе беше то најудесније време за реформе, које су за Аустрију нужније биле, него за икоју другу европску државу. Али цар Фердинанд не имао је за то дољно енергије, а и тадашњи државни канцелар кнез Метерних — којега му је отац цар Фрања I. као аманет с тим налогом оставио, да га од себе не отпушта, док год је он жив — није се никако могао опријатељити са променама и реформама. Он је саветовао цару само оно, што је за неопходно нужно држати, а то је било: стајати на пут сваком руском утиливу у Европи. Да би спречио тај утилив, који је још у доба грчког ослобођења био највећа брига Метернихова, попуштао је политичним тежњама Маџара и потпомагао је књижевне тежње Чеха. Са осталим словенским, немачком, талијанском и романским народностима поступао је исто тако мањијски, као и под царем Фрањем I. У материјалном погледу могли су народи чинити, што је у опште у читавој држави дозвољено било, а у погледу умног рада и развитка били су у запту. Најзнатнији писци морали су од чести своја дела у иноземству штампани, а од чести и сами ради своје личне безбедности иза граница се исељавати.

26. августа (7. септембра) 1836. крунисао се Фердинанд у Прагу за чешког краља. Том приликом поднесени му крунидбени дар од 50.000 дуката (као и 1830. године при крунисању за угарског краља добивени дар у истој своти) поделио је он на добротворне и друге јавне цели. — У опште је била доброта срца најзнатнија прта карактера умрлог цара. Још као дечак храбро се бранио против свог строгог оца, кад га је овај карао због његове дарежљивости. Један пут је поклонио свој златан сат једном просијаку; други пут буде у лову рањен сачмом и забрани сваку истрагу. 1932. године у Бадену нападне и рани га један злочинац, а Фердинанд му непрестаним постулирањем избави живот, а доцније даде матери и детету тога злочинца пензију.

У толико народ није имао узрока да се жали на цара Фердинанда, (шта више, овај је сваким даном све више давао доказа о свом добром срцу) у толико се никако није могао прилагодити несрћеној системи Метернихове владавине. 1845. и 1846. године појавише се знаци општег незадовољства са тадашњим стањем. У талијанским провинцијама кипило је тако, да је влада, да не би кормило са свим изгубила, све строжије и строжије мере употребљавала, док је најпосле и до опсадног стања дошла. У Угарској надвладаше радикација под Кошутом умерене либералце под Сечењијем. Доњо-аустријски и чешки стајељи искали су земаљске уставе у духу новог времена. Па и бечки списатељи почеше бивати несносни, молећи за олакшање цензуре. Дочим је на дотичном месту продрло Метернихов назор, да се никаквој навали не сме попустити, па и закључене реформе да се не смedu извршити, како се бурно захтевају, то је незадовољство све већма расло, док најпосле у мартау 1848.

не букну бечку револуцију, која је својом силовитошћу претила разорењем читавог царства.

Кад су после неколико жестоких сцена слободоумна начела одржала победу, буде Метерних отпуштен. Сад је народ цара час одушевљеном оданошћу, час страсним нападајима обасинао, како су кад његове мере са дневним мишљењем биле у складу или не. Цару Фердинанду се скоро допадне нова система. Свом новом министру Пилердорфу рекао је: „Хвала Богу, кад сам се њега (Метерних) отресао. Ви радите сад, што за најбоље нађете, ви ћете већ погодити!“ Но Пилердорф ипак није „погодио“, или је био слаб, да савлада елементе, који су његову вољу спречавали. Он паде на скоро — у немилост и „горе и доле“ и прорицала се велика несрећа. Но најпре се показа цар још неколико пута народу у Бечу.

За тим наступише мутни дани, ма да није ни један прошао, а да се није каква концепсија дала, каква давнашња жеља испунила.

Да би опасности избегао, напусти цар 5. (17.) маја 1848. г. Беч и отиде у Инсбрук. Одатле изда изјаву, да је тај крајњи корак морао учинити, само да своју слободу спасе. У Инсбруку га походише вође реакције и предлагаху му своје планове. Међу тим састане се рајхсрат, и тек на молбе овога врати се цар у Беч 31. јула; ушао је он уз пратњу народне гарде, дочекан радосним ускупицама, у Беч. — Одмах за тим изродише се нови заплети између министарства, с којим је већина рајхсрата била, и Маџара, с којима су бечки ћаци и раденици држали. После оне ноћи, кад је распаљени народ војеног министра грофа Јатура обесио о фењер, побегне цар по други пут из Беча и то у Оломоуц, где заврши свој политични живот. Увидевши, да захтевима свога времена није дорастао, одрече се 20. новембра 1848. круне и престола у корист своме синовцу Фрању Јосифу I., дочим сам није имао деце.

За тим се пресели у Праг, где је до своје смрти живео на старославном Храчину љубљен и поштован по највише од чешког народа, којем је до последњег часа био велики добротвор и великодушан отац.

Гуслар на путу у цркву.

(В. слику на стр. 189.)

Док се српски народ толико векова борио против силе турске, и био јак бедем, који је чувао западну Јевропу од поплаве турске, дотле су народи на западу у миру живели и на културном пољу напредовали. Ко зна, шта би данас било од тих народа и њихове културе на западу, да не беше тада српских јуначких соколова? Сvakако то је историјска истинија, да су Срби пре доласка Турака у Јевропу били на оном ступњу образованости, на коме су тада и остали просвећенији народи били, и нема сумње, да би се Срби и данас мерили са осталим културним народима, да не беше вечите борбе с Турцима; но та је борба пречила, да Срби нису могли једнако корачати у просвети са осталим народима, него су бранећи ове од Турака заостали у култури. Народи на западу напредовали су, а ми смо и оно изгубили, што смо пре доласка Турака у Јевропу имали; тек почетком овога века, када се Србија ослободи турског јарма, почесмо на обе стране на ново подизати школе, обделавати своју земљу и давати своју децу на трговину и занате. Кад бацимо поглед на ово последњих педесет шесет година, од како се управо датира наш новији рад на културном пољу, онда без претеривања можемо рећи,

да смо на културном пољу, поред многих препона, прилично напредовали. Неки су народи, а наиме наша браћа Чеси, за то исто време већма у култури напредовали и на сваком пољу више од нас урадили, али код њих беху друге околности, другојачији рад, па што је са свим природно и други резултати. Но као што рекосмо, и ми смо Срби на културном пољу прилично напред коракнули, а сви су изгледи да ћемо од још већма напредовати. До данас уметничко поље беше у нас са свим забатаљено, али последњих десет година добисмо неколико ваљаних млађих сила, који се са свом љубављу одадоше уметности, и почеше је код нас неговати; у најновије доба почињу се српски синови још већма одавати уменности, и за неколико година имаћемо већ приличан број сликара, неимара и музичара. Потреба је увек меродавна, и од ње једино зависи, коју ће струку млади Срби већма неговати а коју мање. Данас имамо на разним уметничким академијама десетак Срба, а највише у Монакову, где се једино за сликаре изображавају, докле у Бечу неки уче неимарство, а неки музiku.

Од свију академичара обично најпре изилазе са својим радом на среду сликари, те тако и слика коју на стр. 189. доносимо, рад је младог академичара **Б. Крстића**, који се већ две године у Монакову бави учени сликарство. Његова слика „Гуслар на путу у цркву“ јасно нам показује, да млади академичар има талента, и да од њега може бити уметник, ако и од сад буде тако напредовао. Ми га ободравамо на рад, изневши ову његову слику на јавност, а ради ћемо доносити ваљан рад и других млађих академичара. Крстић је са својом slikom погодио у жицу народну, и ми се радујемо, што је ударио оним правцем, којим је Чермак пошао, јер у народу нашем има толико идеала, да не дољно бити за читав живот свију наших садањих и будућих сликара до краја овога века. „Гуслар на путу у цркву“, то је слика, која је црпљена из народног живота, и која је доста верно изведена. Гуслар нам веома импонује, слика је пуна живота, и буди и нехотице у човеку неко поштовање.

— Дај Боже да и ми Срби што скорије узимамо свога Матејка, Бранта и Чермака, који ће бити на дику српском народу, као што су они на дику пољском и чешком народу! Ми имамо већ неколико ваљаних сликара, а имаћемо их за који дан још више, а шат постане који од њих и велик светски уметник!

Библиографија.

Отаџбина. Књижевност, наука, друштвени живот. Свеска за мај 1875. Вел. 8-ина. Стр. 1—160.

— Свеска за јун 1875. Вел. 8-ина. Стр. 161—319.

Историја света и природне науке. Приступно предавање Стојана Бошковића, професора опште историје у великој школи у Београду. (Прештампано из „Србадије“.) У Бечу 1875. Штампарница јерменског манастира, Сајда и Мајера. 16-ина. Стр. 29.

Kanitz, F. Donau-Bulgarien und der Balkan. Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860—1875. I. Band. Mit 20 Illustrationen im Texte, 10 Tafeln, einem Gebirgsprofil und einer Karte. Verlag von Hermann Fries in Leipzig. Цена 8 фор. 25 новч.

Због нагомиланог материјала изостале су и у овој свесци Питалице, опис Мирамара и Разне белешке, које ће у деветој свесци изаћи.

УРЕДНИШТВО.

Одговорни уредник Срећко Мајер.